

NACIONALNI PLAN CRNE GORE ZA PRILAGOĐAVANJE NA KLIMATSKE PROMJENE

Izrađena za: Dodati nakon konsultativnog procesa

Pripremili: Dodati nakon konsultativnog procesa

U saradnji sa: Dodati nakon konsultativnog procesa

Sadržaj

Sadržaj	2
Pojmovnik	4
1. Predgovor	5
2. Sažetak	5
3. Uvod	10
4. Opis institucionalnog, strateškog i zakonodavnog okvira za prilagođavanje na klimatske promjene	15
i. Institucionalni okvir	15
ii. Strateški i zakonodavni okvir i strateško usklađivanje	19
iii. Rodni aspekti, jednakost i inkluzivnost	30
Rodni aspekti u sektoru poljoprivrede u Crnoj Gori	31
Rodni aspekti u sektoru voda u Crnoj Gori	32
Rodni aspekti u sektoru turizma u Crnoj Gori	32
Rodni aspekti u sektoru zdravstva u Crnoj Gori	33
5. Procjena kapaciteta za prilagođavanje na klimatske promjene	34
6. Kontekst klimatskih promjena u Crnoj Gori	38
i. Analiza uočenih klimatskih promjena i ekstremnih klimatskih uslova	38
ii. Pregled očekivanih klimatskih promjena sa procjenom ključnih rizika	39
iii. Analiza uticaja klimatskih promjena	43
iv. Utvrđivanje ključnih ranjivosti u svakom sektoru	44
Poljoprivreda	45
Vode	45
Zdravlje	46
Turizam	46
7. Vizija, ciljevi i mjere NPP-a	47
i. Vizija NPP-a	47
ii. Poljoprivreda: ciljevi i mjere	48
iii. Voda: ciljevi i mjere	49
iv. Zdravlje: ciljevi i mjere	50
v. Turizam: ciljevi i mjere	51
vi. Multisektorski ciljevi i mjere	52
Ciljevi u oblasti sprovođenja i praćenja	53
Struktura indikatora i pristup	53
Pasoš indikatora	55
Rukovodeća struktura za sprovođenje NPP	56
9. Finansijski zahtjevi za sprovođenje mjera iz NPP	58
Pregled	58

Dodaci.....	64
Dodatak A – Prioritetne mjere prilagođavanja.....	64
Poljoprivreda: prioritetne mjere prilagođavanja.....	64
Vode: prioritetne mjere prilagođavanja	81
Zdravlje: prioritetne mjere prilagođavanja	96
Turizam: prioritetne mjere prilagođavanja	115
Međusektorski aspekti: prioritetne mjere prilagođavanja	134
Dodatak B – Zaključci o klimatskoj ranjivosti.....	151
Poljoprivreda - Komponente klimatskog rizika za sektor turizma u Crnoj Gori.....	151
Voda - Komponente klimatskog rizika za sektor vode u Crnoj Gori.....	155
Zdravlje - Komponente klimatskog rizika za sektor zdravlja u Crnoj Gori	158
Turizam - Komponente klimatskog rizika za sektor turizma u Crnoj Gori.....	161

Pojmovnik

Pojam	Definicija
Kapaciteti za prilagođavanje	Sposobnost sistema, institucija, ljudi i drugih organizama da se prilagode potencijalnoj šteti, da iskoriste mogućnosti ili odgovore na posljedice (IPCC, 2018).
Klimatske promjene	Promjena stanja klime koja se može prepoznati kroz promjene u prosječnim i/ili promjenjivim karakteristikama klime koja traje produženi period, obično decenijama ili duže. Klimatske promjene mogu biti rezultat prirodnih unutrašnjih procesa, spoljašnjih sila ili perzistentnih antropogenih promjena u sastavu atmosfere ili načinu korištenja zemljišta.
Prilagođavanje na klimatske promjene	Proces prilagođavanja stvarnim ili očekivanim klimatskim uslovima i njihovim efektima. U ljudskim sistemima, uključujući infrastrukturu, prilagođavanje teži ublažavanju ili izbjegavanju štete ili iskorišćavanju povoljnih mogućnosti.
Dodatne klimatske koristi	Koristi, uključujući društvene, ekološke i ekonomske, koje bi investicije u prilagođavanje na klimatske promjene i upravljanje rizicima od katastrofa donijele čak i u odsustvu klimatskih promjena ili rizika od katastrofa.
Rizik od katastrofe	Vjerovatnoća gubitka života, povreda ili uništavanja i nastanka štete od neke opasnosti, uključujući opasnosti koje klimatske promjene pokreću ili pojačavaju tokom određenog vremenskog perioda.
Smanjenje rizika od katastrofe	Sistematski pristup prepoznavanju, procjeni i smanjenju rizika od katastrofa.
Upravljanje rizikom od katastrofe	Primjena javnih politika, strategija i drugih mjera u cilju sprečavanja novih rizika od katastrofa, smanjenja postojećih rizika od katastrofa i upravljanja preostalim rizikom, što doprinosi jačanju otpornosti, ublažavanju uticaja katastrofa i smanjenju gubitaka od katastrofa.
Opasnost	Potencijalna pojava prirodnog događaja ili događaja koji su izazvali ljudi koja nosi mogućnost uzrokovanja gubitka ili štete po život, sredstva za život, fizičku infrastrukturu, usluge i zdravlje ili dobrobit.
Izloženost	Prisustvo ljudi, sredstava za život, vrsta ili ekosistema, ekoloških funkcija, usluga i resursa, infrastrukture ili ekonomskih, društvenih ili kulturnih dobara na mjestima i u okruženjima koja bi mogla da budu negativno pogođena nekom opasnošću (IPCC, 2018).
Uticaaj	Posljedice jednog ili više ishoda.
Otpornost	Sposobnost sistema ili zajednice izložene opasnostima ili povezanim egzogenim šokovima i poremećajima da odoli, apsorbuje, da se prilagodi, transformiše i oporavi od njihovih efekata na pravovremen i efikasan način kroz strukturalne i nestrukturalne mjere.
Osjetljivost	Podložnost stanovništva, imovine ili ekosistema šteti koju može da izazove izloženost nekoj opasnosti.
Ranjivost	Sklonost ili predispozicija stanovništva, imovine ili ekosistema da budu negativno pogođeni nekom opasnošću. U pitanju je funkcija osjetljivosti i kapaciteta za prilagođavanje (IPCC, 2018).

IPCC. 2018. Annex I: Glossary [Mathews, J.B.R. (ed.)]. In: Masson-Delmotte, V. et al. (eds.).

1. Predgovor

2. Sažetak

Očekuje se da će klimatske promjene uticati na više različitih sektora u Crnoj Gori, kao što se navodi u [Poglavlju 6](#). Nacionalni plan prilagođavanja (NPP) je izrađen sa ciljem da pomogne i bude izvor informacija za javne politike čiji je cilj upravljanje ključnim klimatskim rizicima sa kojima se suočava Crna Gora. Dokument se bavi **izgradnjom otpornosti** i obezbjeđivanjem **unaprijeđenih kapaciteta Crne Gore za prilagođavanje** na klimatske promjene. NPP će naposljetku rezultirati širom vizijom klimatske otpornosti u Crnoj Gori.

Proces izrade NPP je započeo **prepoznavanjem prioriternih sektora** u Crnoj Gori u kojima je neophodno sprovesti prilagođavanje na klimatske promjene, a to su **poljoprivreda, sektor voda, zdravstvo i turizam, pored međusektorske tematske oblasti koja obuhvata aspekte rodne ravnopravnosti i inkluzije (vidi sliku 1.1)**. Za svaki od navedenih sektora urađena je procjena ranjivosti, analiza institucionalnih kapaciteta i analiza rodni aspekata. Na osnovu nalaza iz ovog procesa, pored šire vizije i ciljeva NPP, izrađen je i spisak mjera prilagođavanja. Spisak je kasnije sužen na odabrane mjere koje su ušle u užu izbor kroz proces određivanja prioriteta, osmišljen sa ciljem da se utvrde najprikladnije mjere koje treba preduzeti u svakom od četiri prioriteta sektora*. Ove prioriteta mjere, detaljno opisane u [Poglavlju 7](#), dodatno su razrađene da bi se pomoglo u njihovoj implementaciji.

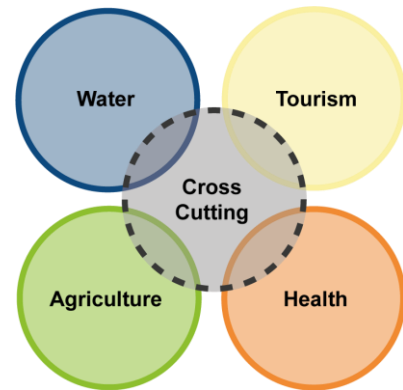

Figure 1.1: Four Key Sectors and Cross Cutting

Cilj NPP je da omogući upravljanje ključnim klimatskim rizicima u Crnoj Gori uz posvećenost transformativnoj strategiji prilagođavanja, koja se sprovodi u cilju smanjenja dugoročnih i suštinskih uzroka ranjivosti na klimatske promjene. Plan se isto tako fokusira na metode **pravedne otpornosti**, sa ciljem postizanja otpornosti na pravedan i inkluzivan način koji će obezbijediti da što veći broj ljudi jednako osjeti njene koristi. Pristup koji je korišćen je takođe participatoran, pragmatičan i promišljajući da bi se osigurala najdjelotvornija moguća primjena savjeta. Ovi principi su detaljnije opisani u odjeljku „**Pretpostavke i principi**“, koji se nalazi u uvodnom poglavlju ovog dokumenta.

Dodatno, process pripreme NPP je značajan jer se rad nije fokusirao samo na pripremu dokumenta NPP već i na druge značajne aspekte uspostavljanja procesa planiranja u kontekstu sprečavanja negativnih utocaja klimatskih promjena.

Naima, kao odgovor na višestruke izazove koje predstavlja klimatske promjene, Crna Gora je pokrenula stratešku inicijativu pod nazivom "Jačanje kapaciteta Crne Gore za integraciju rizika od klimatskih promjena u planiranje" (NAP projekat). Ova inicijativa, odobrena za finansiranje u okviru Programa za podizanje kapaciteta Zelenog klimatskog fonda (GCF) a implementirana od strane Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, ima za cilj da pojača institucionalnu otpornost Crne Gore na uticaje klimatskih promjena. Proces je rezultirao primjenom pristupa usmjerenog na uspostavljanje procesa planiranja adaptacije umjesto razvoja jednog dokumenta. Proces je obuhvatio:

1) Izrada dokumenta NPP:

Ovaj proces se zasniva na informacijama svih relevantnih nacionalnih institucija, individualnih stručnjaka i dostupnih podataka.

2) Ojačanje institucionalnog okvira koordinacije:

Pružena je podrška za redizajn i ponovno pokretanje Nacionalnog savjeta za održivi razvoj.

Formirane su tri radne grupe relevantne za process planiranja u kontekstu klimatskih promjena: jedna fokusirana na mitigaciju i adaptaciju na klimatske promjene, jedna na finansiranje održivog razvoja i jedna na pravednu tranziciju, sa odgovarajućim intervencijama za izgradnju kapaciteta.

3) Unapređenje pravnog okvira:

Preduzete su intervencije na Zakonu o sprečavanju negativnih efekata klimatskih promjena i zaštiti ozonskog sloja kako bi se definisao proces planiranja adaptacije, modaliteti za reviziju i ažuriranje NAP-a, kao i jasniji mandat institucionalnih partnera.

4) Smjernice za buduće revizije NAP-a:

Proces je definisao smjernice za unapređenje i dizajniranje programa za izgradnju kapaciteta, postavljanje ciljeva adaptacije, procjenu ranjivosti, monitoring i evaluaciju, i finansijsko planiranje. Ove će smjernice biti uvedene kao podzakonski akti kako je propisano novim Zakonom o klimatskim promjenama.

Rezultat procesa je razvijen NPP, osigurani mehanizmi koordinacije sa jasnim smjericama za reviziju i unapređenje NPP-a tokom njegovog desetogodišnjeg trajanja.

Četiri ključna sektora i njihovi „Rodni aspekti“, „Ključne ranjivosti na klimatske promjene“ i „Ključni sektorski ciljevi“ sažeto se predstavljani na slikama 2.1 do 2.5 u nastavku.

Slika 2.1: Sažeti dijagram za sektor poljoprivrede

Agriculture

Key Climate Vulnerabilities

Increased temperatures, causing earlier vegetation period affect bee populations, crop yields (especially for fruit) and result in increased heat stress to livestock.

Reduced rainfall, poor irrigation and the lack of water availability especially in summer months. Areas most vulnerable to drought are the coastal areas and both the Zeta and Bjelopavlici valleys.

Changes in the conditions of marine and riverine habitats affecting fisheries, in addition to the sedimentation of rivers.

Increased damage to crops from weather related events such as hail, winds and flooding.

Lack of awareness of climate issues and the relatively low adaptive capacity of farmers to respond to climate change.

Gender Considerations

Restricted involvement in agricultural production and rural development.

Exclusion from Climate Policy Planning.

Gender Disparities in National Programs.

Local Budget Limitations and Climate Resilience.

Lack of recognition of the interconnectedness between gender and climate change in civil society efforts.

Priority Agriculture Measures

A2.1.1. Raise capacities and awareness on combined production practices.

A3.1.1. Enhancing the application of climate-smart agrotechnical measures.

A3.1.2. Identifying and implementing measures to reduce climate stress on livestock.

A3.2.1. Preservation of hay meadows and pastures and the promotion of sustainable land use practices.

Slika 2.2: Sažeti dijagram za sektor voda

Water

Key Climate Vulnerabilities

Lack of data and inter-sectoral cooperation.

Lack of maintenance, planning and protection zones.

Summer water availability impacting key sectors.

Coastal and inland flooding and low water quality, impacting ecosystems, infrastructure, households, agriculture, and tourism.

Deforestation and agriculture impacting water quality and availability and increasing sedimentation/erosion.

Deficient water management system with low risk reduction capacities.

Local population with good knowledge on ecosystem based adaptation.

Gender Considerations

A mismatch between educational/knowledge resources of women and their presence in the water sector labor market is evident.

In the workforce the share of women in water supply, sewerage, waste management and remediation activities is 20.8% while the share of women among specialists/ masters for water quality, water use and water protection is 46%.

Priority Water Measures

W1.1.1. Strengthen the network of measuring stations and improve the monitoring of water related data.

W1.1.2. Upgrading of flood risk mapping and interventions that prioritise Natural Water Retention measures.

W2.1.1. Improve capacities of policy makers and strengthen the research and management capacities. To assess the occurrence and risk of adverse impacts of climate change and adaptation of freshwater systems.

W2.1.2. Develop new methodologies and design watershed protection zone projects at all water sources integrating climate change aspects.

Slika 2.3: Sažeti dijagram za sektor turizma

Tourism

Key Climate Vulnerabilities

Lack of climate change data.

A lack of product diversification despite vast opportunities e.g. high dependence on coast.

Uneven seasonal and geographical distribution of tourist arrivals.

Lack of specific climate adaptation policy guidance and active/effective sustainability framework.

Tourism sector and its infrastructure (especially coastal and mountainous) is very sensitive to climate related hazard events.

Lack of preparedness for hazard events in the sector.

Gender Considerations

The share of women working in the accommodation and restaurant business is 42.5%. However the percentage of business entities owned by women in the sector is just 9.3%.

Policy in sector is not gender sensitive.

There are various projects and initiatives aimed at assisting women in the sector, however they are currently limited.

Priority Tourism Measures

- T1.1.1.** Developing community-based tourism programmes as a strategy for building climate resilience e.g. promoting rural, agro and eco tourism and other high value, low impact tourism products.
- T1.2.2.** Providing financial and non-financial support to tourism-based communities who are vulnerable to climate change to help diversify and adapt to climate change, with sustainable tourism offer.
- T1.2.3.** Improve funding opportunities to facilitate research and innovation into sustainable tourism practices and how they could be implemented more widely.
- T3.1.1.** Upgrade early warning systems for tourism businesses and users and implement awareness program.

Slika 2.4: Sažeti dijagram za sektor zdravstva

Health

Key Climate Vulnerabilities

Higher temperatures increasing mortality and incidence of disease in vulnerable populations, increase in food and vector-based disease and reduced nutrition.

Poor air quality health impacts, caused by wildfires, increased energy-related pollution and higher humidity.

Increased coastal and inland flooding and poor water quality, increasing incidence of drowning, illness and mental health issues.

Insufficient number of healthcare professionals and lack of capacity on climate related risks.

Geographic–regional discrepancies in the access to healthcare.

Remote and socially deprived population groups.

Good health screening of vulnerable populations and legislation that mandates health protection for all citizens.

Gender Considerations

The Health System Adaptation Program, Health Care Act from 2021, Center for Health Promotion with the work plan of the Center for 2022, and the National Strategy for Gender Equality have progressed gender inclusive policy and action in Montenegro's Health sector.

The health sector is, along with social care and education, a profession with the highest concentration of women. With 63,62% of public physicians and 62,38% of specialist physicians being women.

Priority Health Measures

- H1.1.1.** Improve the preparedness of staff, facilities and systems in the health sector for climate hazards, through training, climate risk assessments and specific interventions.
- H1.1.2.** Include and define health sector's role in hazard preparedness and response in the national and local level readiness plans.
- H1.1.3.** Introduce an early warning system to prepare the health sector for appropriate response during the weather extremes, supported by training programmes to enhance knowledge and skills of the workforce in the health care facilities.
- H3.1.1.** Development and promotion of education, awareness raising and general guidelines and support of facilities for the population during heat waves and extremes.

Slika 2.5: Sažeti dijagram za međusektorske aspekte

Cross Cutting

Key Cross Cutting Objectives

Support gender and vulnerable groups through collection and monitoring of disaggregated data.

Ensure integration of gender and equity considerations in intersectoral programmes, policies and initiatives.

Ensure the planning and implementation of adaptation measures includes representation and distribution of benefits to vulnerable groups.

Priority Cross Cutting Measures

- CC1.1.1** Create robust procedures for data collection, monitoring and reporting across sectors, with a data management database to ensure availability of data for planning, policy and programming
- CC2.1.1** Inter-sectoral programming to integrate Agriculture, Tourism, Health and Water Sectors planning, with a shared flagship program tackling climate risks across the sectors.
- CC2.1.2** Improve communication structures between the scientific/ research community, public institutions responsible for planning, and the commercial sector and establish an intersectoral body and processes regarding climate change e.g. NCSD to arrange two round-table workshops for each key sector, each year, to discuss the nexus between policy, research, business, programming for each sector with regards to climate change.
- CC2.1.4** Educational Programs in schools, higher education (University/LLs), and relevant sectoral institutions, that raise levels of awareness, capacity and preparedness of climate change and its impact.

Nalazi procjena ranjivosti na klimatske promjene su u Dodatku A.

3. Uvod

Klimatske promjene široko su prepoznate kao jedna od prioritarnih globalnih prijetnji, koju države širom svijeta nastoje da umanje nacionalnim politikama, uključujući Crnu Goru. Vlada Crne Gore od 2006. godine preduzima korake na praćenju globalnih trendova u ovoj oblasti i radi na prilagođavanju nacionalnog zakonodavnog, političkog i institucionalnog okvira u cilju integrisanja zahtjeva za preduzimanje mjera u oblasti klimatskih promjena i njihovih očekivanih uticaja. Kao dio konvencije UNFCCC koja nije svrstana u Aneks I, I Protokola iz Kjota i država koja je ratifikovala Pariski sporazum iz 2017. godine, Crna Gora je zvanično pristupila globalnim naporima u borbi protiv klimatskih promjena. U skladu sa navedenim, institucionalni okvir je preuređen na način da su određeni organi u okviru sistema javne uprave dobili jasnu nadležnost u oblasti klimatskih promjena. Usvajene su posebne politike vezane za klimatske promjene, kao i zakonodavstvo kojim su prenijete odredbe iz multilateralnih sporazuma i zakonodavstva EU.

Iako Crna Gora nije značajan emiter gasova s efektom staklene bašte (GHG) u poređenju sa evropskim partnerima, većina njenih politika o klimatskim promjenama usmjerena je na smanjenje tih gasova, kroz stvaranje zakonodavnog okvira za GHG i infrastrukture za njihovo smanjenje. Glavni strateški dokument - Nacionalna strategija u oblasti klimatskih promjena (NSOKP) do 2030. godine, definiše aktivnosti za smanjenje GHG gasova. Međutim, revidirani izvještaj o Nacionalno utvrđenom doprinosu (NDC) ne obuhvata mjere prilagođavanja, iako se navodi da je izrada Nacionalnog plana prilagođavanja trenutno u toku. Dakle, iako je Crna Gora pokazala posvećenost rješavanju korjenitih uzroka klimatskih promjena, njeni dosadašnji naponi na rješavanju trenutnih i očekivanih uticaja klimatskih promjena bili su vrlo ograničeni, što izaziva posebnu zabrinutost jer je Crna Gora izložena i ranjiva na uticaje klimatskih promjena (detalji su opisani u poglavlju 5).

Značaj nacionalnog planiranja prilagođavanja za Crnu Goru

Crna Gora je u proteklih nekoliko godina usvojila ključna strateška dokumenta vezana za klimatske promjene, kao što su „Nacionalna strategija u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine“ i „Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine“, zajedno sa nekoliko sektorskih strategija sa djelovima koji se odnose na klimatske promjene. Međutim, integrisanje ovog pitanja u sve sektore i opšte javne politike i dalje je ograničeno i pretežno usmjereno na ublažavanje (mitigaciju). Ako je prilagođavanje uopšte uključeno, uglavnom mu nedostaju detaljne mjere koje bi se mogle sprovesti. Posljedica toga je da postoji značajna potreba za izradu praktičnog i detaljnog strateškog dokumenta posvećenog isključivo prilagođavanju Crne Gore na klimatske promjene.

Nacionalni plan prilagođavanja (NPP) je zamišljen kao takav strateški instrument, čiji je cilj da podrži planiranje, koordinaciju, realizaciju i praćenje nacionalnih napora u upravljanju klimatskim rizicima. NPP treba da poveže međunarodne sporazume i znanje sa nacionalnom politikom i da utvrdi konkretne mjere povezane sa najvažnijim klimatskim ranjivostima u ključnim sektorima poljoprivrede, vode, turizma i zdravlja. NPP se sastoji od niza mjera koje će izgraditi otpornost i osigurati povećane kapacitete Crne Gore za prilagođavanje na nepovoljne uticaje klimatskih promjena. U pitanju je početak kontinuiranog procesa koji će dovesti do otporne Crne Gore, što je vizija koja je formulisana u okviru procesa izrade NPP.

Proces i metodologija izrade NPP

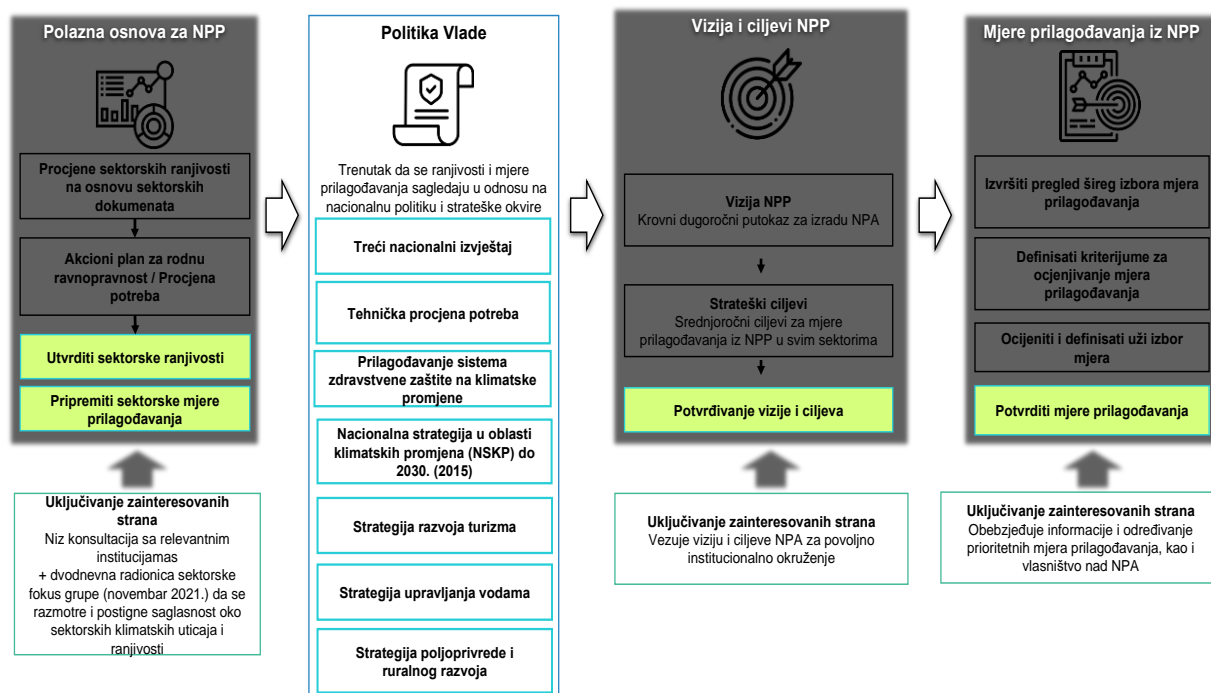
Izrada NPP je strateški proces, koji predvodi vlada, ali uz učešće širokog spektra zainteresovanih strana. Učešće je ključni aspekt izrade NPP, kroz koji su sve relevantne zainteresovane strane imale priliku da daju doprinos dokumentu.

Proces je započeo konsultacijama u cilju prepoznavanja prioriteta sektora, a to su: poljoprivreda, vode, zdravlje i turizam. Na osnovu inputa zainteresovanih strana, stručnih mišljenja i ciljnog istraživanja, izvršena je procjena ranjivosti za svaki sektor, kao i analize institucionalnih kapaciteta i rodne problematike.

Na osnovu ovih inputa, zajedno sa sagledavanjem ključnih nacionalnih i sektorskih politika, sprovedena je detaljna analiza ranjivosti zemlje na klimatske promjene. Iz toga su dobijeni ključni nalazi (vidi poglavlje 5), a korišćeni su i lanci uticaja da bi se prikazalameđusobna povezanost rizika i njihovih komponenti u svakom sektoru. Paralelno s tim, definisani su vizija i ciljevi. Na osnovu ključnih nalaza, vizije i ciljeva, izrađena je lista mjera prilagođavanja.

Za svaki od sektora su organizovane radionice sa akterima, da bi se u saradnji sa njima potvrdili ključni nalazi, racionalizovala lista mjera i sproveo proces određivanja prioriteta mjera. Određivanje prioriteta mjera se zasnivalo na inputima zainteresovanih strana, stručnim mišljenjima i primjeni analize na osnovu više kriterijuma, čiju težinu su određivali akteri. Zatim su za svaki sektor odabrane mjere sa najvišim ocjenama, (oko osam mjera po sektoru), kao i grupa. Međusektorskih mjera Četiri najviše ocijenjene mjere iz svakog sektora i međusektorske grupe su odabrane kao mjere od visokog prioriteta koje treba da budu u fokusu kratkoročnog djelovanja. Određivanje prioriteta je zatim potvrđeno sa akterima iz Radne grupe za adaptaciju i mitigaciju na klimatske promjene Nacionalnog savjeta za održivi razvoj (NSOR), prije nego što se pristupilo dodatnom formulisanju i razradi mjera visokog prioriteta, koje su detaljno opisane u poglavlju 7. Proces je detaljno prikazan na slici 3.1.

Slika 3.1 Proces izrade NPP (1. dio)

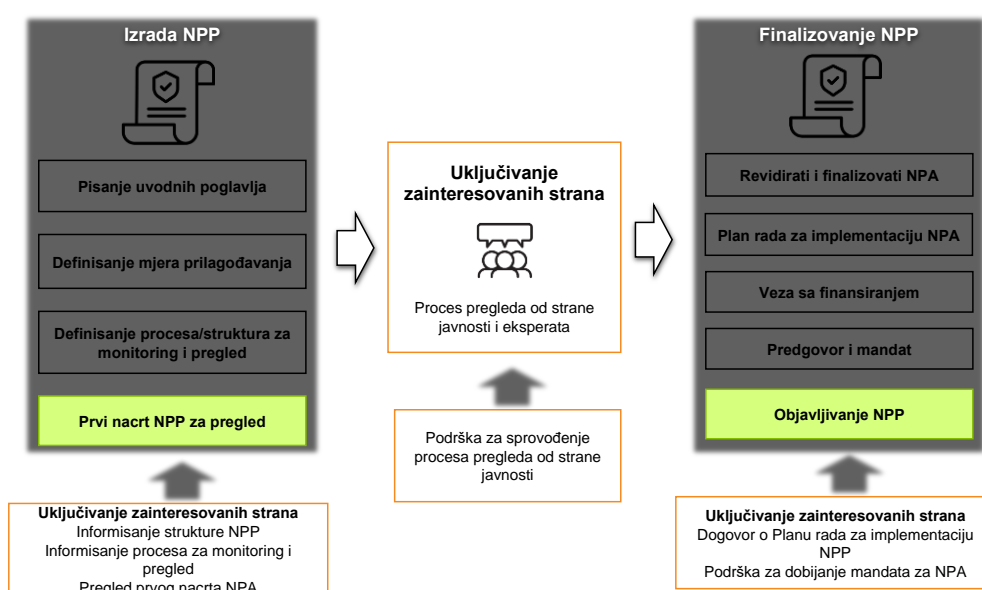

Aktore koje su radili na izradi užeg spiska mjera visokog prioriteta činili su predstavnici/ce Uprave za statistiku - MONSTAT, Nacionalne turističke organizacije, Investiciono-razvojnog fonda, (bivšeg) Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma, Nacionalnih parkova Crne Gore, Instituta za javno zdravlje, Agencije za zaštitu životne sredine, Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, akademske zajednice, Zavoda za hidrometeorologiju i seizmologiju, Uprave za vode i nezavisni nacionalni konsultanti/konsultantkinje. Ove aktore činilo je ukupno 19 osoba, od čega pet muškaraca (26,3%) i 14 žena (73,7%).

Nakon što su izrađene mjere visokog prioriteta, iste je razmatraoniz grupa aktera, uključujući predstavnike/ce Javnog preduzeća za upravljanje morskim dobrom Crne Gore, Ministarstva za ljudska i manjinska prava, Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Agencije za zaštitu životne sredine, Generalnog sekretarijata Vlade Crne Gore (Sektor za strateško plainiranje i koordinaciju politika Vlade i Kancelarija za održivi razvoj), akademske zajednice, (bivšeg) Ministarstva nauke i tehnološkog razvoja, Ministarstva zdravlja, Fonda za inovacije i nezavisni konsultanti/konsultantkinje. Što se tiče ove grupe aktera, učestvovalo je 20 ljudi - sedam muškaraca (35%) i 13 žena (65%).

Za nacrt NPP je nakon toga sproveden postupak javne rasprave, koji je uključivao pojedinačne sastanke i povratne informacije od sektorskih eksperata/ekspertkinja i javne rasprave, kao što je detaljno prikazano na slici 3.2.

Slika 3.2 Proces izrade NPP (2. dio)

Struktura NPP

Dokument se sastoji od osam poglavlja:

- **Poglavlje 3** - ukazuje na **značaj planiranja prilagođavanja za Crnu Goru** i objašnjava proces izrade NPP.
- **Poglavlje 4** - opisuje **institucionalni, strateški i zakonodavni okvir** za prilagođavanje na klimatske promjene, uključujući aspekte rodne ravnopravnosti, jednakosti i inkluzivnosti.
- **Poglavlje 5** - nudi informacije o tome kako je NPP povezan sa drugim planovima i strateškim dokumentima, kao i primjere dobre prakse.
- **Poglavlje 6** - daje pregled **nacionalnih kapaciteta za prilagođavanje na klimatske promjene**.
- **Poglavlje 7** - opisuje **nacionalni kontekst u pogledu klimatskih promjena** – polazne uslove, primijećene efekte klimatskih promjena i buduće projekcije, kao i ekološke, društvene i

ekonomske uticaje klimatskih promjena. U ovom poglavlju se daje analiza prioriternih sektora i njihovih ranjivosti na klimatske promjene.

- **Poglavlje 8** - počinje sa **vizijom** NPP, za kojom slijede **strateški i operativni ciljevi i mjere za prioritetne sektore**. Ovo poglavlje obuhvata i ciljeve i mjere za međusektorska pitanja, kao što su rodni aspekti i jednakost, ali i baza znanja i upravljanje podacima.
- **Poglavlje 9** - razrađuje mehanizam za **monitoring i evaluaciju** NPP sa smjericama za izvještavanje.
- **Poglavlje 8** - daje **mapu puta za finansiranje** sprovođenja NPP.

Dokument sadrži i dodatke u kojima se daju dodatne informacije relevantne za NPP.

- **Dodatak A** – daje detaljan pregled komponenti ranjivosti svakog sektora, uključujući izloženost, kapacitet za prilagođavanje i osjetljivost.
- **Dodatak B** - sadrži projektnu tabelu za svaku od 20 mjera „visokog prioriteta“ iz NPP, sa opsežnim detaljima o datoj mjeri, uključujući: korake do realizacije, vremenski okvir, relevantne aktere i mehanizme finansiranja.

Pretpostavke i principi NPP

Izrada NPP Cme Gore temeljila se na nekoliko ključnih principa, uključujući:

- transformativno prilagođavanje
- pravedna otpornost
- participatorni pristup i pragmatičnost
- promišljanje

Prvi od navedenih principa se fokusira na postizanje **transformativnog prilagođavanja**, koje u suštini predstavlja strategiju za smanjenje korjenjskih uzroka ranjivosti na klimatske promjene, a može se postići „*preusmjeravanjem sistema dalje od neodrživih ili nepoželjnih pravaca razvoja*“.¹ Dakle, pored toga što će se utvrditi mjere prilagođavanja „bez kajanja“ i „u kojima su svi na dobitku“, težiće se i mjerama čiji je cilj dugoročno transformativno prilagođavanje. U izradi dokumenta je usvojen pragmatičan pristup da se kombinacijom kratkoročnih mjera koje je lakše sprovesti aldugoročne, transformativnije mjere.

Izveštaj EEA „[Pregled znanja i prakse za pravednu otpornost](#)“ i Strategija prilagođavanja EU uvode pojam „**pravedne otpornosti**“, koji će biti glavni stub NPP. U njima se naglašava da je „*postizanje otpornosti na pravedan i pravičan način od suštinskog značaja da bi što veći broj ljudi jednako osjetio njene koristi*“. Strategija prilagođavanja dalje ističe značaj razumijevanja veze između klimatskih opasnosti i društveno-ekonomske ranjivosti.

Misija prilagođavanja na klimatske promjene definiše viziju za Evropu otpornu na klimu koja je izgrađena na principu „otpornosti društvenih i ekonomskih sistema uz posvećenost pravičnosti, društvenoj pravdi i naporima da niko ne bude zapostavljen“. Misija naglašava potrebu za inkluzivnim i promišljenim procesima upravljanja u cilju sprovođenja pravednih tranzicija kao i potrebu za rješavanjem osnovnih uzroka nejednakosti i siromaštva. Na međunarodnom nivou, u skladu sa Pariskimsporazumom, države potpisnice, uključujući evropske zemlje, su prilikom preduzimanja klimatskih mjera dužne da „*poštuju, promovišu i uzmu u obzir svoje obaveze u pogledu ljudskih prava, prava na zdravlje, prava autohtonih naroda, lokalnih zajednica, migranata, djece, osoba s invaliditetom i osoba u ranjivim situacijama i prava na razvoj, kao i rodnu ravnopravnost, osnaživanje žena i*

---

¹ Giacomo Fedele, Camila I. Donatti, Celia A. Harvey, Lee Hannah, David G. Hole. 2019. Transformative adaptation to climate change for sustainable social-ecological systems, Environmental Science & Policy,

međugeneracijsku jednakost". Od država se takođe traži da dostave i redovno ažuriraju izvještaje o prilagođavanju koji, između ostalog, treba da se bave društvenim aspektima.²

Kroz proces **promišljanja**, kreatori politika i akteri mogu da procijene prethodne napore na prilagođavanju, da prepoznaju snage, slabosti i stečena znanja. Ova retrospektivna analiza pomaže da se preciziraju buduće strategije prilagođavanja, što planu NPP omogućava da evoluiru i ostanu relevantan u promjenjivom okruženju klimatskih promjena. Usvajanjem pragmatičnog pristupa, NPP je kreiran da bude ostvariv, da se nadoveže na postojeće mjere i izbjegne suvišne napore. Ova metoda podstiče efikasnost i djelotvornost, uz optimalno korišćenje raspoloživih resursa i stručnog znanja.

NPP je prihvatio pristup koji je okrenut budućnosti, **participatoran i pragmatičan** i koji postavlja temelje za Crnu Goru koja je otporna na klimatske promjene i nikoga ne zapostavlja. Izrada NPP je bila participatorna, rodno odgovorna, inkluzivna i sprovedena na transparentan način. Proces je obuhvatio pristupe odozgo prema dolje i odozdo prema gore i promovisao horizontalnu i vertikalnu integraciju. Izrada se temeljila na multidisciplinarnom i interdisciplinarnom pristupu i oslanjala na podatke i informacije iz objavljenih naučnih publikacija i literature koja nije lako dostupna, lokalno i međunarodno stručno znanje kao i na lekcije naučene iz prethodnih procesa, uz poštovanje zakonskih uslova, kao i nacionalnih i međunarodnih smjernica.

---

² Izvještaji o prilagođavanju prema UNFCCC, <https://unfccc.int/topics/adaptation-and-resilience/workstreams/adaptation-communications>

4. Opis institucionalnog, strateškog i zakonodavnog okvira za prilagođavanje na klimatske promjene

i. Institucionalni okvir

Postoji više vladinih direktorata, direkcija i institucija koje su uključene u rješavanju posljedica klimatske krize sa kojom se suočava Crna Gora. Ključne institucije detaljno su opisane u tabeli 4.1 u nastavku.

Tabela 4.1 Upravljačka i organizaciona nadležnost za prilagođavanje na klimatske promjene u Crnoj Gori

Organizacija	Skraćenica	Nadležnosti
Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera (Direktorat za klimatske promjene i zaštitu prirode)	Ne postoji	Nadležno za usvajanje politike o klimatskim promjenama, sprovođenje i monitoring. Direkcija za klimatske promjene je kontakt za UNFCCC i Zeleni klimatski fond (GCF).
Agencija za zaštitu životne sredine	AZŽS	Djeluje pod Ministarstvom turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera i ima važnu ulogu u izradi inventara emisija GHG gasova.
Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju	ZHMS	ZHMS je organ državne uprave nadležan za brojne poslove u oblastima meteorologije, klimatologije, hidrologije, hidrografije, okeanografije i seizmologije, a upravlja i sistemima meteorološkog i hidrološkog posmatranja i prognoze na cijeloj teritoriji Crne Gore. ZHMS je isto tako kontakt institucija za Međuvladin panel za klimatske promjene (IPCC).
Fond za zaštitu životne sredine (Eko-fond)		Osnovan je 2020. godine i finansira izradu, implementaciju i razvoj programa i projekata u oblastima očuvanja, održivog korišćenja, zaštite i unapređenja životne sredine, energetske efikasnosti i korišćenja obnovljivih izvora energije na državnom i lokalnom nivou.
Ministarstvo ekonomskog razvoja	MER	Nadležno za politike u oblasti energetike i industrije.
Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (Direktorat za vodoprivredu)	MPŠV	Nadležno za poljoprivrednu i šumarsku politiku. MPŠV je državni organ nadležan za vodoprivredu, šumarstvo, ribarstvo i lov. Direktorat za vodoprivredu (DV) je jedinica javne uprave u okviru MPŠV nadležna za sprovođenje politike u sektoru vodoprivrede u Crnoj Gori, u skladu sa principima upravljanja vodama, priobalnim zemljištem i vodnim objektima. DV svoje mjere i radnje usmjerava na korišćenje voda, uz dugoročnu zaštitu kvaliteta vode i izvorišta, preduzima mjere zaštite voda od zagađenja, regulisanja voda i vodotoka i zaštite od štetnih posljedica koje uzrokuju vode. Uprava za vode je nadležna za sprovođenje politike u sektoru vodoprivrede i realizaciju aktivnosti u oblasti upravljanja vodama i regulacije rijeka u Crnoj Gori. To se prvenstveno odnosi na vode od državnog značaja, pri čemu se vodama lokalnog značaja upravlja na opštinskom nivou.
Ministarstvo unutrašnjih poslova (Direktorat za zaštitu i spašavanje)	MUP	Ima važnu ulogu u formulisanju politike u oblasti klimatskih promjena.

<p>Nacionalni savjet za održivi razvoj (2022.)</p>	<p>NSOR</p>	<p>Nadležan za izradu, praćenje i implementaciju nacionalnih politika održivog razvoja i klimatskih promjena. Uključen je i u planiranje i usklađivanje razvojnih politika sa zahtjevima održivog razvoja i klimatskih promjena, kao i u implementaciju okvira održivog razvoja Evropske unije u okviru Energetskog i klimatskog paketa. Radne grupe Savjeta pokrivaju sljedeće oblasti:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● praćenje i implementacija politike održivog razvoja ● ublažavanje i prilagođavanje na klimatske promjene <p>Pravedna tranzicija</p> <ul style="list-style-type: none"> ● integrisano upravljanje priobalnim područjem ● održivi razvoj na lokalnom nivou ● finansiranje za održivi razvoj
<p>Radna grupa za ublažavanje i prilagođavanje na klimatske promjene (radna grupa NSOR)</p>		<p>Daje podršku i smjernice za nacionalnu klimatsku politiku u dijelu implementacije mjera ublažavanja i prilagođavanja na štetne uticaje klimatskih promjena. Radna grupa je međusektorsko tijelo koje čine predstavnici predstavnika svih relevantnih organa, civilnog društva, udruženja poslodavaca i akademske zajednice.</p>
<p>Uprava za inspekcijske poslove (UIP) (Odsjek za inspekciju za vode)</p>		<p>Odsjek za inspekciju za vode je nadležan za: inspekcijski nadzor primjene zakona, podzakonskih akata i drugih propisa iz oblasti vodoprivrede; preduzimanje i izvršavanje upravnih i drugih mjera za otklanjanje uočenih nepravilnosti, obezbjeđivanje poštovanja propisa; izdavanje prekršajnih naloga, podnošenje zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka, podnošenje krivičnih i drugih prijava (pokretanje postupka u nadležnim organima); predlaganje inicijativa za izmjenu zakona, drugih propisa i opštih akata, predlaganje mjera za poboljšanje stanja u oblasti nadzora; izradu analiza, izvještaja i pripremu informacija iz djelokruga rada odsjeka; koordinaciju uspostavljanja i implementaciju procesa upravljanja rizicima u odsjeku; podsticanje saradnje sa drugim organima uprave, institucijama i privrednim subjektima; obavljanje drugih poslova iz nadležnosti odsjeka.</p>

Izvor: Petar Raičević, Gordana Đurović, Mirjana Ivanov i Biljana Gligorić. 2022. Rodno senzitivna procjena klimatskih rizika u Bokokotorskom zalivu, Crna Gora. Program GEF Med – Projekat "Unapređenje ekološke bezbjednosti" i tim za NAP (ažurirano 2024.)

ii. Strateški i zakonodavni okvir i strateško usklađivanje

Nakon obnove nezavisnosti, Crna Gora se fokusirala na konsolidaciju međunarodnih sporazuma koje je naslijedila iz bivše Jugoslavije i Državne zajednice Srbije i Crne Gore. Zemlja je u pogledu nasljeđivanja sporazuma slijedila principe međunarodnog prava. Crna Gora je postala država ugovornica nekoliko međunarodnih konvencija koje se odnose na prilagođavanje na klimatske promjene:

- Crna Gora se pridružila Okvirnoj konvenciji UN o klimatskim promjenama (UNFCCC) kao država koja nije obuhvaćena Aneksom I (oktobar 2006.)
- Crna Gora je postala država ugovornica Protokola iz Kjotoa uz UNFCCC (jun 2007.)
- Crna Gora je ratifikovala Pariski sporazum uz UNFCCC (decembar 2017.)³

U skladu sa Paketom o klimi iz Katovica („Pravilnik iz Katovica“) usvojenim na konferenciji COP24 2018. godine, Crna Gora aktivno učestvuje u naporima na jačanju mjera prilagođavanja na klimatske promjene. Nacionalno utvrđeni doprinosi (NDC) koji zahtijevaju od država ugovornica da dostavljaju ažurirane izvještaje svakih pet godina, uz opis nacionalnih klimatskih ciljeva i aktivnosti, ključni su dio Pravilnika iz Katovica. Crna Gora je dostavila svoje NDC, od kojih je drugi dostavljen 2021. godine. Taj NDC se uglavnom bavio elementima ublažavanja klimatskih promjena i pružio je samo nejasno strateško usmjerenje za prilagođavanje na klimatske promjene.

Crna Gora isto tako redovno dostavlja nacionalne izvještaje, kao i dvogodišnje ažurirane izvještaje. Navedeni izvještaji pružaju informacije o mjerama ublažavanja i prilagođavanja, preduzetim aktivnostima za smanjenje uticaja klimatskih promjena i svim relevantnim informacijama u skladu sa ciljevima konvencije. Treći nacionalni izvještaj objavljen je 2020. godine, a Četvrti nacionalni izvještaj je trenutno u fazi izrade. Ovaj NOP je integrisao ove elemente u viziju, ciljeve i mjere prilagođavanja

Stepen vertikalne i horizontalne usklađenosti NPP sa nacionalnim i sektorskim pravnim okvirom

Pravni okvir

Pravni okvir strategije određen je Zakonom o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena i metodološkom Uredbom načinu i postupku izrade, usklađivanja i praćenja sprovođenja strateških dokumenata, uz poštovanje smjernica iz Metodologije razvoja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata. Metodologija uređuje način i postupak izrade svih strateških dokumenata u Crnoj Gori i definiše zakonodavni i institucionalni okvir sistema strateškog planiranja u Crnoj Gori, načela na kojima se temelje strateški dokumenti, korake u procesu izrade i sadržaj strateških dokumenata.

Član 1 stav 2 **Ustava Crne Gore** propisuje da je Crna Gora građanska, demokratska, ekološka i država socijalne pravde, zasnovana na vladavini prava. Član 23 stav 3 Ustava propisuje da je svako, posebno država, obavezan da čuva i unapređuje životnu sredinu.

Član 13 **Zakona o državnoj upravi** propisuje da predlaganje unutrašnje i vanjske politike obuhvata izradu strategija i programa na osnovu praćenja izvršavanja zakona i drugih propisa i sagledavanja i

³ Izvor: Petar Raičević, Gordana Đurović, Mirjana Ivanov i Biljana Gligorić. 2022. Rodno senzitivna procjena klimatskih rizika u Bokokotorskom zalivu, Crna Gora. Program GEF Med – Projekat „Unapređenje ekološke bezbjednosti“

analiziranja stanja u određenoj oblasti, u cilju usaglašavanja pravnog sistema sa savremenim, demokratskim i međunarodno priznatim standardima. Isti član takođe propisuje da strategije i programi moraju biti međusobno usklađeni i usklađeni sa planskim i strateškim dokumentima kojima se utvrđuju opšti pravci razvoja na nivou Crne Gore i finansijskim strateškim dokumentima.

Zakon o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena (Službeni list Crne Gore 073/19) u članu 5 definiše da je Plan prilagođavanja na klimatske promjene jedan od dokumenata u oblasti zaštite od negativnih uticaja klimatskih promjena. Član 9 ovog zakona propisuje da se, radi identifikacije uticaja klimatskih promjena na ranjive sektore i smanjivanja negativnih uticaja na te sektore, donosi Plan prilagođavanja na klimatske promjene. Plan prilagođavanja na period od deset godina donosi Vlada. Izvještaj o sprovođenju Plana prilagođavanja za period od dvije godine sačinjava Ministarstvo i dostavlja Vladi. Plan prilagođavanja sadrži:

- 1) opis postojećeg stanja nastalog usljed klimatskih promjena;
- 2) identifikaciju osjetljivih sektora;
- 3) analizu socio-ekonomske situacije koja utiče na klimatske promjene;
- 4) analizu uočenih promjena klime i ekstremnih klimatskih uslova;
- 5) prikaz očekivanih promjena klime sa procjenom ključnih rizika;
- 6) analizu uticaja klimatskih promjena;
- 7) glavne ciljeve prilagođavanja klimatskim promjenama;
- 8) opis institucionalnog okvira za prilagođavanje klimatskim promjenama;
- 9) prikaz postojećih planova i strateških dokumenata u oblasti prilagođavanja na klimatske promjene sa ocjenom napretka u primjeni i primjerima dobre prakse;
- 10) procjenu kapaciteta za prilagođavanje klimatskim promjenama;
- 11) mjere za prilagođavanje klimatskim promjenama;
- 12) mjere koje će se sprovoditi prioritarno, sa licima koja su odgovorna za njihovo sprovođenje;
- 13) opis mehanizama i okvira za praćenje i evaluaciju sprovođenja Plana prilagođavanja;
- 14) procjenu finansijskih sredstava za sprovođenje mjera.

Član 10 Zakona propisuje da su organi državne uprave nadležni za energetiku, industriju, poljoprivredu, šumarstvo i saobraćaj dužni da dvogodišnje dostavljaju ministarstvu izvještaj o sprovedenim mjerama prema strateškim dokumentima, u cilju sprečavanja negativnih uticaja klimatskih promjena, kao i podatke o poplavama, sušama, ekstremnim temperaturama, itd.

Strateški okvir

Sistem strateškog planiranja u Crnoj Gori obuhvata strateška dokumenta koji utvrđuju ključne pravce djelovanja javnih politika na nacionalnom nivou, definišu prioritete i razvojnu politiku države i realizuju međunarodne obaveze Crne Gore koje proističu iz članstva u međunarodnim organizacijama, kao i iz procesa pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji, koji značajno određuju strateško planiranje javnih politika. Plan prilagođavanja na klimatske promjene, kao sektorski dokument, povezan je sa drugim ključnim strateškim dokumentima i drugim sektorskim dokumentima.

Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine predstavlja dugoročnu strategiju razvoja Crne Gore i definiše pravce održivog upravljanja sa četiri grupe nacionalnih resursa: ljudskih, društvenih, prirodnih i ekonomskih, kao prioritet za ukupni razvoj crnogorskog društva. Imajući u vidu uticaj klimatskih promjena, varijabilnost klimatskih promjena, ekstremne događaje i njihove projekcije, strategija utvrđuje da je sprovođenje mjera prilagođavanja na klimatske promjene u sektorima vodnih resursa, zdravlja i poljoprivrede (poljoprivredno zemljište, poljoprivredna proizvodnja) prioritet. Strategija ističe da se u kontekstu zelene ekonomije i principa održivog razvoja velika prilika prepoznaje u daljem razvoju turizma zasnovanom na usklađivanju interesa ekonomskog razvoja i potreba za

zaštitom životne sredine i očuvanjem prirodnih resursa, kao i u pristupu koji obuhvata prilagođavanje negativnim posljedicama klimatskih promjena i njihovo ublažavanje. U kontekstu postizanja globalnih ciljeva održivog razvoja definisanih Agendom UN za održivi razvoj do 2030. godine, Strategija između ostalog prepoznaje mjere prilagođavanja na klimatske promjene.

Akcioni plan za ispunjavanje završnih mjerila u Poglavlju 27 - Životna sredina i klimatske promjene u tački 10.11. definiše preuzimanje obaveza iz Zelene agende za Zapadni Balkan/Evropskog zelenog sporazuma u oblasti klime i u tom smislu predviđa usklađivanje strateških dokumenata sa modifikovanim klimatskim ciljevima i novom Strategijom EU o prilagođavanju na klimatske promjene i Evropskim klimatskim sporazumom. **Program pristupanja Crne Gore EU (2023-2024)** ne predviđa usvajanje Plana prilagođavanja na klimatske promjene, iako Izvještaj o Evropske komisije o napretku Crne Gore kontinuirano izvještava o aktivnostima čiji je cilj izrada ovog strateškog dokumenta.

Srednjoročni program rada Vlade 2022-2024 kao jedan od prioriteta u narednom periodu ističe zdravu životnu sredinu i doprinos u borbi protiv naglih klimatskih promjena i u tom smislu kao cilj definiše promociju i obezbjeđivanje infrastrukture i mjera koje će učiniti da Crna Gora zaista postane ekološka država. Cilj je da se sprovede skup sveobuhvatnih mjera u oblasti zaštite životne sredine da se Crna Gora brendira kao istinska ekološka država. U tom smislu, kao jedan od tematskih prioriteta u oblasti životne sredine i klimatskih promjena, program predviđa podršku zaštiti životne sredine, poboljšanje njenog kvaliteta i doprinos aktivnostima i politikama usmjerenim protiv klimatskih promjena.

U **Nacionalnoj strategiji rodne ravnopravnosti 2021-2025** se ističe da se u Crnoj Gori ne sprovode istraživanja o uticaju klimatskih promjena na zdravlje žena i muškaraca, pa je zbog toga vrlo teško planirati nacionalne politike za prilagođavanje na klimatske promjene, koje bi obezbijedile djelotvorniju zaštitu zdravlja stanovništva u uslovima kada se klima brzo mijenja. Prilikom kreiranja politika prilagođavanja potrebno je planirati korake zaštite u skladu sa znanjem zasnovanim ne samo na opštim statističkim podacima o učestalosti određenih bolesti, već i drugim parametrima kao što su klimatski, geografski i socijalni rizici po stanovništvo. To takođe podrazumijeva detaljnije analize zdravstvenih rizika po stanovništvo koje živi u naseljima koja ne ispunjavaju standarde koje je Crna Gora preuzela ratifikacijom Pariskog sporazuma. U tom smislu strategija kao jednu od mjera predviđa procjenu uticaja i sprovođenje preventivnih mjera u cilju smanjenja negativnog uticaja klimatskih promjena i prirodnih katastrofa na zdravlje žena, muškaraca, osoba različitih seksualnih i rodni identiteta, kao i marginalizovanih i posebno osjetljivih osoba i grupa.

Polazeći od prepoznatih izazova sa kojima se Crna Gora suočava na putu ka održivom rastu i razvoju, uz poštovanje pet principa na kojima se zasniva rad Vlade („vladavina prava i jednake mogućnosti“, „zdrave finansije i ekonomski razvoj“, „zdravlje i zdrava životna sredina“, „obrazovanje i društvo zasnovano na znanju“ i „digitalno društvo“), **Fiskalna strategija Crne Gore za period 2021-2024**, kao strateški cilj ekonomske politike Crne Gore definiše „postizanje pametnog, održivog i inkluzivnog ekonomskog rasta koji će doprinijeti poboljšanju kvaliteta života svih njenih građana“.

Program ekonomskih reformi Crne Gore za period 2023-2025 je glavni dokument za srednjoročno programiranje makroekonomske i fiskalne politike Crne Gore. Makroekonomske i fiskalne projekcije ovog dokumenta predviđaju skup od 19 prioriternih reformskih mjera kao odgovor na tri najveća strukturna izazova crnogorske ekonomije: (i) visoku nezaposlenost, posebno među ženama i mladima, kao i problem dugotrajne nezaposlenosti, (ii) nepovoljan regulatorni okvir i (iii) postojanje sive ekonomije, kao i izazov zelene tranzicije koji se odražava u zaštiti životne sredine i klimatskim promjenama.

U **Pravcima razvoja Crne Gore 2018-2021**, u poglavlju 4 - Životna sredina, se kao jedna od mjera ističe potreba za izradom Plana prilagođavanja na klimatske promjene u cilju prepoznavanja

srednjoročnih i dugoročnih potreba prilagođavanja na klimatske promjene i uspostavljanja sistema za koordinaciju sprovođenja mjera prilagođavanja na klimatske promjene.

U **Smjernicama makroekonomske i fiskalne politike za period 2023-2026**, u okviru Glavnog programa 18 - Prostorno planiranje, opredjeljuju se sredstva za sljedeće potrebe:

- Predlaganje, praćenje i usmjeravanje politike u oblasti zaštite prirode kroz izradu strategija, zakonskih i drugih razvojnih dokumenata, programa i projekata u skladu sa međunarodnim i EU zahtjevima.

- Koordinacija i podrška upravljanju zaštićenim područjima i uspostavljanje mreža zaštićenih područja, naročito NATURA 2000 ekološke mreže. Nadzor rada Agencije za zaštitu životne sredine, praćenje i predlaganje mjera za unapređenje njihovog rada i učestvovanje u pripremi i realizaciji projekata iz djelokruga rada Direktorata, koji se dijelom ili u potpunosti finansiraju kroz EU, GEF i druge fondove; učestvovanje u međunarodnoj i regionalnoj saradnji i učestvovanje u pripremi i sprovođenju međunarodnih bilateralnih ugovora i sporazuma i usklađivanje i implementacija pravnog i strateškog okvira u oblasti životne sredine i klimatskih promjena u procesu pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji.

U **Prostornom planu Crne Gore do 2020. godine**, kao najvažnijem dokumentu za planiranje prostornog razvoja Crne Gore, u odjeljku o opštim principima prostornog razvoja, se kao opšti cilj definiše usklađivanje prostornog razvoja sa prostornim ograničenjima, a prije svega usmjeravanje prostornog razvoja u skladu sa visokim rizicima od prirodnih i drugih katastrofa (zemljotresi, poplave, erozija, požari, nesreće, itd.), kao i rizicima od mogućeg negativnog uticaja prirodnih katastrofa, prvenstveno zbog posljedica klimatskih promjena. Pored toga, **Nacrt Prostornog plana Crne Gore do 2040. godine**, u okviru analize trenutnog stanja organizacije, uređenja i korišćenja prostora, ukazuje na ugroženost biodiverziteta, gubitak i degradaciju staništa zbog urbanizacije, izgradnje saobraćajne i energetske infrastrukture, prekomjernog korišćenja šuma i različitih oblika zagađenja, kao i klimatskih promjena.

U **Nacionalnoj strategiji bezbjednosti**, u poglavlju 5 - Izazovi, rizici i prijetnje po bezbjednost, se navodi da su nedostatak prirodnih resursa i degradacija životne sredine rezultat klimatskih promjena, velikih emisija štetnih gasova, nekontrolisanog i nepravilnog korišćenja prirodnih resursa. Klimatske promjene, kao jedan od najvećih problema današnjice, rezultiraju intenzivnim i čestim javljanjem velikih i katastrofalnih požara, smeća, poplava, ekstremnih meteoroloških pojava, zemljotresa i drugih prirodnih katastrofa koje ugrožavaju živote i zdravlje ljudi, negativno utiču na životnu sredinu i predstavljaju opasnost za opstanak mnogih biljnih i životinjskih vrsta, kao i kulturnog nasljeđa.

Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2023-2027 pod operativnim ciljem 3.5. predviđa zaštitu životne sredine, razvoj energetike, poboljšanje energetske efikasnosti, prilagođavanje i ublažavanje uticaja klimatskih promjena.

Strategija za razvoj zdravstva 2023-2027. godine prepoznaje uticaj klimatskih promjena i u Akcionom planu za period 2023-2024 predviđa izradu sveobuhvatne analize potreba u sektoru zdravstvene zaštite u Crnoj Gori sa planom razvoja kadrova u zdravstvu i pružaoca zdravstvenih usluga po nivoima zdravstvene zaštite, uzimajući u obzir uticaj klimatskih promjena.

Strategija razvoja turizma (2022-2025) kroz SWOT analizu prepoznaje klimatske promjene kao jedan od rizika. U poglavlju 11 - Savremeni pravci razvoja turizma ove strategije se naglašava da je sprovođenje hitnih klimatskih akcija u turizmu od posebne važnosti za stvaranje neophodnih uslova za veću otpornost ovog sektora. Klimatska akcija se ogleda u naporima da se izmjeri i smanji emisija GHG gasova i ojača kapacitet prilagođavanja klimatskim uticajima. Strategija ističe da institucije nadležne za klimatske promjene uspostavljaju pravni i strateški okvir kao odgovor na međunarodne obaveze u vezi sa ovim pitanjem, a turizam se razmatra u nekoliko oblasti. U narednom periodu radiće se na Nacionalnom planu prilagođavanja i posebnom planu prilagođavanja za sektor turizma. Pored

navedenog, kreiranje politika u oblasti nacionalnih parkova, zdravlja i zaštite, izgradnje infrastrukture, poljoprivrede, planiranja korišćenja zemljišta, sa naglaskom na definisanje očekivanih rizika u odnosu na turističke destinacije, ulogu zainteresovanih strana i mjere prilagođavanja, je od posebnog značaja za klimatske promjene.

Strategija upravljanja vodama Crne Gore u poglavlju 6 - Ciljevi i strateške odrednice sprovođenja upravljanja vodama Crne Gore prepoznaje ulogu prilagođavanja na klimatske promjene, naglašavajući da zaštita od voda predstavlja samo jedno od oblasti u kojima se manifestuje uticaj globalnih klimatskih promjena. Promjene šeme prostiranja, trajanja i intenziteta padavina i sušnih perioda ukazuju na promjene u bilansu voda. Prema dosadašnjim podacima, godišnje sume padavina nisu se promijenile u većem obimu, ali su njihovi ekstremi postali izrazitiji i češći. Zbog toga se uticaj klimatskih promjena nikako ne smije izostaviti ili tumačiti kao nevažan. Kao rezultat globalnih klimatskih promjena, uz uticaj nekih ljudskih aktivnosti na rijekama (regulacije, zahvatanje vode za različite namjene, itd.) mogu se očekivati pogoršanja ekstremnih hidroloških događaja, tj. nivoi velikih voda u toku poplava će se povećavati, a periodi malih voda će se produžavati. Ove pojave zahtijevaju povećanu primjenu aktivnih mjera zaštite (akumulacije, retenzije, rekonstrukcija kanalskih zaštitnih sistema u dolinama), kao i dosljednu primjenu neinvesticionih mjera zaštite u cilju zaustavljanja trenda povećanja potencijalnih šteta. U prostornim planovima moraju se sačuvati sve lokacije koje su planirane za izgradnju akumulacija u čeonim djelovima sliva, kao i prostori planiranih retenzija za ublažavanje poplavnih talasa u ekstremnim hidrološkim situacijama. Strategija utvrđuje operativne ciljeve i mjere za postizanje navedenih ciljeva.

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2023-2028 prepoznaje da je poljoprivreda jedan od sektora najviše pogođenih klimatskim promjenama, jer poljoprivredni proizvodi direktno zavise od klimatskih faktora. Poljoprivreda se suočava sa velikim izazovom prilagođavanja očekivanim efektima klimatskih promjena. Crna Gora pripada jednom od regiona u svijetu u kojem se očekuju izraženi negativni uticaji klimatskih promjena na zdravlje stanovništva, ekonomski razvoj i dostupnost prirodnih resursa, proizvodnju hrane i dr., uprkos činjenici da, kao zemlja u razvoju, nema značajan udio u globalnom zagađenju atmosfere gasovima staklene bašte. Naprotiv, zbog relativno visokog udjela šumskih i vegetacijskih površina doprinosi stabilizaciji nivoa ugljen-dioksida u atmosferi. Efekti klimatskih promjena mogu negativno uticati na plodnost zemljišta smanjenjem organske materije zemljišta i povećanjem rizika od erozije zemljišta usljed viših temperatura i češćih suša i padavina. Crna Gora je posebno izložena i osjetljiva na klimatske opasnosti kao što su suše, poplave, šumski požari i toplotni talasi.

Nacionalna strategija u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine (NSKP) daje pregled postojećeg institucionalnog okvira i tehnoloških potreba Crne Gore u cilju ublažavanja klimatskih promjena i prilagođavanja na iste. NSKP ima važnu ulogu u usmjeravanju nacionalnog pristupa klimatskim promjenama, na način što naglašava obaveze vlade u rješavanju ovog izazova na integrisan i multisektorski način, poštujući međunarodne obaveze koje je zemlja preuzela u okviru Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC). NSKP definiše viziju do 2030. godine koja bi trebalo da omogući Crnoj Gori da se prilagodi negativnim uticajima i promoviše niskokarbonski održivi razvoj. NSKP se uglavnom fokusira na usklađivanje sa zakonodavnim okvirom EU o klimatskim promjenama i pruža neophodne smjernice za mjere ublažavanja i prilagođavanja.

Strategija za smanjenje rizika od katastrofa, sa Dinamičkim planom za njenu implementaciju 2018 - 2023 je usvojena u decembru 2017. godine i ima za cilj smanjenje i sprečavanje novih rizika, jačanje kapaciteta društva i državnih institucija u odgovoru na različite vrste prirodnih i drugih katastrofa. Njeni glavni ciljevi su: podizanje svijesti građana i podsticanje institucija da sprovode aktivnosti u oblasti smanjenja rizika od katastrofa; jačanje kapaciteta za upravljanje rizicima od prirodnih i drugih katastrofa; integrisanje smanjenja rizika od katastrofa u javne politike, programe i planove i stvaranje sigurnih i

otpornih zajednica. Budući da je period važenja ove strategije istekao, u ovom trenutku se sprovodi njena evaluacija zajedno sa pratećim akcionim planom. Istovremeno se radi na novoj strategiji za period 2025-2030.

Relevantne direktive

Tabela 4.2 Relevantne direktive primjenjive na NPP

Br.	Direktiva	Oblast
1	Okvirna direktiva o vodama 2000/60/EZ	Politika za sektor voda
2	Direktiva 91/271/EEZ	Pročišćavanje gradskih otpadnih voda
3	Direktiva 2008/105/EZ	Ekološki standardi kvaliteta u oblasti politike voda
4	Direktiva 91/676/EEC	Zaštita voda od zagađenja izazvanog nitritima iz poljoprivrednih izvora
5	Okvirna direktiva o otpadu 2006/12/EZ	Upravljanje otpadom
6	Direktiva 98/83/EZ	Kvalitet vode za piće
7	Direktiva 2006/7/EZ	Kvalitet vode za kupanje
8	Direktiva 2008/105/EZ	Ekološki standardi kvaliteta u oblasti politike voda
9	Direktiva 2007/60/EZ	Procjena i upravljanje rizicima od poplava
10	Direktiva 2006/118/EZ	Zaštita podzemnih voda od zagađenja i pogoršanja stanja
11	Direktiva 98/83/EZ	Kvalitet voda za ljudsku upotrebu
12	Direktiva o procjeni i upravljanju rizikom od poplava 2007/60/EZ	Upravljanje poplavama
13	Direktiva 2011/92/EU	Procjena uticaja na životnu sredinu
14	Direktiva 2003/4/EZ	Pristup informacijama o životnoj sredini

Ključni normativni akt EU koji uređuje oblast voda je Okvirna direktiva o vodama 2000/60/EZ (ODV). ODV utvrđuje glavne ciljeve i smjernice politike upravljanja vodama koja uspostavlja integrirano upravljanje vodama u EU i naglašava potrebu za daljim integriranjem zaštite voda i održivog upravljanja i drugih politika u oblastima energetike, saobraćaja, poljoprivrede, ribarstva, regionalne politike i turizma. ODV posebno promovira saradnju i zajedničko djelovanje na nivou EU i lokalnom nivou, kao i

stepen informisanja, konsultovanja i uključivanja javnosti, uključujući korisnike. Ključni cilj direktive je uspostavljanje okvira za procjenu i upravljanje rizikom od poplava u cilju smanjenja štetnih efekata poplava po ljudsko zdravlje, životnu sredinu, kulturno nasljeđe i ekonomske aktivnosti.

Usklađenost sa međunarodnim obavezama

Agenda UN do 2030. godine definiše 17 ciljeva održivog razvoja, sa svim zadacima i ciljnim vrijednostima indikatora UN, koji su prenijeti u nacionalni kontekst usvajanjem Strategije održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine. U okviru cilja 2.4. Agende UN je do 2030. godine predviđeno obezbjeđivanje održivih sistema proizvodnje hrane i sprovođenje otpornih poljoprivrednih praksi koje povećavaju produktivnost i proizvodnju, pomažu očuvanju ekosistema, jačaju kapacitet za prilagođavanje na klimatske promjene, ekstremne vremenske uslove, suše, poplave i druge katastrofe i koje postupno poboljšavaju kvalitet zemljišta. Pored toga, pod ciljem 13.2. je definisano integrisanje mjera iz oblasti klimatskih promjena u nacionalne politike, strategije i planiranje u smislu broja zemalja sa nacionalno utvrđenim doprinosima, dugoročnim strategijama, nacionalnim planovima prilagođavanja, strategijama koje se navode u izvještajima o prilagođavanju i nacionalnim izvještajima.

Crna Gora je 2017. godine ratifikovala Pariski sporazum prema Okvirnoj konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama na način što je usvojila Zakon o ratifikaciji sporazuma. Član 7 ovog sporazuma propisuje da države ugovornice postavljaju globalni cilj prilagođavanja koji se odnosi na unapređenje kapaciteta za prilagođavanje, jačanje otpornosti i smanjenje osjetljivosti na klimatske promjene, kako bi dale doprinos održivom razvoju i obezbijedile adekvatan odgovor na prilagođavanje u kontekstu cilja postavljenog za temperaturu (da se ograniči njen rast na 1,5°C iznad predindustrijskih nivoa temperature). Sporazum takođe predviđa da se svaka strana, po potrebi, angažuje u procesima planiranja prilagođavanja i sprovođenja mjera, uključujući izradu ili unapređenje relevantnih planova, politika i/ili doprinosa, što može podrazumijevati: (a) sprovođenje akcija, poduhvata i/ili napora prilagođavanja; (b) procese formulisanja i sprovođenja nacionalnih planova prilagođavanja; (c) procjenu uticaja i osjetljivosti na klimatske promjene, s ciljem formulisanja nacionalno utvrđenih prioritetnih akcija, uzimajući u obzir ugrožene ljude, mjesta i ekosisteme; (d) praćenje, procjenu i učenje od planova, politika, programa i akcija prilagođavanja; i (e) izgradnju otpornosti društveno-ekonomskih i ekoloških sistema, uključujući putem ekonomske diverzifikaciju i održivog upravljanja prirodnim dobrima.

Ciljevi politike EU o klimatskim promjenama

Evropska unija je posvećena borbi protiv klimatskih promjena, kako na međunarodnom planu tako i u okviru Unije, što potvrđuje činjenica da je ova tema među prioritetima političke agende EU.

Evropski zeleni dogovor utvrđuje posvećenost Komisije da rješava klimatske i ekološke izazove i uvodi Zeleni zavjet da se „ne nanosi šteta”. Dokument je od ključnog značaja kao mapa puta i strategija rasta ka prosperitetnoj, otpornoj i zdravoj budućnosti, koja je postala još neophodnija imajući u vidu veoma ozbiljne uticaje pandemije Kovida 19 na zdravlje i ekonomsko blagostanje. Nova, ambicioznija Strategija prilagođavanja najavljena je u Saopštenju o Evropskom zelenom dogovoru, a zatim kao dio Programa rada Komisije za 2021. godinu.

Evropska komisija je 2021. godine usvojila svoju novu strategiju prilagođavanja na klimatske promjene. Nova strategija definiše mjere o tome kako Evropska unija može da se prilagodi neizbježnim uticajima klimatskih promjena i postane otporna na njih do 2050. godine. Opšti cilj Strategije je da doprinese stvaranju Evrope koja je otporna na klimatske promjene kroz povećanje pripremljenosti i kapaciteta za odgovor na uticaje klimatskih promjena na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i nivou EU, uz razvoj tabkoherentnog pristupa i unaprijeđenje koordinacije.

Strategija ima četiri glavna cilja: učiniti prilagođavanje pametnijim, bržim i sistemskijim i ojačati međunarodno djelovanje u prilagođavanju na klimatske promjene. U Crnoj Gori je izrađen i primijenjen

niz zakonodavnih instrumenata kako bi se osiguralo povoljno okruženje za promociju prilagođavanja na klimatske promjene, što je detaljno opisano u tabeli 4.2.

Tabela 4.3 Najvažnije javne politike o prilagođavanju na klimatske promjene u Crnoj Gori

Politika	Br.	Opis
Zakon o životnoj sredini	SLCG br. 52/16, 73/19	Krovni zakon o zaštiti životne sredine Crne Gore. Zakon utvrđuje principe zaštite životne sredine i održivog razvoja, subjekte, instrumente i mjere zaštite životne sredine, pristup informacijama, učešće javnosti, pristup pravdi u pitanjima životne sredine, finansiranje životne sredine i druga pitanja relevantna za životnu sredinu. Pored ovog zakona, postoji značajani broj drugih zakona i implementacionih akata koji uređuju posebna pitanja zaštite životne sredine. Ovaj zakon je omogućio osnivanje Fonda za zaštitu životne sredine posebnom odlukom Vlade (SLCG br. 81/18 i 5/20). Pored toga, usvojen je veliki broj normativnih akata u oblasti zaštite životne sredine.
Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu	Službeni list Crne Gore, br. 75/18	Ovaj zakon propisuje postupke za sprovođenje elaborata o procjene uticaja na životnu sredinu (EIA) za projekte koji mogu značajno da utiču na životnu sredinu, sadržaj elaborata, učešće zainteresovanih organizacija i javnosti, procedure za ocjenu elaborata i izdavanje odobrenja, obavještanje drugih država o projektima sa potencijalnim prekograničnim uticajem, nadzor i druga relevantna pitanja. Zakon propisuje obavezu da se nadležno Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma i njegov nadležni organ, Agencija za zaštitu prirode i životne sredine, informišu o planiranom sprovođenju nekog projekta, nakon čega ovaj organ odlučuje o potrebi za izradom elaborata o procjeni uticaja na životnu sredinu za predmetni projekat. U slučaju da se utvrdi da je elaborat potreban, investitor mora da izradi elaborat, da ga dostavi agenciji, zatim slijedi zvanična javna rasprava, nakon čega organi razmatraju sve komentare pristigle od strane javnosti i donosi odluku o odobravanju ili odbijanju elaborata.
Zakon o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena	SLCG br. 73/19	Uređuje zaštitu od negativnih uticaja klimatskih promjena, smanjenje emisija gasova se efektom staklene bašte, zaštitu ozonskog omotača i druga pitanja vezana za klimatske promjene. Uvodi obavezu izrade Strategije niskogkarbonskog razvoja, Nacionalnog plana za prilagođavanje na klimatske promjene, izradu inventara emisija GHG gasova, dobijanje posebnih dozvola za emisije iz industrijskih postrojenja, praćenje, izvještanje i verifikaciju emisija GHG za operatore u vazдушnom saobraćaju kao i za industrijska i energetska postrojenja, kao i izdavanje dozvola za aktivnosti koje oštećuju ozonski omotač. Zakon je napisan na način da ne predstavlja prepreku za konkurentnost crnogorske ekonomije, već da

		<p>olakša njeno integrisanje u globalno tržište. Zakon o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena se takođe sprovodi kroz skup od dvanaest pravilnika. Zakon nalaže izradu sveobuhvatnog skupa klimatskih politika, uključujući inventar GHG gasova, strategiju niskokarbonskog razvoja i nacionalni sistem MRV. Zakon isto tako daje pravni osnov za nacionalni sistem ETS za sektore industrije i energetike. U skladu sa LPAICC, Crna Gora je u februaru 2020. godine usvojila Uredbu o aktivnostima odnosno djelatnostima koje emituju gasove sa efektom staklene bašte za koje se izdaje dozvola za emisiju gasova s efektom staklene bašte u kojoj je razvijen okvir za implementaciju ETS usklađenog sa sistemom EU, uključujući MRV emisija GHG. Da bi se nacionalni propisi uskladili sa novim klimatskim zakonodavstvom EU i osiguralo ispunjenje obaveza iz Pariskog sporazuma i u okviru Energetske zajednice (EnC), zakon je predmet izmjena i dopuna. Biće usvojen unaprijeđeni Zakon o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena</p>
<p>Zakon o zaštiti i spašavanju</p>	<p>SLCG br. 13/07, 5/08, 86/09, 32/11, 54/1</p>	<p>Čine ga odredbe koje se odnose na sprovođenje preventivno-operativne mjere i poslove na sanaciji, kao i mjera za ublažavanje i smanjenje rizika povezanih sa opasnostima. Planovi za zaštitu i spašavanje od različitih vrsta prirodnih i antropogenih opasnosti na nivou države, opština i preduzeća obuhvataju preventivno-operativne mjere i poslove na sanaciji koje su subjekti za zaštitu i spašavanje obavezni da sprovedu.</p> <p>Zakonom se utvrđuje pravni okvir za razvoj i jačanje nacionalnih kapaciteta za borbu protiv štetnih posljedica prirodnih i drugih katastrofa, uloga regionalne i međunarodne saradnje u vezi sa aktivnostima prevencije i ublažavanja, kao i prava i obaveze opština u oblasti zaštite i spašavanja. Zakon isto tako uređuje prikupljanje i konsolidaciju podataka o potencijalnim rizicima, uspostavljanje informacionih sistema i sistema ranog upozorenja i sprovođenje preventivnih aktivnosti, kao što su procjene rizika i izrada planova zaštite i spašavanja.</p>
<p>Zakon o vodama, uključujući relevantna podzakonska akta; Zakon o upravljanju komunalnim otpadnim vodama (Pravilnik o sadržaju programa izgradnje</p>	<p>Službeni list Crne Gore, br. 27/2007, 32/2011, 47/2011 48/2015 52/2016, 55/16, 02/17,</p>	<p>Ovaj zakon uređuje pravni status i integralno upravljanje vodama, vodnim i priobalnim zemljištem i vodnim objektima, uslove i načine obavljanja vodne djelatnosti i druga pitanja od značaja za upravljanje vodnim resursima (uređuje status i način upravljanja svim vrstama voda, vodnim dobrom, kao i ostala pitanja od značaja za upravljanje vodnim resursima). Poslovi upravljanja vodama utvrđeni ovim zakonom dodijeljeni su MPŠV I Upravi za vode. Član 18, stav 3 Zakona o vodama propisuje da su vode i vodno zemljište koje su od značaja za Crnu Goru pod nadležnošću Crne Gore - MPŠV i</p>

<p>kolektorskih sistema i postrojenja za tretman komunalnih otpadnih voda (Službeni list Crne Gore br. 31/18);</p> <p>Pravilnik o načinu i rokovima utvrđivanja statusa površinskih voda (Službeni list Crne Gore, br. 025/19);</p> <p>Uredba o načinu kategorizacije i kategorijama vodnih objekata i njihovom davanju na upravljanje i održavanje (Službeni list Crne Gore br. 15/08);</p> <p>Pravilnik o načinu i rokovima utvrđivanja statusa podzemnih voda (Službeni list Crne Gore br. 52/19);</p> <p>Pravilnik o načinu i rokovima za sprovođenje mjera obezbjeđivanja očuvanja, zaštite i poboljšanja kvaliteta vode za kupanje (Službeni list Crne Gore, br. 28/19);</p> <p>Pravilnik o načinu i uslovima mjerenja količina otpadnih voda koje se ispuštaju u prijemnik (Službeni list Crne Gore br. 24/10).</p> <p>Opšti plan zaštite od štetnog dejstva voda, za vode od značaja za Crnu Goru za</p>	<p>80/17 and 84/2018</p>	<p>Uprave za vode. Upravljanje vodama i vodnim zemljištem propisano članom 18 stav 2 obuhvata: „djelatnosti i mjere koje se preduzimaju radi održavanja i unaprjeđenja režima voda u jedinstvenom vodnom sistemu na određenom području u cilju: obezbjeđenja potrebnih količina vode propisanog kvaliteta za pojedine namjene, zaštite voda od zagađivanja i zaštite od štetnog dejstva voda." Svi poslovi upravljanja i regulisanja voda i vodnog zemljišta sprovode se u skladu sa planom upravljanja vodama (PUV) koji priprema Uprava za vode, predlaže MPŠV i usvaja Vlada Crne Gore.</p> <p>Zakon propisuje da Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede treba da izradi godišnji operativni plan za zaštitu od štetnih dejstva voda, koji obuhvata radove i mjere koje se preduzimaju preventivno i u periodu nailaska velikih voda za zaštitu od poplava i zaštitu od erozije; radove i mjere koje se preduzimaju preventivno i u periodu nailaska velikih voda za zaštitu od poplava; adove i mjere koje se preduzimaju preventivno i u periodu nailaska velikih voda za zaštitu od poplava; način osmatranja i evidentiranja podataka; način ranog upozorenja. Nadležnost za upravljanje vodama, pa i za zaštitu od štetnog dejstva voda podjeljena je u skladu sa Zakonom o vodama između Uprave za vode i jedinica lokalne samouprave.. Sredstva se obezbjeđuju u skladu sa Zakonom o finansiranju upravljanja vodama.</p>
--	--------------------------	---

period 2023-2028 (Službeni list Crne Gore br. 12/2023);		
Zakon o finansiranju upravljanja vodama	Službeni list Crne Gore. 065/28; 074/10; 040/11; 082/20	Ovim zakonom utvrđuju se izvori sredstava za finansiranje upravljanja vodama, način obračunavanja i plaćanja naknada za zaštitu i korišćenje voda i vodnog dobra i druga pitanja od značaja za obezbjeđivanje i korišćenje tih redstava. Zakon se oslanja na princip „korisnik plaća - zagađivač plaća“. Finansijska sredstva koja opredjeljuje Vlada Crne Gore, nadležno Ministarstvo i Uprava za vode dobijaju se iz naknada/taksi koje plaćaju fizička i pravna lica koja koriste vode.. Postoje četiri različite osnove na osnovu kojih fizička i pravna lica plaćaju naknade: vodna naknada; naknada za sticanje vodnog prava; naknada od zakupa javnog vodnog dobra i vodnih objekata i sistema; donacija i drugih izvora u skladu sa zakonom. Vodna naknada je relevantna za ovaj projekat jer obuhvata naknadu za korišćenje voda, naknadu za zaštitu voda od zagađenja i naknadu za izvađeni materijal iz vodotoka (član 5 zakona). Ovaj član predstavlja osnovu za EPCG da uplaćuje godišnje naknade u državni budžet, koje kasnije treba da se koriste za djelatnosti upravljanja vodama i zaštite vodotoka.
Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata	Službeni list Crne Gore br. 064/17, 044/18, 063/18, 11/2019, 82/2020	Zakon uređuje sistem planiranja prostora, načine i uslove izgradnje objekata i druga pitanja od značaja. Poglavlje 3 propisuje uslove za izgradnju objekata. Pored toga, definiše zahtjeve i obaveze poslodavca (investitora), projektanta, izvođača i lica koja vrše stručni nadzor kao glavnih učesnika u izgradnji. Zakon propisuje obavezu objavljivanja javnog tendera za učešće privrednih društava koje žele da učestvuju u projektovanju i izgradnji objekata, pri čemu sve aktivnosti na projektu moraju biti sprovedene na način koji štiti javni interes.

Izvor: *Prilagođeno iz* „Petar Raičević, Gordana Đurović, Mirjana Ivanov i Biljana Gligorić. 2022. Rodno senzitivna procjena klimatskih rizika u Bokokotorskom zalivu, Crna Gora. Program GEF Med – Projekat „Unapređenje ekološke bezbjednosti“

iii. Rodni aspekti, jednakost i inkluzivnost

Ustav Crne Gore i nacionalno zakonodavstvo propisuju jednaka prava žena i muškaraca, dok je Zakonom o rodnoj ravnopravnosti propisano uvođenje rodne ravnopravnosti u sve javne politike. Crna Gora sprovodi više strategija u cilju zaštite prava žena i osnaživanje žena, uključujući Nacionalnu strategiju rodne ravnopravnosti, Nacionalnu strategiju razvoja ženskog preduzetništva, Akcioni plan za

spvođenje Istanbulske konvencije (zaštita od nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja), kao i Nacionalnu strategiju za socijalnu inkluziju Roma. Od navedenih dokumenata, jedino Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti prepoznaje međusobnu povezanost pripadanja određenom rodu i klimatskih promjena. Rodna neravnopravnost je još uvijek prisutna zbog prisustva rodnih stereotipa, tradicionalnih rodnih uloga i nedostatka administrativnih kapaciteta za implementaciju politika rodne ravnopravnosti i zaštitu žena od rodno zasnovane diskriminacije.

Crna Gora je 2023. godine izradila drugi Indeks rodne ravnopravnosti po metodologiji Evropskog instituta za rodnu ravnopravnost. Indeks prati nejednakost u šest domena: zaposlenje, zdravlje, novac, moć, znanje i vrijeme, a pokazuje da su najveće razlike u rodnoj ravnopravnosti u oblastima novca i moći i odnose se na rodno zasnovani jaz u zaradama, feminizaciju siromaštva, posebno u starijoj dobi, dominantnu zastupljenost muškaraca među vlasnicima imovine i zemljišta, kao i nedovoljnu zastupljenost žena u političkom i ekonomskom odlučivanju. Žene rade više, imaju manja primanja i manje slobodnog vremena, a njihov rad se manje cijeni. Očekivani životni vijek žena je duži, a odlaze u penziju ranije od muškaraca. Pošto imaju niže prihode i niže penzije, žene su u većoj opasnosti od siromaštva u starijoj dobi. Iako više žena završi fakultet od muškaraca, žene su i dalje koncentrisane na slabije plaćenim poslovima, a prisutna je i značajno nedovoljna zastupljenost žena u političkom i ekonomskom odlučivanju. Žene su primarne njegovateljke u porodici i značajno su više opterećene kućnim poslovima od muškaraca.⁴ Sve navedeno čini žene ranjivijim na negativne uticaje klimatskih promjena.

U odnosu na muškarce, žene su manje prisutne na tržištu rada (46,8% žena i 53,2% muškaraca)⁵ na kojem se suočavaju i sa horizontalnom i sa vertikalnom segregacijom. Žene su daleko više zastupljene među niskokvalifikovanom radnom snagom u sektorima poljoprivrede, turizma i trgovine. Osjetljive i marginalizovane grupe poput Romkinja i Egipćanki, kao i žene sa invaliditetom i nezaposlene žene posebno su osjetljive na klimatske promjene. Muškarci su zastupljeniji kao niskokvalifikovani radnici u građevinskim poslovima i izloženi su zdravstvenim rizicima zbog klimatskih promjena. Takođe, veća je vjerovatnoća da će muškarci koji rade u službama zaštite i spašavanja, kao što su vatrogasci, spasioci, itd., podnijeti povećan pritisak i opterećenje u procesu prilagođavanja. Prisutna je i disproporcija između udjela žena obrazovanih za zanimanja koja su relevantna za NPP i odgovarajućih sektora rada. Na primjer, stopa žena među diplomiranim studentima Biotehničkog fakulteta, Građevinskog fakulteta i Metalurškog fakulteta je visoka, dok je sa druge strane nizak procenat žena u sektorima rada⁶ koji obično apsorbuju ovu vrstu profesionalaca - proizvodnja, saobraćaj i skladištenje, poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo, snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom, klimatizacija, vodosnabdijevanje i kanalizacija, upravljanje otpadom i poslovi sanacije.

Rodni aspekti u sektoru poljoprivrede u Crnoj Gori

U sektoru poljoprivrede žene su u manjini kao vlasnice nekretnina i poljoprivrednih gazdinstava, ali čine većinu među niskokvalifikovanim radnicima i radnicama. Ženama je ograničeno puno učešće u poljoprivrednoj proizvodnji i ruralnom razvoju zbog sljedećeg: ograničenog pristupa kućnom budžetu, nedovoljnoj zastupljenosti u udruženjima, ograničenog učešća u vlasništvu nad poljoprivrednim gazdinstvima i njihove široke i intenzivne uloge u ekonomiju brige o drugima. Svi ovi razlozi umanjuju mogućnosti za žene da iskoriste potencijal za uspješnu poljoprivrednu proizvodnju⁷. Žene sa sela, ranjive i marginalizovane grupe nijesu adekvatno uključene u proces planiranja klimatske politike. U većini slučajeva ne prisustvuju konsultativnim sastancima sa korisnicima različitih projekata koje organizuju institucije, međunarodne i nevladine organizacije. To se posebno odnosi na žene koje žive na sjeveru i u udaljenim selima, žene sa invaliditetom i Romkinje, koje obično nijesu obaviještene o tim sastancima/konsultacijama ili nemaju vremena da prisustvuju istim zbog brojnih obaveza i napornog rada kod kuće.

Uprkos činjenici da glavni nacionalni programi, poput godišnjeg Agro budžeta, imaju rodno senzitivne mjere, procenat žena koje imaju koristi od ovih mjera i dalje je veoma nizak. Naime, kako je pokazala

⁴ Akcioni plan za rodne aspekte i plan komunikacije o rodniim aspektima sa elementima integrisanja principa rodne ravnopravnosti u izradi i primjeni NPP za Crnu Goru.

⁵ Anketa o radnoj snazi za III kvartal 2023.

⁶ Klasifikacija sektora rada Uprave za statistiku.

⁷ Procjena ranjivosti za sektor poljoprivrede za potrebe NPP, UNDP.

rodna analiza strukture korisnika i korisnica agrobudžetskih mjera⁸, bez obzira na činjenicu da čine većinu među proizvođačima svježeg mlijeka, žene među korisnicima subvencija predstavljaju manjinu i dobile su manje od 10% ukupno izdvojenih sredstava za tu namjenu jer nijesu mogle da obezbijede kolaterale za veće investicije⁹. Zbog ograničenih lokalnih budžeta, većina opština nije u mogućnosti da značajnije podrži lokalne poljoprivrednike da se izbore sa posljedicama ekstremnih vremenskih prilika ili bilo koje druge vrste krize uzrokovane klimatskim promjenama, a finansijski doprinosi iz lokalnih budžeta pokrivaju samo minimalni procenat potrebnog iznosa za oporavak farmi. Lokalne kancelarije za smanjenje rizika od katastrofa nemaju precizne informacije o najugroženijim domaćinstvima, kao što su domaćinstva samohranih žena, domaćinstva sa starijim sugrađanima, sa članom ili članovima porodice sa invaliditetom, domaćinstva u udaljenim područjima, kao i naselja u kojima žive Romi i Egipćani. Zbog navedenog su nedovoljno pripremljene da spriječe i umanje negativne posljedice prirodnih opasnih pojava i klimatskih promjena, kao i da pomognu lokalnom stanovništvu da unaprijedi nivo otpornosti. Kada je riječ o akterima civilnog društva, poslovna udruženja žena i NVO sektor ulažu značajan napor u ekonomsko osnaživanje žena, političko učešće i zaštitu od rodno zasnovanog nasilja. Međutim, ne prepoznaju međusobnu povezanost pripadnosti određenom rodu i klimatskih promjena.

Rodni aspekti u sektoru voda u Crnoj Gori

Crna Gora svojim građanima omogućava dobar pristup vodi za piće (91%) i sanitarnim sistemima (89%). Međutim, pristup javnim uslugama je znatno niži. Približno 76% stanovnika Crne Gore je povezano na javni vodovod, a 43% na kanalizaciju. Samo 18% svih otpadnih voda se efikasno tretira, uglavnom ispod standarda Direktive o tretmanu gradskih otpadnih voda, što rezultira značajnim ekološkim i javnozdravstvenim opasnostima. Situacija u urbanim i ruralnim područjima se značajno razlikuje. U urbanim područjima, više od 98% stanovništva ima pristup javnom vodovodu, a 71% ima pristup kanalizaciji¹⁰. Zaštitnik ljudskih prava i sloboda je 2022. godine sproveo terensko istraživanje u romskim naseljima u 13 opština. Preliminarni rezultati pokazuju da 42,2% Roma i Romkinja i dalje živi u odvojenim naseljima i da se suočavaju sa problemima prenatrpanosti u domaćinstvima i ograničenim pristupom vodi i električnoj energiji¹¹.

Neusklađenost između obrazovnih resursa i znanja žena i njihovog prisustva na tržištu rada u sektoru voda je očigledna. Učešće žena u radnoj snazi u djelatnostima vodosnabdijevanja, kanalizacije, upravljanje otpadom i sanacije vodnih tijela iznosi 20,8%¹², dok je njihovo učešće među specijalistima/magistrima u oblasti kvaliteta, korišćenja i zaštite voda 46%¹³. Među studentima i studentkinjama koje završe osnovne studije u disciplinama koje se tiču sanacije vodni tijela, kao što su hemijske tehnologije, žene čine 90%, dok ih među specijalistima i magistrima u istoj disciplini ima 88% odnosno 85%¹⁴. Na primijenjenim studijama koje se bave zaštitom životne sredine, žene čine 72% studenata na osnovnim studijama, a 71% među onima koji diplomiraju na nivou specijalističkih studija.

Rodni aspekti u sektoru turizma u Crnoj Gori

Iako učešće žena u pružanju usluga smještaja i usluga u restoranima iznosi 42,5%, glavni zakonodavni i politički dokument - Zakon o turizmu i ugostiteljstvu nije rodno senzitivan. Strategija razvoja turizma 2022-2025 prepoznaje da su u turističkom sektoru nosioci aktivnosti uglavnom mikro, mala i srednja preduzeća, što stvara preduslove za razvoj porodičnog biznisa koji omogućava zapošljavanje većeg broja žena. Međutim, uprkos činjenici da je procenat preduzeća u vlasništvu žena u sektoru smještaja i pripremanja hrane samo 9,3%,¹⁵ Strategija ne propisuje mjere podrške ženama. Program razvoja ruralnog turizma Crne Gore 2023-2025 prepoznaje da su žene u Crnoj Gori glavni oslonac pružanja

⁸ Rodna analiza Agrobudžeta i izrada informacije o politici, OEBS, 2019, autor: Aleksandra Crvenica.

⁹ Akcioni plan za rodne aspekte i plan komunikacije o rodnim aspektima sa elementima integrisanja principa rodne ravnopravnosti u izradi i primjeni NPP za Crnu Goru.

¹⁰ Water and Wastewater Services in the Danubius region, Danube Water Program, 2015. <https://sos.danubis.org/eng/country-notes/montenegro/>

¹¹ <https://www.ombudsman.co.me/img-publications/53/coe%20polozaj%20roma%20i%20egip--ana%20u%20cg%20200x290%20final.pdf>

¹² MONSTAT, Statistički godišnjak za 2022.

¹³ Podaci su dobijeni za potrebe ove analize u maju 2022. godine od Građevinskog fakulteta Univerziteta Crne Gore. Procenat predstavlja prosjek za posljednjih 10 godina, kumulativno za specijalističke i master studentske programe.

¹⁴ Podaci su dobijeni za potrebe ove analize u maju 2022. godine od Metalurškog fakulteta Univerziteta Crne Gore. Brojevi predstavljaju prosječni procenat u posljednjih 6 godina.

¹⁵ MONSTAT, Statistički godišnjak, 2022.

agroturističkih usluga i definiše niz prioriteta, uključujući jačanje ruralnog održivog preduzetništva, sa pratećim mjerama koje propisuju aktivnosti u cilju podrške ženama i mladima.

Nacionalna turistička organizacija (NTO), nevladine i međunarodne organizacije sprovele su nekoliko uspješnih projekata koji su podržali uključivanje žena u razvoj ruralnog turizma, kao što je projekat „Katunski putevi Crne Gore i Bosne i Hercegovine“¹⁶, čija su ciljna grupa bile žene u katunima i zajednicama u prekograničnom području. U ostale pozitivne primjere spadaju programi finansirani od strane donatora koje sprovode NVO sa ciljem razvoja ruralnog turizma na područjima Bjelasice, Komova i Prokletija, kao i programi za ekonomsko osnaživanje Romkinja u Herceg Novom kroz razvoj vještina za izradu nakita. Investiciono-razvojni fond Crne Gore kroz nekoliko programskih inicijativa podrške pruža finansijsku podršku preko banaka i direktno malim i srednjim preduzećima koja vode žene. Na lokalnom nivou je sve veći broj opština koji pružaju finansijsku i nefinansijsku podršku ženama preduzeticama, što predstavlja pozitivan trend koji treba dalje unaprijediti i proširiti.

Rodni aspekti u sektoru zdravstva u Crnoj Gori

Zakon o zdravstvenoj zaštiti iz 2021. godine sadrži nekoliko članova koji su važni za prilagođavanje, uključujući prioritete zdravstvene mjere koje se odnose na zagađenje životne sredine za djecu, osobe starije od 65 godina, žene, osobe s invaliditetom i osobe na dijalizi. Takođe, Program prilagođavanja zdravstvenog sistema na klimatske promjene prepoznaje trudnice, djecu i starije osobe kao najranjivije grupe. Preko svoje organizacione jedinice, Centra za promociju zdravlja, Institut za javno zdravlje posljednjih 10 godina posvećuje pažnju rodnoj ravnopravnosti. Radni plan Centra za 2022. godinu sadrži aktivnosti vezane za učešće i praćenje implementacije ciljeva definisanih u Nacionalnoj strategiji rodne ravnopravnosti 2021-2025. Pored toga, Institut je 2021. godine realizovao projekat za unapređenje zdravlja romske populacije koji je obuhvatio različite vrste edukativnih aktivnosti vezanih za samostalnu brigu o sebi, seksualno i reproduktivno zdravlje, ishranu, itd. Ciljne grupe su bili pripadnici i pripadnice romske i egipatske populacije, uz povećano učešće žena, posebno mladih djevojaka, trudnica i majki - starosti od 15 do 30 godina.

Zdravstvena zaštita je, zajedno sa socijalnom zaštitom i obrazovanjem, sektor sa najvećim udjelom žena. U javnim bolnicama i ostalim javnim zdravstvenim ustanovama (domovima zdravlja), od 1.721 doktora i doktorica, 1.095 su bile žene (63,62%). Od tih 1.721 doktora i doktorica, 1.151 su bili specijalisti, od čega 62,38% žene¹⁷. Žene isto tako čine većinu među ostalim zdravstvenim radnicima - medicinske sestre, usluge čišćenja u zdravstvu, itd. Podaci o procenatu žena u privatnim zdravstvenim ustanovama nijesu dostupni.

¹⁶ Katun je lokalni naziv za naselja u planinama, u kojima lokalno stanovništvo - stočari provode ljeto i izvodi stoku.

¹⁷ Podaci dobijeni od Instituta za javno zdravlje u maju 2022. godine za potrebe analize.

5. Procjena kapaciteta za prilagođavanje na klimatske promjene

Izgradnja institucionalnih kapaciteta je prepoznata kao važna komponenta napora Vlade Crne Gore u prilagođavanju na klimatske promjene. U Crnoj Gori, kao i u drugim državama, prilagođavanje na klimatske promjene ne može biti djelotvorno ako se obavlja izolovano i odvojeno od opšteg razvoja. Integrisanje prilagođavanja u planiranje predstavlja način da se prošire mjere prilagođavanja, daje platformu za podršku i usmjeravanje investicija privatnog sektora, omogućava usklađivanje prilagođavanja sa postojećim dugoročnim nacionalnim planovima razvoja, zajedno sa međunarodnim naporima kao što su Ciljevi održivog razvoja i Sendajski okvir za smanjenje rizika od katastrofa. Na taj način se dugoročni niskokarbonski otporni rast Crne Gore najbolje može postići integrisanjem prilagođavanja u dugoročne strategije i planiranje.

Da bi se procijenili postojeći kapaciteti ključnih organizacija i aktera, osmišljen je proces konsultacija sa državnim institucijama na način da omogući sveobuhvatnu procjenu kapaciteta i potreba u oblasti klimatskih promjena kroz participativan i inkluzivan proces, sa fokusom na poboljšanje transparentnosti. Aktivnosti tima eksperata istovremeno su služile za izgradnju kapaciteta, podizanje svijesti i informisanje institucija o ključnim elementima transparentnosti u oblasti klimatskih promjena. Od kraja maja do kraja jula 2023. godine, tim eksperata je obavio konsultacije sa 20 institucija i 76 učesnika/ca, kroz direktne sastanke sa predstavnicima institucija, radionice i odgovore na upitnike u elektronskom (online) formatu. Od navedenog broja, 51 su bile žene, a 25 muškarci. Metodologija je obuhvatila upotrebu upitnika kao alata za sprovođenje procjene kapaciteta i identifikaciju potreba institucija na državnom i lokalnom nivou. U skladu sa takvim pristupom, upitnik koji su eksperti koristili za izradu NPP je prilagođen kako bi obuhvatio sve elemente klimatske politike koji su predmet analize u okviru projekta Inicijativa za izgradnju kapaciteta za transparentnost (CBIT).

Upitnik je obuhvatio procjenu kapaciteta u sljedećim ključnim kategorijama:

- kapaciteti u upravljanju i javnim politikama;
- liderski i organizacioni kapaciteti;
- kapaciteti za strateško planiranje;
- kapaciteti povezani sa podacima, informacijama i analizama;
- kadrovski kapaciteti;
- finansijski kapaciteti;
- kapaciteti za implementaciju, monitoring i evaluaciju i upravljanje znanjem;
- kapaciteti za procjenu rodno osjetljivih potreba u klimatskim politikama.

Kapaciteti su ocjenjivani prema skali od 1 - slabi kapaciteti, 2-osnovni kapaciteti i 3-snažni kapaciteti.

Sažeti pregled rezultata procjene kapaciteta

Ovo poglavlje se temelji na SWOT analizi i Analizi nedostataka za jačanje institucionalnih mehanizama za transparentnost u oblasti klimatskih promjena, koje je u okviru CBIT projekta Ministarstva turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera u novembru 2023. godine izradila grupa eksperata (Mira Vukčević, Đorđije Vulikić, Gordana Đurović i Sanja Elezović).

Nakon primjene metodologije i sprovedenih opsežnih konsultacija, analize povratnih informacija dobijenih od predstavnika institucija, tim eksperata je procijenio nedostajuće kapacitete, utvrdio nedostatke i potrebe sistema da bi se postigla transparentnost. U oblasti ocjenjivanja kapaciteta i potreba u okviru institucionalnog upravljanja, strateškog i regulatornog okvira, u skladu sa usvojenom metodologijom, institucionalni kapacitet je ocijenjen kao osnovni.

- **Osnove strateškog i regulatornog okvira postoje**, ali se preporučuju sljedeći dodatni napori: finalizacija Nacionalnog plana prilagođavanja na klimatske promjene (NPP); finalizacija izmjena i dopuna Zakon o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena i zaštiti ozonskog omotača, uključujući podzakonska akta; revizija Nacionalno utvrđenog doprinosa smanjenju emisija gasova s efektom staklene bašte (NDC) i njegovo usklađivanje sa ciljevima dekarbonizacije koje je usvojila Energetska zajednica (EnC); finalizacija izrade Nacionalnog energetskog i klimatskog plana (NEKP) u skladu sa smjericama i ciljevima koje je usvojila Energetska zajednica; izrada Strategije niskokarbonskog razvoja na način koji uzima u obzir mogućnost integrisanja ovog dokumenta sa Nacionalnim energetskim i klimatskim planom (NEKP). Pored toga, neophodno je da se za sve organe državne uprave utvrde jasni mandati i nadležnosti u pogledu ublažavanja i/ili prilagođavanja na klimatske promjene i to kroz izmjene Uredbe o organizaciji i načinu rada državne uprave i njihovih internih akata. Analiza rezultata strukturirane procjene javnih, privatnih i civilnih organizacija jasno je pokazala da se generalno primjećuje slaba koordinacija i saradnja u prilagođavanju na klimatske promjene, pri čemu prevladavaju *ad hoc* pristupi (od projekta do projekta ili vođeni pojedinačnim interesima i kapacitetima). Ocjene kapaciteta su se uglavnom kretale između slabih i osnovnih. U tom kontekstu, izrada NPP predstavlja važnu priliku za čvršće uspostavljanje okvira za sistematski i koordinisani odgovor na klimatske promjene od strane svih relevantnih institucija.
- **U oblasti administrativnih kapaciteta i potreba, za postojeću situaciju je ocijenjeno da postoje osnovni kapaciteti.** Utvrđeno je da samo neke institucije imaju planirane pozicije sa opisima poslova i zadacima u oblasti ublažavanja i prilagođavanja na klimatske promjene u svojim pravilnicima o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta. Praksa pokazuje da se zadaci i nadležnosti u organizacionim strukturama koje treba da se bave pitanjima klimatskih promjena obavljaju na osnovu *ad hoc* odluka upravljačke strukture, prema trenutnim potrebama ili aktivnostima projekata. Analizom postojeće situacije u odnosu na ciljano stanje, tj. stanje koje omogućava zadovoljenje uslova transparentnosti u oblasti klimatskih promjena, može se zaključiti da je neophodno dalje unaprijediti administrativne kapacitete.
- **Kapaciteti i finansiranje u oblasti klimatskih promjena ocijenjeni su kao slabi**, budući da postojeći finansijski resursi nijesu dovoljni za postizanje ciljeva i prioriteta u oblasti ublažavanja i/ili prilagođavanja na klimatske promjene. Izvori finansiranja za ublažavanje i/ili prilagođavanje ne pokazuju stabilan, održiv i rastući trend proteklih godina. Ne postoje inicijative za održivo finansiranje. Većina institucija ne uzima sistematski u obzir ekološke, društvene i upravljačke kriterijume u svojim aktivnostima. Klasifikacija budžeta u Crnoj Gori, kako ekonomska tako i funkcionalna, ne prepoznaje rashode povezane sa klimatskim promjenama. Inicijalno ocijenjeni slabi kapaciteti u oblasti klimatskih finansija u skladu su sa ocjenama kapaciteta u većini drugih aspekata ove analize. U tom smislu, preporuke su sljedeće: s obzirom na karakteristike postojeće klasifikacije budžeta, javne politike, aktivnosti i projekte u oblasti klimatskih promjena (rashodi

povezani sa klimatskim promjenama u postojećem budžetu i prepoznati projekti iz kapitalnog budžeta), potrebno ih je dodatno analizirati i pratiti kroz programe i podprograme, odnosno klasifikaciju programa i projekata, da bi se došlo do mogućih rješenja za poboljšanje informacionog sistema za upravljanje javnim finansijama i prepoznavanje ovih rashoda u narednom periodu, koristeći resurse iz CBIT projekta. U toku je izrada nekoliko važnih strateških dokumenata koji će omogućiti ažurirani pregled mjera i planiranih projekata u oblasti ublažavanja i prilagođavanja. Finansijske indikatore za rashode povezane sa klimatskim promjenama treba uskladiti u narednoj fazi implementacije CBIT projekta kako bi se stvorila sinergija i potvrdili svi finansijski podaci i procjene.

- **U oblasti kapaciteta za monitoring, izvještavanje, verifikaciju i evaluaciju (MIVE), procjena je da postoje osnovni kapaciteti.** Zakon o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena propisuje obavezu uspostavljanja nacionalnog sistema za MIVE kao mehanizma za podršku i razmjenu informacija u oblasti ublažavanja i prilagođavanja na klimatske promjene, finansija povezanih sa klimatskim promjenama i podrške. Analiza trenutne situacije je utvrdila da je strateški i regulatorni okvir dodatno ojačan u poređenju sa prethodnim periodom i da postoji jasna pravna i normativna osnova za uspostavljanje nacionalnog sistema MIVE. Dodatni zahtjevi za uspostavljanje sistema MIVE proizilaze iz obaveze Crne Gore da sprovede odluku Ministarskog savjeta Energetske zajednice od 15. decembra 2022. godine, u vezi usklađivanja sa setom propisa EU u oblasti klimatskih promjena i energetike, uključujući uspostavljanje navedenog sistema. Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera ima ključnu nadležnost i zadatke u funkcionalnim jedinicama u postojećem prijedlogu za nacionalni sistem MIVE. Međutim, puna funkcionalnost sistema MIVE još nije uspostavljena zbog čestih promjena u organizacionoj strukturi, nedostatka kvalifikovanog kadra, slabe međusektorske komunikacije, itd. Da bi se unaprijedili kapaciteti i postigle ciljne vrijednosti, predlaže se sljedeće: finalizacija izmjena i dopuna Zakon o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena i zaštiti ozonskog omotača, kroz izradu odgovarajućih podzakonskih akata, sa ciljem da se osiguraju neophodni preduslovi za njegovo funkcionisanje. Navedeno se prvenstveno odnosi na međusektorsku saradnju. Takođe je neophodno uspostaviti stabilan i redovan sistem obuka za zaposlene u svim nadležnim institucijama čiji opis poslova obuhvata prikupljanje, unos, obradu, analizu i praćenje podataka, kao i upravljanje sistemom MIVE.
- **Kapaciteti i potrebe za upravljanje znanjem ocijenjeni su kao slabi.** Detaljna analiza stanja u nadležnim institucijama otkriva niz ključnih nedostataka koji moraju biti riješeni prilikom izgradnje kapaciteta za transparentnost. Institucije imaju nedovoljan broj zaposlenih na određenim pozicijama, a njihova profesionalna povezanost i komunikacija sa relevantnim partnerima na nacionalnom nivou su slabe ili zanemarljive. Skoro da ne postoje mehanizmi za izgradnju kapaciteta putem kontinuirane edukacije, posebno u dijelu implementacije propisa. Sistem za prikupljanje, obradu i analizu podataka je slabo razvijen, a najnoviji podaci od relevantnih međunarodnih subjekata su nedovoljno iskorišćeni. Strateški i planski dokumenti nijesu efikasno ažurirani u skladu sa najnovijim znanjem i praksama u datoj oblasti.
- **Kapaciteti i potrebe za rodno senzitivnu procjenu u oblasti klimatskih promjena u Crnoj Gori ocijenjeni su kao osnovni.** Žensko liderstvo i svijest o potrebi da planiranje i sprovođenje klimatskih politika obuhvate rodni aspekt su sporadični i nedovoljno razvijeni. Rodno senzitivno budžetiranje se postepeno uvodi, sprovode se obuke, ali se još uvijek čekaju rezultati. Samo nekoliko institucija (Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Institut za javno zdravlje) uključuje rodni aspekt u planiranje nekih svojih javnih politika, ali generalno ne postoji sistematski pristup u ovoj oblasti, iako je obaveza integrisanja rodne perspektive u sve javne politike propisana Zakonom o rodnoj ravnopravnosti. Većina nacionalnih institucija ima kontakt tačke za rodnu ravnopravnost, pod koordinacijom Ministarstva za ljudska i manjinska prava, što

daje dobru osnovu za dalju izgradnju kapaciteta za ublažavanje i prilagođavanje. I opštine imaju kontakt tačke za rodnu ravnopravnost, pa je neophodno kreirati i ojačati mrežu na oba nivoa, posebno u pogledu uključivanja lokalnog stanovništva iz različitih društvenih grupa u kreiranje i sprovođenje inicijativa za ublažavanje i prilagođavanje. Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera ima kontakt tačku za rodnu ravnopravnost za UNFCCC, što pruža dobru osnovu za saradnju i razmjenu iskustava sa drugim zemljama. Pojedini rodno podijeljeni podaci, prikupljeni i obrađeni od strane Uprave za statistiku, se koriste u malom broju institucija, ali su nedovoljni za sistematsko praćenje. U Upravi za ljudske resurse ne postoji specijalizovana edukacija o rodnom aspektu klimatskih promjena.

6. Kontekst klimatskih promjena u Crnoj Gori

Analiza u okviru ovog poglavlja se nadovezuje na Treći nacionalni izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama i nastoji da iskoristi druge resurse, poput Portala znanja o klimatskim promjenama Svjetske banke, kako bi dopunila i doprinijela ovoj cjelini.

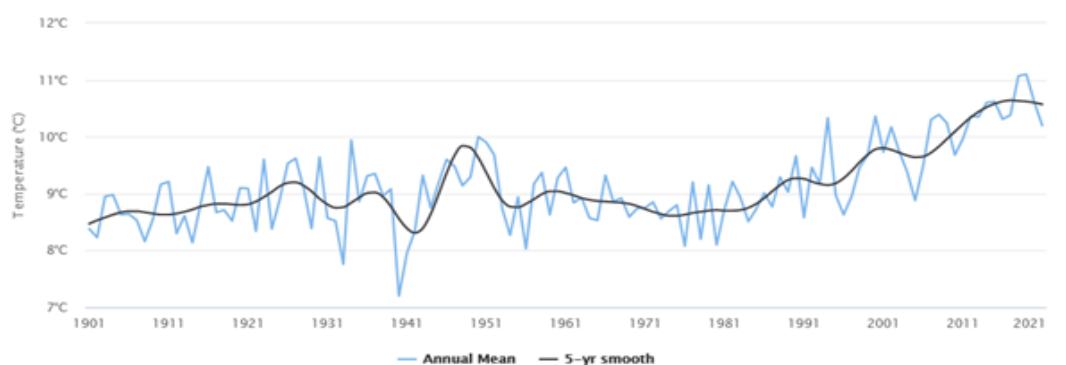
i. Analiza uočenih klimatskih promjena i ekstremnih klimatskih uslova

Crna Gora se nalazi u sjevernoj umjerenoj klimatskoj zoni, koja je karakteristična po jasno izdiferenciranim sezonskim varijacijama meteoroloških faktora. Položaj Crne Gore je takav da na njenu klimu utiču kako Mediteran tako i kontinentalni kopneni masivi, pa su glavni tipovi klime mediteranska (sa vrućim ljetima i blagim, kišnim zimama) i kontinentalno-planinska (topla ljeta i hladne zime sa velikim snijegom). Međutim, dinamični pejzaž planina, dolina i kanjona stvara oštre promjene nadmorske visine, a zajedno sa nizom vodenih tijela i raznovrsnom vegetacijom modifikuje glavne tipove klime, što rezultira veoma raznolikim lokalnim klimatskim uslovima sa brojnim tranzicionim formama. Najviše godišnje srednje temperature su na obali (15,8°C), a najniže na sjeveru (region Žabljaka 4,6°C). Padavine, s druge strane, imaju veoma neujednačenu distribuciju, prvenstveno zbog razuđene topografije i blizine mora, i kreću se od 800 mm godišnje na krajnjem sjeveru do 5.000 mm godišnje na jugozapadu.

Porast temperature, povećana učestalost i trajanje suša, toplotnih talasa, poplava, šumskih požara i ekstremnih vremenskih pojava već negativno utiču na društvo i ekonomiju, posebno na ključne sektore na koje se država primarno oslanja - poljoprivredu, turizam i energetiku. Očekuje se da će se negativne posljedice klimatskih uticaja intenzivirati. Crna Gora zbog toga treba da poveća i ubrza napore koji bi obezbijedili dugoročnu otpornost na klimatske promjene.

U proteklih nekoliko decenija primjećene su promjene kod dva glavna klimatska faktora - temperature i padavina. Što se tiče temperatura, teritorija Crne Gore postaje toplija, na šta ukazuje rastući trend srednjih godišnjih temperatura u svakoj deceniji, pri čemu je sadašnja najtoplija od kada se vodi evidencija (slika 7.1). Odstupanja od klimatološke normale za deceniju 2011-2020, u odnosu na referentni period 1961-1990, iznosila su +1,8°C za centralni i sjeverni region i +1,9°C za primorski region (Raičević et. al. 2022). Primijećeno je povećanje vrijednosti minimalnih i maksimalnih dnevnih temperatura, posebno u broju tropskih i toplih dana i noći, kao i u trajanju toplotnih talasa (Treći nacionalni izvještaj).

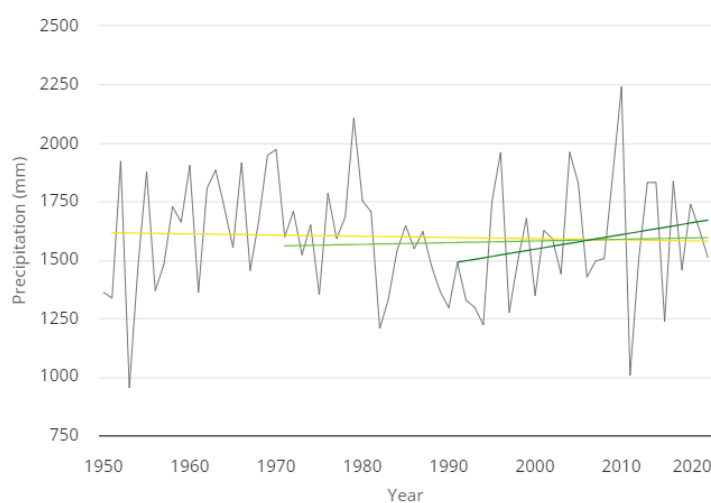
Slika 7.1 Promjene srednje godišnje temperature u zemlji (period 1901-2021)

Izvor: [Portal znanja Svjetske banke o klimatskim promjenama](#)

Kada je riječ o padavinama, primijećen je trend smanjenja po decenijama od sredine prošlog vijeka, osim u deceniji 2000-2010, kada su na posmatranja uticali ekstremne vremenske prilike sa padavinama (vidi sliku 7.2 u nastavku). Posljednja decenija imala je manju prosječnu količinu padavina u odnosu na prethodna mjerenja, pri čemu su tokom pet godina zabilježene hidrološke suše. Ovi događaji su uglavnom odgovorni za negativna odstupanja od klimatske normale od -12% i -10% u primorskim i centralnim zonama pojedinačno. Sjeverni region je imao pozitivno odstupanje od +4% u odnosu na klimatsku normalu (Raićević et al. 2022). Primijećen je opadajući trend padavina tokom ljetnjih mjeseci u cijeloj zemlji.

Slika 7.2 Godišnji trendovi padavina sa značajem trenda po deceniji (Republika Crna Gora)

Izvor: [Portal znanja Svjetske banke o klimatskim promjenama](#)

ii. Pregled očekivanih klimatskih promjena sa procjenom ključnih rizika

Postoji niz dostupnih podataka o klimatskom modeliranju u različitim oblastima. U ovom odjeljku su korišćeni podaci o klimatskom modeliranju sa Portala znanja Svjetske banke o klimatskim promjenama (CCKP).¹⁸ Portal CCKP modelira niz klimatskih scenarija na osnovu skupa klimatskih indikatora, kao što su padavine, temperatura itd., da bi prikazao moguće projekcije tih indikatora. Od ključnog značaja je što omogućava analizu odabirom različitih projektovanih klimatskih i emisionih scenarija, koji se nazivaju Zajednički socio-ekonomski pravci (eng. Shared Socioeconomic Paths - SSP). SSP pružaju uvid u buduće klimatske uslove na osnovu definisanih emisija, razvoja i napora na smanjenju ugljenika. Podaci o klimatskim projekcijama koji se koriste za utvrđivanje ovih pravaca potiču od CMIP (Projekti međusobnog poređenja povezanih modela), a preporučuje se korišćenje CMIP6 jer je u pitanju osnovni podatak iz Šestog izvještaja IPCC o procjeni.

¹⁸ <https://climateknowledgeportal.worldbank.org/>

Budući klimatski scenariji predstavljani su kroz pet pravaca: SSP1-1.9, SSP1-2.6, SSP2-4.5, SSP3-7.0 i SSP5-8.5, koji predstavljaju različite pravce društvenog razvoja. Ukupni nivo zračenja (eng. radiative forcing - kumulativna mjera emisija GHG gasova iz svih izvora) do 2100. godine prikazan je na kraju svakog pravca (tj. - 1.9, -2.6, -4.5, 7.0, 8.5, itd.).

- **SSP1-1.9** je najoptimističniji scenario u kojem se globalne emisije smanjuju na neto nulu oko 2050. Ovo je jedini scenario koji se poklapa sa Pariskim sporazumom o zadržavanju globalnog zagrijavanja na 1,5°C do kraja vijeka.
- **SSP1-2.6** podržava povećanje održivosti sa oštrim smanjenjem globalnih emisija, ali se nivo emisija neto-nula dostiže poslije 2050. godine.
- **SSP2-4.5** predstavlja scenario „srednjeg puta“ u kojem emisije ostaju približno na sadašnjem nivou, prije nego što počnu da se smanjuju oko sredine vijeka, ali ne dostižu nivo neto nule do 2100. godine.
- **SSP3-7.0** predstavlja pravac u kojem je konkurencija među zemljama sve veća, emisije nastavljaju da rastu i otprilike se do 2100. godine udvostručuju u odnosu na sadašnje nivoe.
- **SSP5-8.5** predstavlja budućnost zasnovanu na intenziviranom iskorišćavanju fosilnih goriva u kojoj su globalni tržišta sve više integrisana što dovodi do inovacija i tehnološkog napretka.¹⁹

Da bi se obezbijedilo da planiranje prilagođavanja uzme u obzir najizglednije mogućnosti, ovaj odjeljak primjenjuje scenario „srednjeg puta“ SSP2-4.5, ali tamo gdje je moguće, prikazuje uticaj koji drugi pravci mogu imati na ključne klimatske indikatore kao što su temperatura i padavine.

Rezultati klimatskih projekcija pokazuju da se očekuje porast srednje godišnje temperature od oko 2°C za SSP2-4.5, sa 10°C u 2020. godini na oko 12,20°C 2100. godine (slika 7.3a). Slike 7.3b do 7.3d pokazuju anomaliju temperature tokom godine za tri vremenska perioda, pri čemu je anomalija temperature u avgustu oko 2°C, 3°C i 4°C tokom odgovarajućih vremenskih perioda 2020-2039, 2040-2059 i 2080-2099 i pokazuju da će do najvećeg porasta temperature doći tokom ljetnjih mjeseci, sa znatno manje izraženim porastom temperature tokom zimskih mjeseci, iako se tokom tih mjeseci ipak može vidjeti zagrijavanje veće od 2°C u periodu 2080-2099.

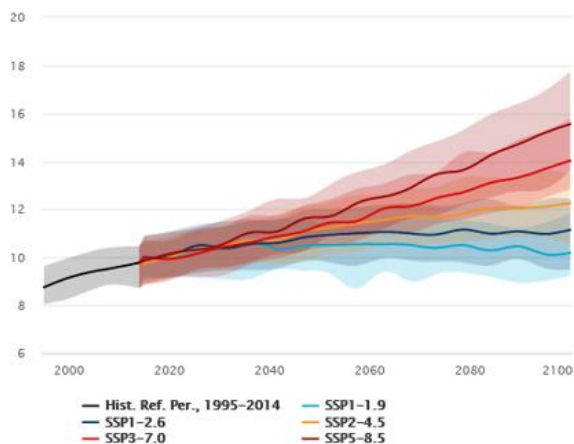
Očekuje se i porast broja ljetnjih dana, tropskih dana i tropskih noći, toplih dana i noći, dužine toplotnih talasa, dok se očekuje smanjenje broja dana sa mrazom (Raicević et al. 2022).

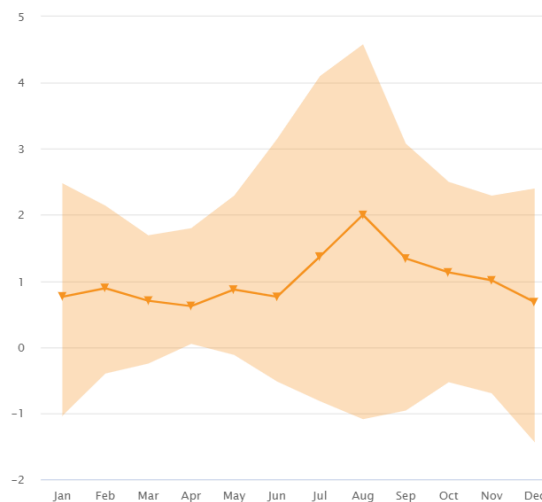
¹⁹ World Bank. 2021. User Manual Climate Change Knowledge Portal. www.climateknowledgeportal.worldbank.org

Slika 7.3 Uticaj klimatskih promjena na temperature u Crnoj Gori

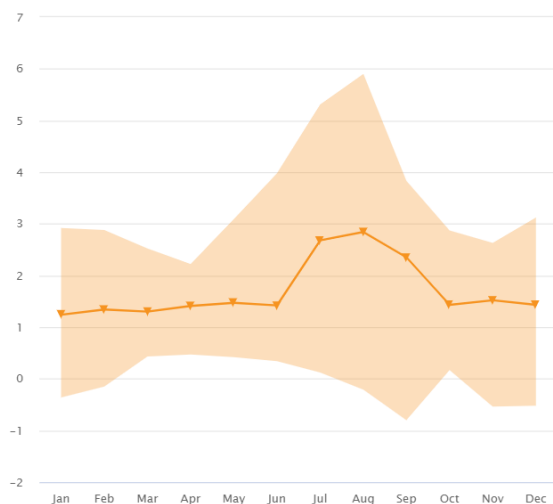
(A) Projektovana srednja temperatura (°C)

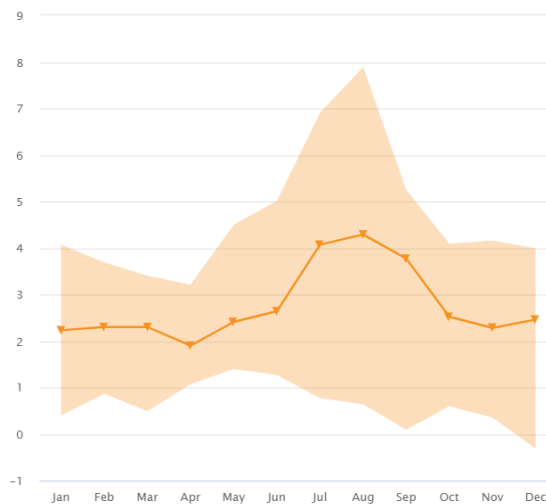
(B) Projektovana maksimalna anomalija temperature za period 2020-2039, SSP2-4.5 (ref. period 1995-2014)

(C) Projektovana srednja anomalija temperature za period 2040-2059, SSP2-4.5 (ref. period 1995-2014)

(D) Projektovana srednja anomalija temperature za period 2080-2099, SSP2-4.5 (ref. period 1995-2014)

Izvor: [Portal znanja Svjetske banke o klimatskim promjenama](#)

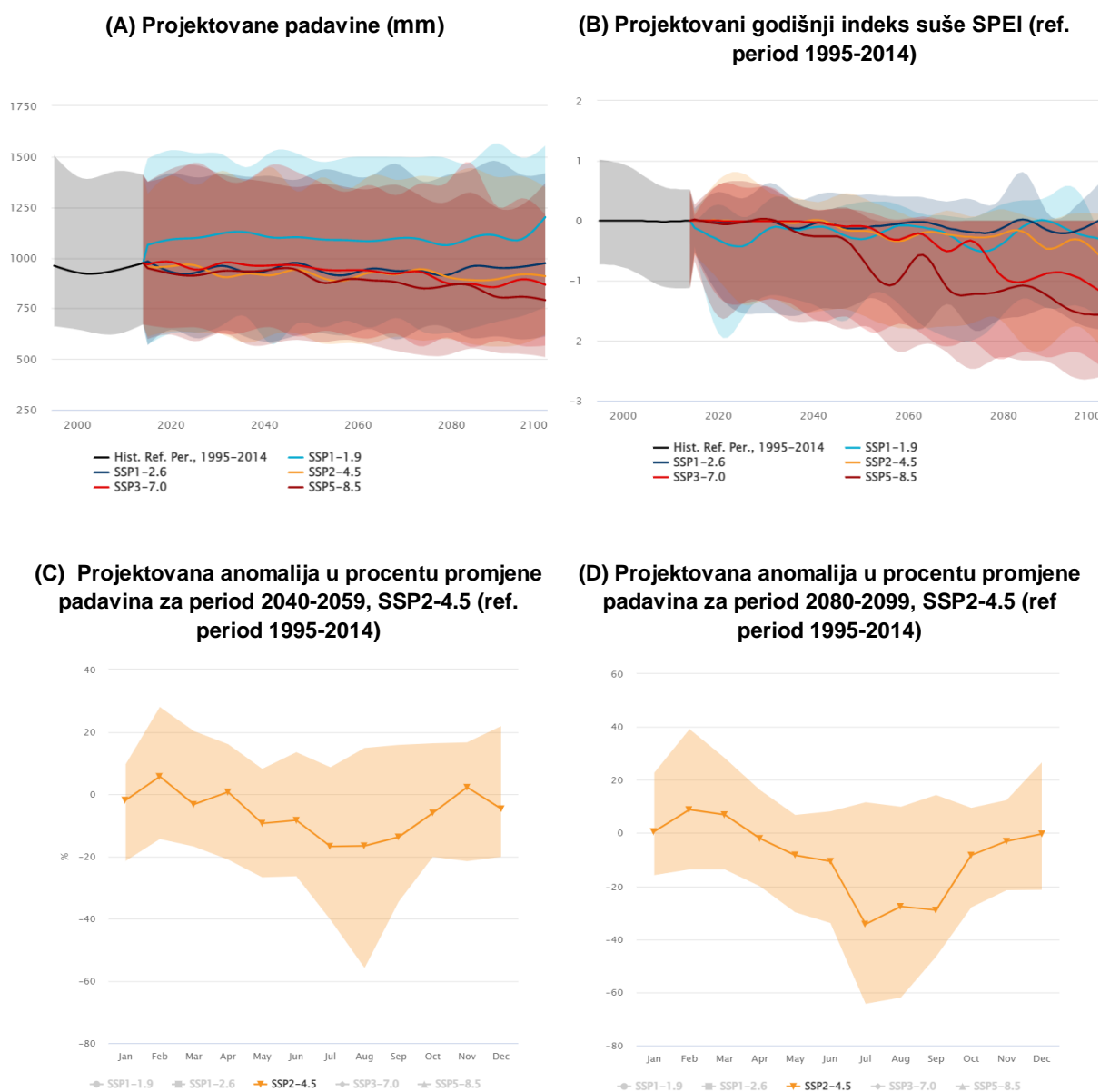
Što se tiče padavina, očekuje se smanjenje srednje godišnje količine padavina, posebno tokom ljetnjih mjeseci i povećanje tokom zimskih mjeseci u nekim djelovima zemlje. Do kraja vijeka se očekuje da će doći do smanjenja padavina, oko 6% na osnovu scenarija SSP2-4.5 i do 25% u scenariju SSP5-8.5. Međutim, prema scenariju SSP1-1.19 se očekuje da će padavine porasti do 23% tokom vijeka. Razlike u predviđanju padavina prema različitim scenarijima pokazuje stepen nesigurnosti klimatskih promjena na nivou padavina u Crnoj Gori, što planiranje prilagođavanja čini još složenijim. Prema scenariju SSP2-4.5, anomalije padavina pokazuju da je izgledno da će se distribucija padavina tokom godine promijeniti,

potencijalno sa kišovitim zimama i sušnijim ljetima (vidi sliku 7.4 c i d). Značajne promjene se predviđaju kada je riječ o snježnim padavinama, za koje se očekuje da će se do kraja vijeka smanjiti za 50% na sjeveru, do preko -90% u centralnim dijelovima. Istovremeno se očekuje da će se broj dana sa snijegom smanjiti od -50% do preko -70%, uz ukupno skraćenje sezone snježnih padavina. (Treći nacionalni izvještaj).

Indeks suše SPEI kombinuje podatke o padavinama i temperaturi i daje uvid u uticaj klimatskih promjena i moguće opasnosti od suše. Na slici 7.4b, svi scenariji osim SSP1-1.9 pokazuju povećanje vjerovatnoće za pojavu uslova za suše (u odnosu na referentni period 1995-2014), pri čemu do još većeg povećanja, kao što se i očekivalo, dolazi u težim scenarijima poput SSP3-7.0 i SSP5-8.5.

Slika 7.4 Uticaj klimatskih promjena na padavine u Crnoj Gori

Izvor: [Portal znanja Svjetske banke o klimatskim promjenama](#)

iii. Analiza uticaja klimatskih promjena

Promjene u temperaturama i padavinama povezane su sa pojavom i trajanjem klimatskih opasnosti - poplava, suša, obilnih kiša i snijega, oluja sa vjetrom, kao i toplotnih talasa, klizišta i požara, koje su postale sve učestalije proteklih decenija. U pitanju su manifestacije klimatskih promjena sa najviše uticaja, sa posljedicama kao što su oštećenja infrastrukture, imovine i poljoprivredne proizvodnje, poremećaja u aktivnostima, kao i niz zdravstvenih pitanja i pitanja sigurnosti, povreda i smrti, koje su sve prouzrokovale značajne društvene probleme i ekonomske gubitke u Crnoj Gori. Ključne klimatske opasnosti koje su uticale na Crnu Goru proteklih decenija su suše, poplave zbog obilnih kiša i izlivanja rijeka, požari i klizišta.

Suše: Crna Gora je svojim geografskim karakteristikama podložna sušama, koje imaju najveći uticaj od svih klimatskih opasnosti, posebno u primorskom regionu, Zetsko-bjelopavličkoj ravnici i nekim sjevernim planinskim regionima. Suše, između ostalog, utiču na nivo vode u rijekama, poljoprivrednu proizvodnju, šume i proizvodnju električne energije (Raičević et al. 2022). Od devedesetih godina prošlog vijeka, učestalost i trajanje suša su se povećali. Najteže suše su zabilježene 2003, 2011, 2017, 2018. i 2019. godine. Nivoi vode su 2017. godine bili na najnižim tačkama od početka mjerenja 1948. godine.²⁰

Poplave: Poplave u Crnoj Gori su posljedica kako ekstremnih, tako i višednevnih kišnih događaja. Značajna pozitivna promjena je zabilježena u dnevnom intenzitetu padavina na sjeveru zemlje. Najveće poplave su zabilježene 2007, 2009, 2010. i 2019. godine. Najteže su pogođena područja u centralnom regionu (Zeta i Bjelopavlići), Ulcinjskom polju i dolini rijeke Lim. Najgora poplava se desila 2010. godine, a zahvatila je oko 30.000 hektara poljoprivrednog zemljišta i prouzrokovala ekonomske gubitke od 44 miliona eura (1,4% BDP-a). Dodatne posljedice poplava bile su u vidu klizišta, oštećenja infrastrukture, smanjenja kvaliteta vode i zagađenja, poremećaja u saobraćaju i svakodnevnim aktivnostima, uključujući pristup zdravstvenoj zaštiti. Primijećen je rastući trend u intenzitetu padavina, što često rezultira poplavama izazvanim padavinama i izlivanjem rijeka. Značajan poplavni događaj je 2010. godine prouzrokovao veliku materijalnu štetu i evakuacije u opštinama Cetinje, Nikšić i Ulcinj.²¹

Šumski požari: Sušni uslovi i visoke temperature, u kombinaciji sa jakim vjetrovima, uzrokuju sve veći broj šumskih požara na teritoriji Crne Gore. Pored štete nanijete šumama, požari uzrokuju značajne zdravstvene probleme, kao i poremećaje u saobraćaju, posebno tokom turističke sezone. Južni i centralni regioni Crne Gore izuzetno su podložni šumskim požarima, koji su postali sve češći i intenzivniji proteklih godina. Šumski požari su 2012. godine uništili 5.539 hektara šume, što je bio rekord do tada.¹

I druge klimatske opasnosti su imale značajan uticaj na Crnu Goru, uključujući **ekstremne temperature** i **oluje**. Pojava i trajanje toplotnih talasa su se povećali proteklih decenija. Najgori toplotni talas zabilježen je 2012. godine i pogodio je više od 4.500 ljudi.

²⁰ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, 2020, Nacionalni plan Crne Gore za borbu protiv suše.

²¹ IFRC. 2010. Floods DREF Operation No. MDRME002

iv. Utvrđivanje ključnih ranjivosti u svakom sektoru

Pristup koji je primijenjen za procjenu ranjivosti, a koji je pomogao u kreiranju osnove za ovaj NPP, temelji se na Metodi procjene ranjivosti IPCC (Izveštaj IPCC o trećoj procjeni IPCC, 2001), prema kojoj se ranjivost na klimatske promjene određuje kao kombinacija tri faktora:

- Izloženost - faktori koji određuju kojim uticajima klimatskih promjena je zemlja/sektor/zajednica izložena. Izloženost zavisi od prirodnih faktora (geografski položaj, topografija itd.). Izloženost je faktor koji je van sistema i može se rješavati samo kao dio globalnih napora na ublažavanju klimatskih promjena.
- Osjetljivost - faktori koji određuju u kojoj mjeri će klimatske promjene uticati na zemlju/sektor/zajednicu. U pitanju je interno svojstvo sistema, kombinacija demografije, politika, kulture itd.
- kapaciteti za prilagođavanje - faktori koji određuju u kojoj mjeri zemlja/sektor/zajednica može da izgradi otpornost na izloženost i ublaži štetne efekte klimatskih promjena. Takođe je riječ o internom svojstvu sistema i zavisi od socio-ekonomskih faktora (kao što su ljudski, tehnički i finansijski kapaciteti) kao i od političke volje.

Prilagođavanje na klimatske promjene ima za cilj smanjenje osjetljivosti i povećanje kapaciteta ciljne zajednice za prilagođavanje, što se može postići različitim pristupima, koji mogu da obuhvate prilagođavanje politika, izgradnju kapaciteta i jačanje institucija, istraživanje za informisano donošenje odluka i tehničke mjere (npr. infrastruktura, primjena određene proizvodne prakse itd.).

Detaljna procjena ranjivosti je sprovedena za svaki od sektora obuhvaćenih NPP, a detaljna analiza komponenti ranjivosti svakog sektora, razmotrenih po izloženosti, kapacitetu za prilagođavanje i osjetljivosti, data je u Dodatku A. Informacije u dodatku nude osnovu za navedene i prioritetne mjere prilagođavanja. Naredni odjeljci daju pregled nalaza o ranjivosti.

Poljoprivreda

Zavisnost poljoprivrede od određenih temperaturnih režima i padavina, kao i činjenica da se većina poljoprivrednih aktivnosti odvija na otvorenom, što ih izlaže uticajima vremenskih prilika, uključujući ekstremne vremenske pojave, čini sektor poljoprivrede izuzetno ranjivim na klimatske promjene. Promjene koje su uočene u temperaturama, padavinama, učestalosti i trajanju klimatskih opasnosti (posebno suša i poplava) već utiču na proizvodnju hrane, njenu bezbjednost, sigurnost i kvalitet, a što će se prema klimatskim projekcijama dešavati sve češće u budućnosti, . Pored stočnog fonda i usjeva, vremenski uslovi utiču i na same poljoprivredne radnike, koji su im direktno izloženi, i smanjuju njihovu produktivnost i potencijalno ugrožavaju njihovo zdravlje.

Crnogorska poljoprivreda se suočava sa porastom temperatura, promjenama u režimu padavina, povećanom učestalošću i trajanjem suša, oluja (grad, jaki vjetrovi), kasnih prolječnih i ranih jesenjih mrazeva, povećanjem pojave štetočina i bolesti, kao i promjenama u vodenim staništima (morskim i slatkovodnim), kao što su zagrijavanje vode i invazivne vrste, što utiče na podsektore ribarstva i akvakulture.

Najvažniji nalazi o klimatskoj ranjivosti sektora poljoprivrede u najkraćem su:

- veće temperature koje uzrokuju raniji vegetacijski period, što utiče na populacije pčela i prinose usjeva, posebno voća, i toplotni stres za stoku;
- manje padavina, slabije navodnjavanje, nedostatak dostupne vode, posebno tokom ljetnjih mjeseci. Zetska i Bjelopavlička dolina i obalno područje su ranjivi na suše;
- promjene u morskim i riječnim staništima koje utiču na ribarstvo, uz nakupljanje sedimenta u rijekama;
- štete na usjevima uslijed vremenskih nepogoda poput grada, vjetra i poplava;
- manjak svijesti i slabi kapaciteti poljoprivrednika za reagovanje na klimatske promjene.

Za više detalja vidjeti [Dodatak B](#).

Vode

Najveći uticaj klimatskih promjena na sektor voda ogleda se u smanjenju vodnog bilansa u svim slivovima rijeka. Do kraja vijeka se očekuje smanjenje do 27% prosječnog godišnjeg protoka, prvenstveno zbog smanjenja padavina. Posljedice će se osjetiti u svim drugim sektorima, prije svega u poljoprivredi i zdravstvu.

Najvažniji nalazi o klimatskoj ranjivosti sektora voda u najkraćem su:

- nedostatak podataka i međusektorske saradnje;
- nedostatak održavanja, planiranja i zona zaštite;
- dostupnost vode tokom ljeta koja utiče na ključne sektore;
- poplave na primorju i u unutrašnjosti, loš kvalitet vode, što utiče na ekosisteme, infrastrukturu, domaćinstva, poljoprivredu i turizam;
- krčenje šuma i poljoprivreda koje utiču na kvalitet i dostupnost vode i povećavaju sedimentaciju/eroziju;
- neadekvatan sistem upravljanja vodama sa slabim kapacitetima za smanjenje rizika;
- lokalno stanovništvo sa dobrim znanjem o prilagođavanju zasnovanom na ekosistemu.

Za više detalja vidjeti [Dodatak B](#).

Zdravlje

Klima djeluje na javno zdravlje kroz uticaje koje ima na vodu za piće, proizvodnju hrane, društvene uslove i osnovnu bezbjednost tokom ekstremnih vremenskih događaja. U ovom trenutku crnogorski sektor zdravstva nije spreman da se adekvatno nosi s uticajima klimatskih promjena.

Najvažniji nalazi o klimatskoj ranjivosti sektora zdravstva u najkraćem su:

- veće temperature povećavaju smrtnost i incidencu bolesti kod osjetljivih grupa stanovništva, povećavaju učestalost bolesti koje se prenose hranom i vektorima i smanjuju kvalitet ishrane;
- uticaj na zdravlje lošeg kvaliteta vazduha, uzrokovanog požarima, povećano zagađenje povezano sa korišćenjem energenata i većom vlažnošću;
- intenzivnije poplave na primorju i u unutrašnjosti i loš kvalitet vode povećavaju incidencu utapanja, pojave bolesti i problema sa mentalnim zdravljem;
- nedovoljan broj zdravstvenih radnika i nedostatak kapaciteta za rizike vezane za klimatske promjene;
- geografske i regionalne razlike u pristupu zdravstvenoj zaštiti, posebno za udaljene i socijalno ugrožene grupe stanovništva;
- dobra organizacija zdravstvenih pregleda ranjivih grupa stanovništva i zakonodavstvo koje propisuje zdravstvenu zaštitu za sve građane.

Za više detalja vidjeti [Dodatak B.](#)

Turizam

Turizam, koji je jedna od tri najvažnije privredne grane u Crnoj Gori, koji čini četvrtinu nacionalne ekonomije, izuzetno je ranjiv na uticaje klimatskih promjena. Promjene u temperaturama, padavinama (posebno snijegu), ekstremnim vremenskim pojavama već negativno utiču na turističke djelatnosti i prihod.

Najvažniji nalazi o klimatskoj ranjivosti sektora zdravstva u najkraćem su:

- nedostatak podataka o klimatskim promjenama;
- nedostatak diverzifikacije turističkih proizvoda uprkos ogromnim mogućnostima, npr. visoka zavisnost od primorskog turizma;
- neujednačena sezonska i geografska distribucija dolazaka turista;
- nepostojanje konkretnih smjernica za prilagođavanje na klimatske promjene i aktivnog/djelotvornog okvira održivosti;
- sektor i njegova infrastruktura (posebno primorska i planinska) su vrlo osjetljivi na opasnosti povezane sa klimom;
- nepripremljenost sektora za opasne klimatske pojave.

Za više detalja vidjeti [Dodatak B.](#)

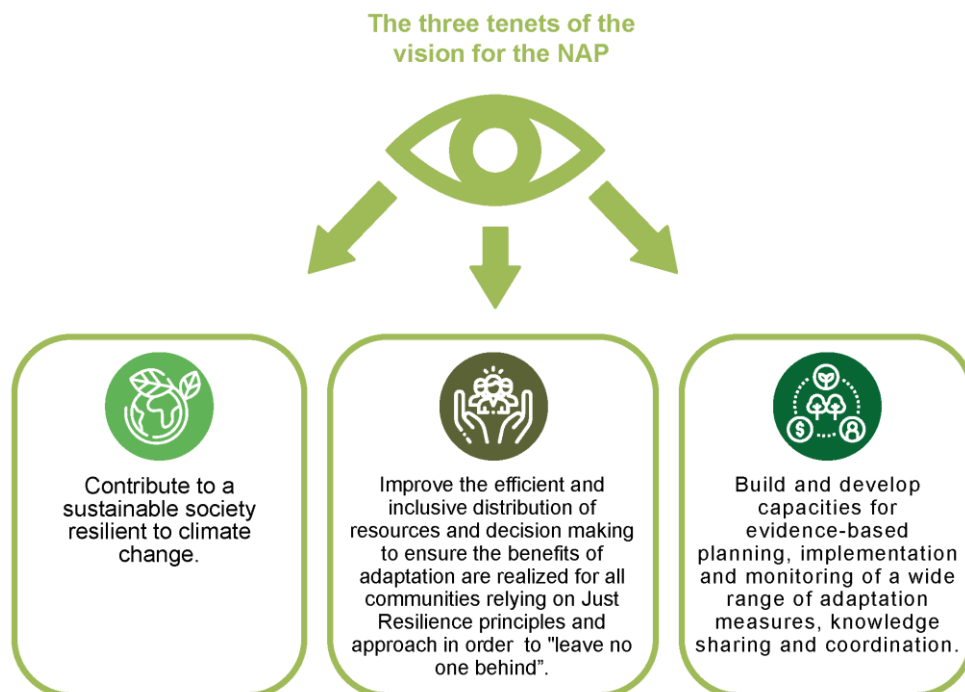
7. Vizija, ciljevi i mjere NPP-a

Kao što je detaljno opisano u Uvodu, vizija, ciljevi i mjere su formulisani i razrađeni putem opsežnih aktivnosti uključivanja zainteresovanih strana sa vladinog i nevladinog nivoa. Vizija i ciljevi su povezani i zasnovani na postojećim instrumentima politike. Fokus je bio na tome da NPP bude dio iterativnog procesa izgradnje otpornosti Crne Gore na klimatske promjene, i kao takav nije samostalan dokument. To pokazuje izbor mjera prilagođavanja koje su detaljno opisane u ovom poglavlju. Svaki sektor je već napravio korake u cilju prilagođavanja klimatskim promjenama i počeo da iformuliše svoje zahtjeve u mjere. U procesu izrade NPP, sve te mjere su identifikovane, a onda je kroz participativni proces, i primjenu višekriterijumske analize, jedan broj tih mjera ušao u uži izbor, od kojih su identifikovane prioritete mjere za naredni period. Kao rezultat toga, za svaki sektor, kao i za multisektorsku tematsku oblast identifikovane su po četiri visoko prioritete mjere.

Za svaku mjeru „visokog prioriteta“, detaljno opisanu u odjeljcima ii, iii, iv, v, vi, u Dodatku B je dat projektni list koji sadrži opsežne pojedinosti o mjeri, uključujući: korake za sprovođenje, vremenski okvir, relevantne zainteresovane strane, troškove i mehanizme finansiranja. Ove informacije su izrađene kako bi se nosiocima mjera pružio detaljan vodič kao pomoć u njihovom sprovođenju.

i. Vizija NPP-a

Sveobuhvatna vizija NPP-a pruža jasan pravac i svrhu, usmjeravajući djelanje aktivnosti ka otpornosti. Ova vizija usklađuje mjere sa operativnim ciljevima na način što osigurava da svaki korak doprinosi sveobuhvatnom cilju klimatskog prilagođavanja. Povezivanjem operativnih ciljeva sa strateškim ciljevima, plan dobija stratešku koherentnost, podstičući efikasnu raspodjelu resursa i određivanje prioriteta. Na kraju, ovi strateški ciljevi kolektivno služe viziji, jačajući njen značaj i pokazujući opipljiv napredak ka budućnosti otpornoj na klimatske promjene za Crnu Goru. U suštini, vizija funkcioniše kao putanja od pojedinačnih mjera do sveobuhvatnih ciljeva.

ii. Poljoprivreda: ciljevi i mjere

Ključ

SCP – Strateški cilj poljoprivreda
 OCP – Operativni cilj poljoprivreda
 MPP – Mjera prilagođavanja poljoprivreda

Mjera prilagođavanja visokog prioriteta
Mjera prilagođavanja srednjeg prioriteta / sa užeg spiska
Mjera prilagođavanja nižeg prioriteta / sa dužeg spiska prioriteta

Strateški cilj	Operativni cilj	Mjera prilagođavanja
SCP 1. Prikupljanje tehničkih podataka visoke rezolucije i integracija lokalnog znanja za potrebe poboljšanog međusektorskog planiranja i prognoze zasnovane na dokazima	OCP 1.1. Uspostaviti inkluzivni okvir planiranja za pravednu otpornost	MPP 1.1.1. Definirati i unaprijediti politiku ruralnog razvoja, izraditi plan za proizvodnju hrane otporne na klimatske promjene kojim upravljaju žene i promovirati učešće žena u tijelima koja donose odluke
		MPP 1.1.2. Poboljšati vladino integriranje sektorskih politika na nacionalnom nivou u cilju podrške sprovođenju zakonodavstva EU, npr. Okvirne direktive EU o vodama
	OCP 1.2. Omogućiti donošenje odluka zasnovano na informacijama kroz monitoring i prikupljanje, čuvanje i razmjenu podataka	MPP 1.2.1. Izgradnja kapaciteta agrometeoroloških službi, uključujući poboljšanje mreže monitoringa i izvještavanja, kao i distribuciju informacija
		MPP 1.2.2. Nastaviti i proširiti monitoring morskih područja (više ribara i veća područja) kako bi se pomoglo u procjeni i smanjenju ranjivosti, npr. invazivne morske vrste, zagađenje
		MPP 1.2.3. Implementirati modele za simulaciju prinosa usjeva i predviđanje biljnih bolesti i unaprijediti fenološku bazu podataka, uz podršku sistema za prikupljanje i upravljanje podacima
		MPP 1.2.4. Promovirati bazu znanja o autohtonim i prilagodljivim sortama i rasama i uspostavljanje Sistema znanja i informacija u poljoprivredi (AKIS - Agriculture Knowledge and Information System) sa programom obuke za poljoprivrednike, uz podršku programa testiranja sorti za različite regione sa ciljem da se obezbijedi da poljoprivrednici mogu da uzgajaju otporne usjeve
SCP 2. Izgradnja kapaciteta za prilagođavanje klimatskim promjenama kako bi se obezbijedio otporan sistem proizvodnje hrane	OCP 2.1. Podići kapacitete poljoprivrednika za prilagođavanje klimatskim promjenama	MPP 2.1.1. Unaprijediti kapacitete i povećati svijest o kombinovanim proizvodnim praksama
	OCP 2.2. Poboljšati finansiranje prilagođavanja klimatskim promjenama	MPP 2.1.2. Osnovati klastere, mreže, udruženja poljoprivrednih proizvođača, u cilju razmjene znanja i primjera dobre prakse i jačanja otpornosti na klimatske promjene i druge izazove
		MPP 2.2.1. Utvrditi finansijske podsticaje za vodosnabdijevanje (bunari, rezervoari), sisteme navodnjavanja i upravljanje zemljištem u okviru agrobudžeta i sprovesti analize koje će pružiti informacije za podsticaje i druge mogućnosti, odrediti subvencije i usvojiti odgovarajuće propise
SCP 3. Osmišljavanje i sprovođenje adaptivnih poljoprivrednih praksi i mjera koje rezultiraju održavanjem prinosa, diversifikacijom, očuvanjem zemljišta, vode i usluga ekosistema	OCP 3.1. Osigurati minimalne gubitke prinosa kroz sprovođenje adekvatnih tehničkih mjera	MPP 3.1.1. Unapređenje primjene klimatski pametnih agrotehničkih mjera
		MPP 3.1.2. Definirati i sprovesti mjere za smanjenje klimatskog stresa kojem je izložena stoka
		MPP 3.1.3. Izgraditi infrastrukturu za navodnjavanje u cilju otpornosti na suše
	OCP 3.2. Spriječiti degradaciju prirodne osnove sistema proizvodnje hrane	MPP 3.2.1. Očuvati livade i pašnjake i promovirati prakse održivog korišćenja zemljišta
		MPP 3.2.2. Poboljšati, jačati sprovođenje i obuku o dobrim poljoprivrednim praksama i Direktivi o nitratima da bi se osigurala primjena načela da zagađivač plaća i obuhvatile praksa očuvanja zemljišta, korišćenja voda i očuvanja biodiverziteta
		MPP 3.2.3. Pripremiti i promovirati agrošumarske projekte, npr. nove plantaže lješnika, divljeg šipka i drugih pogodnih vrsta u degradiranim i područjima sklonim požarima, uz podršku razvoju šuma i na zemljištima u privatnom vlasništvu
		MPP 3.2.4. Program kontrole ulova radi smanjenja broja novih ili širenja invazivnih vrsta u Jadranu

Za svaku mjeru „visokog prioriteta“ (zelenom bojom), u Dodatku B je dat projektni list koji sadrži opsežne pojedinosti o mjeri, uključujući: korake za sprovođenje, vremenski okvir, relevantne zainteresovane strane i mehanizme finansiranja.

iii. Voda: ciljevi i mjere

Ključ

- SCV – Strateški cilj voda
 OCV – Operativni cilj voda
 MPV – Mjera prilagođavanja voda

Mjera prilagođavanja visokog prioriteta
Mjera prilagođavanja srednjeg prioriteta / sa užeg spiska
Mjera prilagođavanja nižeg prioriteta / sa dužeg spiska prioriteta

Strateški cilj	Operativni cilj	Mjera prilagođavanja
SCV 1. Unaprijeđena baza znanja o vodnim resursima koja pruža osnovu za izgradnju kapaciteta i koordinisane međusektorske pristupe upravljanju vodama	OCV 1.1. Osigurati ažurirane podatke visoke rezolucije kao osnovu za donošenje odluka zasnovano na informacijama	MPV 1.1.1. Ojačati mrežu mjernih stanica i poboljšati monitoring podataka vezanih za vodu
		MPV 1.1.2. Koristeći mapiranje rizika od poplava (mape opasnosti i mape rizika od poplava su urađene i sastavni su dio Planova upravljanja rizika od poplava za vodna područja Dunavskog i Jadranskog sliva, koji su u fazi nacрта) razviti i intervencije koje kao prioritet postavljaju mjere prirodnog zadržavanja voda
	OCV 1.2. Osigurati koordinisano međusektorsko upravljanje vodama	MPV 1.1.3. Izraditi katastar voda/sistem za upravljanje vodama, za površinske i podzemne vode, uključujući ažuriranje postojećih podataka, poboljšanje upravljanja podacima (koristeći GIS alate) i integraciju u Vodni informacijski sistem. Uspostaviti razvoj međusektorskog sistema upravljanja vodama, što uključuje međusektorsku koordinaciju u razmjeni i korišćenju podataka
SCV 2. Unaprijeđeni kapaciteti za pripremu i reagovanje na ekstremne hidrološke vremenske pojave kako bi se smanjile povrede, smrtni slučajevi i oštećenja infrastrukture	OCV 2.1. Izgraditi kapacitete za integrisanje klimatskih rizika u planiranje	MPV 2.1.1. Unaprijediti kapacitete kreatora politike i ojačati istraživačke i upravljačke kapacitete. Procijeniti pojavu i rizik od štetnih uticaja klimatskih promjena i prilagođavanja slatkovodnih sistema.
	OCV 2.2. Povećati spremnost šire javnosti za štetne efekte klimatskih promjena	MPV 2.1.2. Izraditi nove metodologije i osmisлити projekte za zone zaštite slivova za sve izvore vode, uz integrisanje aspekata klimatskih promjena
	OCV 2.3. Integrisanje rješenja zasnovanih na prirodi za smanjenje klimatskih rizika	MPV 2.2.1. Sprovesti edukativne kampanje za javnost o vodnim resursima, klimatskim uticajima i potrebi njihovog očuvanja i zaštite
SCV 3. Pobołjšana otpornost sistema vodosnabdijevanja na klimatske promjene kojom se osigurava dostupnost vode za piće svim grupama stanovništva	OCV 3.1. Unapređenje kapaciteta vodovoda za isporuku dovoljnih količina vode	MPV 3.1.1. Tehnička i organizaciona poboljšanja u preduzećima koja upravljaju vodosnabdijevanjem, (npr. vodomjeri, smanjenje broja nezakonitih priključaka). Poboljšanje efikasnosti i isplativosti usluga vodosnabdijevanja (smanjenje gubitaka iz mreže kroz dobro održavanje i obnovu imovine, inicijative u pogledu cijene vodosnabdijevanja).
		MPV 3.1.2. Nadograditi i proširiti postojeću vodovodnu i komunalnu infrastrukturu sistema kako bi se: 1) smanjili gubici 2) omogućio pristup vodi za ranjive grupe i ruralno stanovništvo, 3) poboljšala otpornost sistema na klimatske promjene 4) modifikovale metode crpljenja radi prilagođavanja nižim vodostajima, 5) zaštitile zone sanitarne zaštite izvorišta
	OCV 3.2. Osiguravanje odgovarajućeg kvaliteta vode tokom klimatskih opasnosti	MPV 3.1.3. Ispitati opcije za diversifikaciju vodosnabdijevanja, naročito u obalnim područjima, npr. desalinizacija, sakupljanje kišnice, itd.
		MPV 3.2.1. Poboljšati upravljanje otpadom i otpadnim vodama

Za svaku mjeru „visokog prioriteta“ (zelenom bojom), u Dodatku B je dat projektni list koji sadrži opsežne pojedinosti o mjeri, uključujući: korake za sprovođenje, vremenski okvir, relevantne zainteresovane strane i mehanizme finansiranja.

iv. Zdravlje: ciljevi i mjere

Ključ

SCZ – Strateški cilj zdravlje

OCZ – Operativni cilj zdravlje

MPZ – Mjera prilagođavanja zdravlje

Mjera prilagođavanja visokog prioriteta

Mjera prilagođavanja srednjeg prioriteta / sa užeg spiska

Mjera prilagođavanja nižeg prioriteta / sa dužeg spiska prioriteta

Strateški cilj	Operativni cilj	Mjera prilagođavanja
SCZ 1. Unaprijeđeni ljudski i tehnički kapaciteti zdravstvenog sektora kako bi se obezbijedilo blagovremeno planiranje i odgovor na klimatske opasnosti, sa posebnim fokusom na marginalizovane grupe	OCZ 1.1 Unaprijediti pripremljenost sektora za klimatske promjene kroz razvoj procesa i sistema	MPZ 1.1.1 Poboljšati pripremljenost zaposlenih, objekata i sistema u zdravstvenom sektoru za klimatske opasnosti, kroz obuku, procjenu klimatskih rizika i kroz specifične intervencije
		MPZ 1.1.2 Uključiti i definisati ulogu zdravstvenog sektora u pripremljenosti i odgovoru na opasnosti u planovima za pripremljenost na nacionalnom i lokalnom nivou
		MPZ 1.1.3 Uvesti sistem ranog upozoravanja da bi se sektor zdravlja pripremio za adekvatan odgovor tokom ekstremnih vremenskih uslova, a koji je podržan kroz programe obuka za povećanje znanja i vještina zaposlenih u zdravstvenim ustanovama
	OCZ 1.2 Poboljšana kapacitet pružalaca zdravstvenih usluga za smanjenje ranjivosti na klimatske promjene	MPZ 1.2.1 Poboljšati uslove rada za zdravstvene radnike i povećati kapacitete i broj zaposlenih u ruralnim područjima da bi se smanjili regionalni disparitet u zdravstvenoj zaštiti i ranjivost na klimatske promjene
		MPZ 1.2.2 Obezbijediti zdravstvenom sistemu u zemlji osnovne medicinske proizvode, usluge, tehnologije i infrastrukturu zdravstvene zaštite za prilagođavanje i otpornost na klimatske promjene
SCZ 2. Prikupljanje i upravljanje podacima visoke rezolucije za potrebe planiranja i procjene specifičnih ranjivosti zasnovanih na dokazima, što dovodi do ciljanih mjera prilagođavanja	OCZ 2.1 Podrška istraživanju zdravstvenog sektora i klimatskih promjena	MPZ 2.1.1 Ojačati kapacitete istraživača koji rade na zaraznim bolestima integrisanjem međusektorskog rodnog pristupa
		MPZ 2.1.2 Sprovести terensko istraživanje o beskućnicima i zdravlju, u skladu sa zakonskim okvirom o socijalnom stanovanju i Nacionalnom stambenom strategijom, kada strategija bude razvijena
		MPZ 2.1.3 Definirati i sprovesti prioritetna istraživanja (u oblastima kao što su vektorske bolesti, uticaj toplotnih talasa)
	OCZ 2.2 Podržati prikupljanje podataka i upravljanje podacima u zdravstvenom sektoru i klimatskim promjenama	MPZ 2.2.1 Definirati procedure, zakonske i institucionalne mehanizme za sistematsko prikupljanje podataka za digitalizaciju zdravstvenog sektora i upravljanje podacima, uključujući: statistiku zdravstvene zaštite, o novim i potencijalnim bolestima i opasnostima vezanim za klimatske promjene, kao i razdvajanje podataka po polu, uz adekvatnu obuku zaposlenih o digitalizaciji i prikupljanju podataka
SCZ 3. Poboljšana svijest javnosti, posebno za ranjive grupe, kako bi se smanjili uticaji klimatskih promjena na zdravlje.	OCZ 3.1 Sprovести kampanje i mjere za pripravnost i podizanje svijesti javnosti	MPZ 3.1.1 Razvijati i unapređivati obrazovanje, podizati svijest i pružiti opšte smjernice i podršku objektima za stanovništvo tokom toplotnih talasa i vremenskih ekstrema.
		MPZ 3.1.2 Uvesti akcione planove zaštite od toplotnih talasa zasnovane na dokazima i implementirati odabrane pilot projekte u Podgorici i Danilovgradu
	MPZ O 3.2 Izraditi zakonodavni okvir za rodno senzitivnu klimatsku akciju u zdravstvenom sektoru	MPZ 3.2.1 Izraditi dugoročnu strategiju za klimatske akcije u sektoru zdravstva koja je u skladu sa zahtjevima EU i izgledima za klimatsku akciju do 2050. godine
		MPZ 3.2.2 Definirati, pravno urediti i institucionalizovati nacionalne procese planiranja prilagođavanja na klimatske promjene za sektor zdravstva

Za svaku mjeru „visokog prioriteta“ (zelenom bojom), u Dodatku B je dat projektni list koji sadrži opsežne pojedinosti o mjeri, uključujući: korake za sprovođenje, vremenski okvir, relevantne zainteresovane strane i mehanizme finansiranja.

v. Turizam: ciljevi i mjere

Ključ

SCT – Strateški cilj turizam
 OCT – Operativni cilj turizam
 MPT – Mjera prilagođavanja turizam

Mjera prilagođavanja visokog prioriteta
Mjera prilagođavanja srednjeg prioriteta / sa užeg spiska
Mjera prilagođavanja nižeg prioriteta / sa dužeg spiska prioriteta

Strateški cilj	Operativni cilj	Mjera prilagođavanja
SCT 1. Obuka i izgradnja kapaciteta za sve relevantne zainteresovane strane u sektoru turizma za poboljšanje znanja, iskustva i vještina u cilju transformacije sektora turizma u svjetlu klimatskih promjena i za dobijanje podrške za sprovođenje aktivnosti prilagođavanja	OCT 1.1 Uvesti raznovrsnu turističku ponudu kako bi se unaprijedila otpornost sektora	MPT 1.1.1 Izraditi programe turizma u zajednici, kao Strategije jačanja klimatske otpornosti, na primjer, za promovisanje ruralnog, agro i eko-turizma i drugih turističkih proizvoda visoke vrijednosti, a malog klimatskog uticaja
	OCT 1.2 Identifikovati i razviti mogućnosti finansiranja za poboljšanje transformacije sektora	MPT 1.2.1 Podsticati rast i razvoj zelenog/održivog turizma i promovisati mjere prilagođavanja u privatnom sektoru, uključujući razvoj nacionalnih i lokalih servisa za razvoj održivog turizma kao biznisa, kao što su pristup informacijama, tržištima, obuke i razmjena iskustava
		MPT 1.2.2 Pružiti finansijsku i nefinansijsku podršku zajednicama koje se oslanjaju na turizam i koje su ranjive na klimatske promjene da bi se diversifikovale i prilagodile na klimatske promjene, sa održivom turističkom ponudom
		MPT 1.2.3 Unaprijediti mogućnosti finansiranja da bi se olakšalo istraživanje i inovacije o održivim praksama u turizmu i načinima za njihovu širu primjenu
SCT 2. Poboljšati razumijevanje ranjivosti u turizmu na uticaje klimatskih promjena kroz monitoring, istraživanje i integraciju sa pružaocima podataka kako bi se izgradila otpornost i kapacitet sektora za prilagođavanje	OCT 2.1 Unaprijediti znanje za sprovođenje tehničkih mjera	MPT 2.1.1 Uvesti tehničke mjere za izgradnju otpornosti turističkih preduzeća, na primjer rekonstrukciju objekata, postavljanje nadstrešnice na otvorenim površinama, unaprijediti ključnu saobraćajnu infrastrukturu da bude otporna na klimatske promjene
	OCT 2.2 Koristiti podatke za podršku inicijativama javne politike za obezbjeđivanje podsticajnog okruženja za diversifikaciju	MPT 2.2.1 Utvrditi ključne indikatore i podatke da bi se analizirale i pratile promjene u turizmu; izraditi i primijeniti planove za prilagođavanje sektora turizma i podržati kreiranje politika i planova zasnovanih na dokazima
		MPT 2.2.2 Sprovesti detaljnu procjenu osjetljivosti i izloženosti turističke imovine koristeći rodno senzitivne podatke, da bi se između ostalog pružila podrška diversifikaciji turističke ponude
		MPT 3.1.1 Unaprijediti sisteme ranog upozoravanja za turistička preduzeća i korisnike, i sprovesti program podizanja svijesti
SCT 3. Uspostavljanje/jačanje višesektorskih koordinisanih pristupa i mehanizama za jačanje spremnosti za rano upozoravanje i planiranje klimatskih promjena	OCT 3.1 Poboljšati koordinaciju između klimatskih usluga (klimatske usluge trebaju pružiti sektoru turizma relevantne i pravovremene informacije o klimatskim rizicima i uticajima. To uključuje dugoročne prognoze klimatskih promjena, kao i kratkoročne prognoze ekstremnih vremenskih događaja) sektora turizma kako bi se ojačala pripremljenost	MPT 3.1.2 Poboljšati saradnju i integraciju sektora turizma sa klimatskim uslugama
		MPT 3.2.1 Izraditi zakonske propise kojima se obezbjeđuje da obaveze preuzete potpisivanjem međunarodnih sporazuma o klimatskoj akciji u turizmu budu integrisane u javne politike
	OCT 3.2 Izraditi zakonodavni okvir za rodno senzitivnu klimatsku akciju u sektoru turizma	MPT 3.2.2 Izraditi rodno odgovorne, koherentne, upravljачke i operativne procedure u sektoru turizma

Za svaku mjeru „visokog prioriteta“ (zelenom bojom), u Dodatku B je dat projektni list koji sadrži opsežne pojedinosti o mjeri, uključujući: korake za sprovođenje, vremenski okvir, relevantne zainteresovane strane i mehanizme finansiranja.

vi. Multisektorski ciljevi i mjere

Ključ

- MSC – multisektorski strateški cilj
 MOC – multisektorski operativni cilj
 MMP – multisektorska mjera prilagođavanja

Mjera prilagođavanja visokog prioriteta
Mjera prilagođavanja srednjeg prioriteta / sa užeg spiska
Mjera prilagođavanja nižeg prioriteta / sa dužeg spiska prioriteta

Strateški cilj	Operativni cilj	Mjera prilagođavanja
MSC 1. Podržati rodno zasnovane i ranjive grupe kroz prikupljanje i monitoring razvrstanih podataka	MOC 1.1 Prikupljati razvrstane podatke	MMP 1.1.1 Kreirati pouzdane procedure za prikupljanje podataka, monitoring i izvještavanje u svim sektorima, sa bazom za upravljanje podacima kako bi se osigurala dostupnost podataka za potrebe planiranja, kreiranja politike i programiranja
MSC 2. Osigurati integrisanje rodni i aspekata ravnopravnosti u međusektorske programe, politike i inicijative	MOC 2.1 Poboljšati međusektorsku saradnju za suočavanje sa klimatskim promjenama na pravedan i ravnopravan način	MMP 2.1.1 Međusektorsko programiranje za integrisanje planiranja u sektorima poljoprivrede, turizma, zdravlja i voda, sa zajedničkim vodećim programom koji se bavi klimatskim rizicima u svim sektorima
		MMP 2.1.2 Poboljšati komunikacione strukture između naučno-istraživačke zajednice, javnih institucija nadležnih za planiranje i komercijalnog sektora i uspostaviti međusektorsko tijelo i procese u vezi sa klimatskim promjenama, npr. da NSOR svake godine organizuje dva okrugla stola za svaki ključni sektor, na kojima bi se razgovaralo o vezi između javnih politika, istraživanja, poslovanja i programiranja datog sektora u odnosu na klimatske promjene
		MMP 2.1.3 Formirati međusektorsko tijelo i definisati proces za praćenje uticaja klimatskih promjena
		MMP 2.1.4 Obrazovni programi u školama, visokom obrazovanju (univerziteti, programi cjeloživotnog učenja) i relevantnim sektorskim institucijama, koji podižu nivo svijesti, kapacitete i unapređuju pripremljenost za klimatske promjene i njihov uticaj
	MOC 2.2 Izraditi zakonodavni okvir za rodno senzitivnu klimatsku politiku	MMP 2.2.1 Uključiti prilagođavanje klimatskim promjenama u posebne propise i politike MMP 2.2.2 Izmijeniti i dopuniti važeće zakonske propise, definisati javnu politiku i obezbijediti sprovođenje u oblasti prostornog planiranja da bi se uticaji klimatskih promjena uključili u izradu prostorno-planske dokumentacije i tehničko projektovanje
MSC 3. Osigurati da planiranje i sprovođenje mjera prilagođavanja uključuje zastupanje ranjivih grupa i raspodjelu koristi ranjivim grupama	MOC 3.1 Uključivanje aspekata roda, jednakosti i socijalne inkluzije u aktivnosti pripravnosti	MMP 3.1.1 Izrada i sprovođenje rodno odgovornih i socijalno inkluzivnih lokalnih planova za otpornost na katastrofe i klimatske promjene, kao i uspostavljanje rodno i socijalno inkluzivnih sistema ranog upozoravanja
	MOC 3.2 Poboljšati zastupljenost ranjivih grupa u strukturama prilagođavanja	MMP 3.2.1 Paket rodno odgovornih aktivnosti za osnaživanje žena u svim ključnim sektorima i integrisanje principa rodne ravnopravnosti u međusektorske i kohezivne javne politike: 1. Organizovati seriju radionica (osnovnih i naprednih) o integrisanju principa rodne ravnopravnosti 2. Definirati i dati mandat međusektorskoj ženskoj grupi kako bi se osigurala rodna senzitivnost u aktivnostima prilagođavanja u svim sektorima (angažovati ženske NVO, kontakt tačke za UNFCCC i rodnu ravnopravnost, mrežu za rodnu ravnopravnost i skupštinske odbore da promovišu vodeću ulogu žena u klimatskim akcijama) 3. Pripremiti informativne i podsticajne materijale za povećanje razumijevanja povezanosti klime i rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou 4. Uključiti nedovoljno zastupljene grupe u sprovođenje NPP-a kroz formiranje konsultativnih grupa u zajednici 5. Prikupiti podatke razvrstane po polu i koristiti ih u praćenju NPP i drugih akcionih planova kako bi se osiguralo smanjivanje nejednakosti

Za svaku mjeru „visokog prioriteta“ (zelenom bojom), u Dodatku B je dat projektni list koji sadrži opsežne pojedinosti o mjeri, uključujući: korake za sprovođenje, vremenski okvir, relevantne zainteresovane strane i mehanizme finansiranja.

8. Mehanizmi i okvir za monitoring, evaluaciju i sticanje znanja tokom sprovođenja NPP-a

Ključni element sprovođenja NPP je definisanje transparentnog i praktičnog sistema za praćenje ostvarenog napretka, evaluaciju rezultata i za olakšavanje sticanja znanja o procesima i aktivnostima iz NPP. Okvir za monitoring, evaluaciju i sticanje znanja je poseban element procesa NPP koji uključuje kontinuirano dobijanje povratnih informacija sa ciljem da se kontakt tačkama i subjektima koji sprovode NPP omogući da procijene i poboljšaju intervencije na osnovu uspjeha i stečenog znanja. NPP je kontinuirani proces, a okvir za monitoring, evaluaciju i sticanje znanja je osmišljen kao diskretna komponenta NPP i treba ga ponovo koristiti tokom svih budućih ažuriranja NPP.

Ciljevi u oblasti sprovođenja i praćenja

U ovom poglavlju su opisane ključne uloge i nadležnosti koje su uspostavljene za sprovođenje NPP i praćenje njegovog napretka u pogledu ostvarivanja zacrtanih ciljeva i uticaja. Ključne uloge uključuju koordinatora za NPP, Koordinacioni odbor NPP i kontakt tačke za NPP. Ove uloge će očuvati odgovornost za napredak u sprovođenju NPP u vremenskim rokovima utvrđenim u ovom dokumentu.

Uspostavljen je transparentan proces monitoringa, evaluacije i sticanja znanja o sprovođenju NPP. Uz podršku dvije alatke zasnovane na Excelu i pasošu indikatora, ciljevi ovog pristupa su:

- pratiti napredak u sprovođenju mjera NPP kroz Plan praćenja napretka (PPN);
- utvrditi da li svaka sprovedena mjera ima željene rezultate i uticaje, povezivanjem sa indikatorima kroz Plan praćenja uticaja (PPU);
- olakšati učenje o tome šta funkcioniše, a šta ne funkcioniše, kako u pogledu mjera, tako i struktura za upravljanje i postizanje rezultata koje postoje u Crnoj Gori; i
- utvrditi koja podešavanja treba izvršiti tokom sprovođenja NPP kako bi se pozitivni uticaji maksimalno povećali.

Rezultati praćenja NPP mogu biti komplementarni sa drugim planskim agendama i aktivnostima Vlade Crne Gore, kao što je tekući projekat Inicijativa za izgradnju kapaciteta za transparentnost (CBIT). Usklađivanje praćenja NPP sa drugim inicijativama za uključivanje zainteresovanih strana, smanjiti dupliranje i poboljšati efikasnost. Tokom rada na indikatorima za prvi NPP Crne Gore, indikatori su odabrani nakon pregleda postojećih skupova podataka i kapaciteta za praćenje i utvrđivanja koji se indikatori već prikupljaju za postojeće međunarodne okvire i sporazume, na primjer, Ciljeve održivog razvoja (SDG), u cilju postizanja maksimalne efikasnosti u prikupljanju i analizi podataka.

Struktura indikatora i pristup

Za mjerenje djelotvornosti mjera prilagođavanja u cilju smanjenja ranjivosti i izgradnje otpornosti na opasnosti od klimatskih promjena u Crnoj Gori, Okvir za monitoring, evaluaciju i sticanje znanja se sastoji od sistema indikatora koji se koriste za strukturirano i kontinuirano praćenje.

Sistem monitoringa, evaluacije i sticanja znanja za Crnu Goru se nadovezuje na prioritetne sektore iz NPP, a to su poljoprivreda, zdravlje, turizam i vodoprivreda. Iako su ovi sektori bili u fokusu ove prve

izrade NPP, struktura okvira kao i struktura indikatora inkorporiraju evoluirajuću prirodu NPP i omogućavaju primjenu na dodatne sektore koji će biti obuhvaćeni procesom NPP.²² Pored prioritarnih sektora, Okvir za monitoring, evaluaciju i sticanje znanja sadrži i sveobuhvatne indikatore za praćenje međusektorskih mjera, kao i međusektorskih uticaja klimatskih promjena i uticaja mjera prilagođavanja.

Indikatori su organizovani u 5 kategorija navedenih u nastavku:²³

Klimatski parametri

Indikatori mjere uočene i projektovane klimatske parametre (tj. temperaturu, padavine, porast nivoa mora). Svrha ovih indikatora je da mjere postojeće promjene klime u kojoj se sprovode mjere prilagođavanja.

Klimatski uticaji

Indikatori mjere specifičan uticaj klimatske varijabilnosti na društveno-ekonomske i ekološke sisteme (tj. broj smrtnih slučajeva uzrokovanih toplotnim talasom ili % ekosistema oštećenog zbog šumskih požara). Ovi indikatori naročito mjere efekte koje će promjene klimatskih parametara imati na sektore.

Mjere prilagođavanja

Indikatori prate sprovođenje mjera prilagođavanja (tj. broj održanih skupova u cilju izgradnje kapaciteta na temu prilagođavanja ili broj postavljenih stanica za hidrološki monitoring). Mogu se takođe tumačiti kao *produkti (outputi)*.

Rezultat prilagođavanja

Indikatori prate dugoročni uticaj mjera prilagođavanja. Ovi indikatori mjere efikasnost mjera u smislu izgradnje kapaciteta za prilagođavanje ili smanjenje osjetljivosti. (tj. količina u m³ sačuvane vode ili % usjeva otpornih na sušu u odnosu na sve usjeve). Mogu se shvatiti i kao *ishod*.

Proces

Indikatori prate napredak u politici prilagođavanja i procesu djelovanja. Pošto će pojedini elementi monitoringa uskoro biti uspostavljeni ili se na njihovom uspostavljanju radi, indikatori procesa će podržati praćenje tih procesa.

Rodni aspekti i socijalna inkluzija

Indikatori mjere uticaj mjera prilagođavanja na smanjenje ranjivosti marginalizovanih grupa sa naglaskom na praćenje uticaja na žene i djevojčice. Pored posebnih indikatora, rodni aspekti i socijalna inkluzija su integrirani i kroz cjelokupni Okvir za monitoring i evaluaciju.

²² Završna verzija Okvira za monitoring, evaluaciju i sticanje znanja će pružiti smjernice za utvrđivanje dodatnih indikatora i za ažuriranje navedenog okvira..

²³ Kategorije indikatora se organizovane na osnovu Repozitorijuma indikatora prilagođavanja koji je izradio GIZ (2014).

Pasoš indikatora

Indikatori koji uđu u uži izbor i prioritetni indikatori će se pratiti od usvajanja ovog NPP. Indikatori koji su ušli u uži izbor su razrađeni u pasošima indikatora sa detaljima prikazanim u tabeli 8.1 u nastavku.

Tabela 8.1: pasoš indikatora

Kategorija	Opis			
Naziv indikatora	Naziv indikatora			
Jedinice	Jedinica za prikupljanje podataka (tj. %, dani, km ² , mg/L)			
Cilj	Cilj indikatora, uključujući usklađivanje mjere.			
Kratak opis	Kratko objašnjenje indikatora (koji je indikator, zašto je relevantan, šta se mjeri, sva ograničenja u vezi indikatora, itd.)			
Vrsta podataka	Vrsta podataka koju je potrebno prikupiti.			
Izvor podataka	Izvori podataka indikatora – (npr. izvještaji institucija, službene internet wstranice institucija, javno dostupni međunarodni indeksi i indikatori, organi za proizvodnju zvanične statistike, itd.)			
Nadležna institucija	Informacije o nadležnoj instituciji i, po potrebi, konkretnoj službi i ime odgovorne osobe uključujući kontakt telefon i adresu elektronske pošte.			
Učestalost prikupljanja	Okvirni plan kada će se podaci prikupljati, sa posebnim naglaskom na pitanje da li se prikupljanje mora obavljati češće od standardnog godišnjeg prikupljanja podataka.			
Učestalost izvještavanja	Okvirni plan koliko često će se izvještavati o indikatorima ostvarenih rezultata na putu do postizanja ciljne vrijednosti.			
Opis metodologije	Opis metodološkog pristupa, uključujući sve relevantne jednačine. Na primjer, formula ili jednačina mogu da mjere: <ul style="list-style-type: none"> • količinu, obim, pokrivenost (broj...) • odnos (A u odnosu na B) • procenat, udio (%; $A/B \times 100$) • prosjek ($a_1+a_2+a_3/n$) • indeks (posebno razvijena metodologija) • kvalitativne aspekte – opisaće se relevantna kvalitativna metoda. 			
Tren i polazna vrijednost	Godina	Trend [godina]	Trend [godina]	Polazna vrijednost [godina]
	Vrijednost			
Ciljna vrijednost	Godina	Trend [godina]	Trend [godina]	Polazna vrijednost [godina]
	Ciljna vrijednost			

Završni indikatori NPP će obuhvatiti oko 20 indikatora koji se razrađuju kao dio Okvira za monitoring i evaluaciju NPP.

Rukovodeća struktura za sprovođenje NPP

Uloge monitoringa i evaluacije za NPP su detaljnije opisane u tabeli 8.2, dok je na slici 8.1 dat pregled ključne organizacione strukture sa pravicima monitoringa i evaluacije.

Tabela 8.2 Uloge u monitoringu i evaluaciji

Uloga	Detalji o ulozi
Koordinator za NPP	<p>Koordinatora za NPP će se imenovati ispred Ministarstva turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera (Direktorat za klimatske promjene i zaštitu prirode) i biće u rangu ne niže od direktora/ce direktorata, dok je poželjno da je to rang državnog sekretara/ke sa nadležnošću za pitanja klimatskih promjena.</p> <p>Zaduženja osobe koja obavlja tu ulogu su:</p> <ul style="list-style-type: none"> • podrška radu Koordinacionog odbora NPP-a u okviru radne grupe Nacionalnog savjeta za održivi razvoj; • nadgledanje sprovođenja, povezivanje sa relevantnim službama; • koordinisanje monitoringa i izvještavanja o NPP u svim službama, uz osiguravanje da se Plan praćenja napretka i uticaja (PPNU) ažurira u skladu sa tim; • saradivanje sa nosiocima mjera kako bi se osiguralo pravilno praćenje napretka mjera; • pomaganje u identifikaciji i određivanju zagovornika NPP-a; • poštovanje postavljenih standarda za prikupljanje i čuvanje podataka; • saradivanje sa Koordinacionim odborom NPP-a, tražeći tehničke informacije na visokom nivou od Koordinacionog odbora NPP-a, ako i kada je to potrebno; i • koordinacija izrade Godišnjeg izvještaja o napretku mjera.
Kontakt tačke za NPP	<p>Svaki institucija koja je odgovorna za mjere u okviru NPP će imenovati jednu/dvije kontakt tačke za NPP na nivou službe, koji će biti odgovorni za:</p> <ul style="list-style-type: none"> • praćenje napretka relevantnih mjera u okviru svoje službe; • utvrđivanje odgovarajućih zainteresovanih strana i povezivanje sa njima za potrebe prikupljanja podataka i sprovođenja mjera; • popunjavanje relevantnih odjeljaka PPNU alata; i • saradnju sa drugim kontakt tačkama za NPP, posebno na multisektorskim mjerama. <p>Kontakt tačke: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera, Ministarstvo zdravlja i Institut za javno zdravlje, Hidrometeorološki zavod, Monstat, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Agencija za zaštitu životne sredine.</p>

Koordinacioni odbor NPP-a

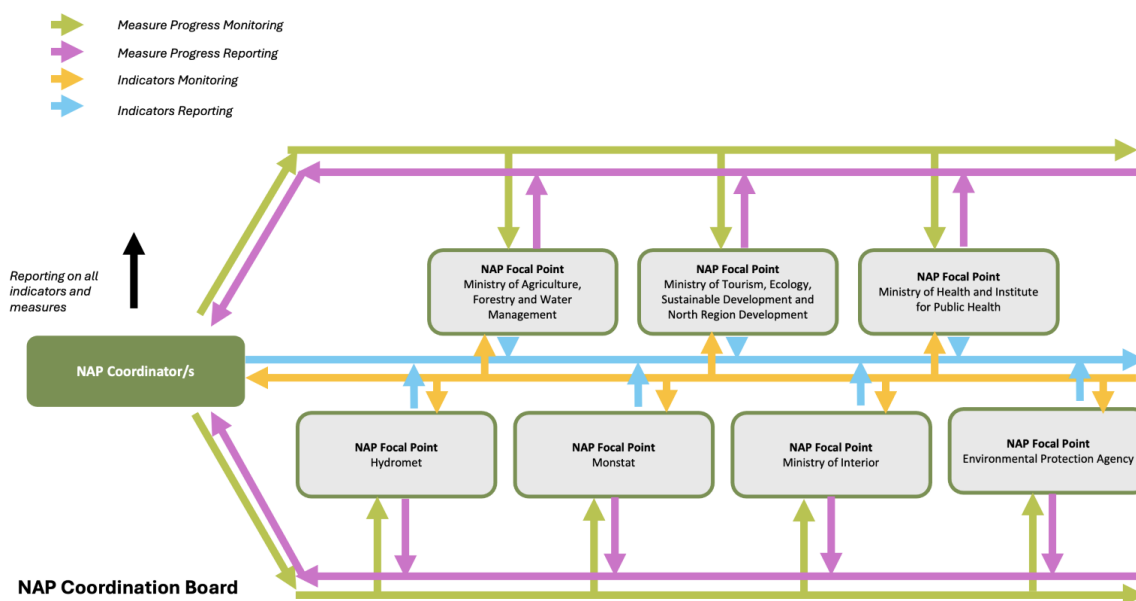
Koordinacioni odbor će biti odgovoran za sprovođenje i praćenje mjera, kao i za donošenje odluka tokom perioda sprovođenja. Sastav Koordinacionog odbora biće potvrđen prije sprovođenja NPP-a i mogao bi uključivati niz zainteresovanih strana, uključujući članove Radne grupe NSoR-a, zagovornike NPP-a i koordinatora za NPP i druge relevantne zainteresovane strane, npr. Monstat, UNDP.

Koordinacioni odbor NPP se formira kao dio radne grupe NSoR-a koja ima nadležnosti po pitanju klimatskih promjena, u obliku i na način koji je propisan odgovarajućim aktima NSoR-a.

Poslovi Koordinacionog odbora uključuju:

- Sastajanje u dogovorenom broju puta na godišnjem nivou radi donošenja odluka u vezi sa mjerama;
- Pružanje tehničkih savjeta zagovornicima NPP-a i koordinatoru za NPP; i
- Odgovoran za osiguravanje pregleda mjera svake 2 godine i korišćenje procjena rizika i ranjivosti od klimatskih promjena (Climate Change Risk and Vulnerability Assessments - CCRVA) za potrebe praćenja indikatora i prilagođavanja mjera, unapređenje/revizija NPP-a, proširenje za dodatne sektore ili mjere po potrebi i sl. .

Slika 8.1 Pravci monitoringa i izvještavanja o mjerama iz NPP

9. Finansijski zahtjevi za sprovođenje mjera iz NPP

Pregled

Ključna komponenta sprovođenja NPP je mobilisanje dovoljno finansijskih sredstava. U ovom poglavlju se opisuje finansijska strategija za sprovođenje prioriteta iz NPP u sektorima poljoprivrede, voda, turizma i zdravstva u Crnoj Gori. Strategija finansiranja NPP je izrađena na osnovu:

- i) procjene potreba za finansiranje NPP koja je sprovedena kroz utvrđivanje troškova prioriternih mjera NPP;
- ii) utvrđivanja raspoloživih finansijskih sredstava iz domaćeg javnog sektora kao doprinosa sprovođenju ovih prioriternih mjera;
- iii) usklađivanje izvora finansiranja sa prioriternim mjerama NPP kroz karakterizaciju tih mjera u smislu njihovog investicione opravdanosti, dodatnih koristi, potencijala za stvaranje prihoda i uticaja na državni budžet.

Objedinjujući ove komponente, strategija finansiranja formuliše preporuke za mobilisanje sredstava za finansiranje prilagođavanja iz domaćih izvora, privatnog sektora i međunarodnih izvora finansiranja projekata u oblasti klimatskih promjena za potrebe realizacije prioriteta iz NPP. Pored toga treba navesti da se NPP neće finansirati odjednom. Umjesto toga, finansiranje prioriteta iz NPP zahtijeva sprovođenje ponavljajućeg i kontinuiranog procesa koji se može ažurirati u skladu sa potrebama implementacije. U ovom poglavlju o finansiranju NPP su date i preporuke u pogledu planiranja koje će omogućiti održivo srednjoročno i dugoročno finansiranje prilagođavanja na klimatske promjene u Crnoj Gori. Ključni sljedeći koraci u tom smislu su izrada projekta u oblasti prilagođavanja, priprema koncepta projekata i niz uzastopnih aktivnosti za mobilisanju dodatnih finansijskih sredstava za NPP. Potrebe za finansiranjem NPP

Ključni gradivni element strategije finansiranja NPP je analiza troškova i koristi u dijelu potreba finansiranja ali i investicione opravdanosti mjera iz NPP. Analiza troškova i koristi se oslanja na indikativno utvrđivanje troškova koje je sprovedeno sa fokusom na specifične prioriternne mjere iz NPP, uključujući aktivnosti i rokove za sprovođenje utvrđene tokom procesa izrade NPP (vidi Dodatak 1 za više detalja). Treba napomenuti da se navedeni troškovi smatraju donjom granicom kada su u pitanju potrebe finansiranja prilagođavanja, jer se pored prioriternih mjera iz NPP može sprovesti niz drugih dodatnih mjera. Ukupne razmjere potreba za finansiranjem prilagođavanja će zbog toga biti veće od iznosa koji su predstavljeni u ovom poglavlju i, kao što je navedeno, zahtijevaće usposatavljanje ponavljajućeg i kontinuiranog procesa da bi se osiguralo da finansijska sredstva budu dovoljna za djelotvorno prilagođavanje.

Ukupne finansijske potrebe za prioriternne mjere u prioriternim sektorima NPP procjenjuju se na sadašnju vrijednost od **20,1 miliona eura** tokom petogodišnjeg ciklusa za inicijalnu implementaciju koja obuhvata četiri prioriterna sektora (vidi Dodatak 1 za više detalja). Važno je navesti da je za sve sektore neto sadašnja vrijednost (NSV) mjera pozitivna, što ukazuje na investicionu opravdanost za prilagođavanje u prioriternim sektorima NPP. U nastavku analiziramo izvore domaćeg i međunarodnog finansiranja za zadovoljenje ovih finansijskih potreba.

Izvori finansiranja prilagođavanja

Domaći izvori finansiranja prilagođavanja

Državni budžet je obećavajući izvor finansiranja NPP. Nedavna analiza finansijskih sredstava koja se izdvajaju za klimatske promjene i prilagođavanje nudi pregled obima tih sredstava iz državnog budžeta potencijalno relevantnih za prilagođavanje^{24,25}. Iako nedostaju podaci o konkretnim aktivnostima koje se ovim izdvajanjima trenutno finansiraju da bi se u potpunosti pratili troškovi prilagođavanja, navedena

²⁴ UN Crna Gora, „Izveštaj: Sfinansiranje COR u Crnoj Gori“, Izveštaj o COR (Ujedinjene nacije Crna Gora, 2023).

²⁵ CBIT, „Nacrt izvještaja CIBIT projekta za Crnu Goru o nedostacima u kapacitetima i izdacima povezanim sa klimatskim promjenama“ (CBIT/GEF-7, 2023).

analiza nudi okvirne naznake obima sredstava koja bi se mogla mobilisati za prioritete iz NPP i uvid u to koje su institucije, instrumenti finansiranja i budžetske linije uključene. Ti uvidi daju inpute za formulisanje mape puta za održivi kontinuitet strategije finansiranja NPP (vidi odjeljak 1.5).

Ukupni izdaci iz budžeta za 2022. godinu relevantni za prilagođavanje iznosili su **EUR 43.573.686**, što predstavlja **1,68%** ukupnog budžeta (CBIT 2023). Najveći udio izdataka relevantnih za prilagođavanje odnosio se na **zaštitu životne sredine**, što potencijalno predstavlja međusektorsku podršku prioritetima iz NPP. Drugi najveći udio izdataka relevantnih za prilagođavanje je 2022. godine zabilježen u **sektorima poljoprivrede i voda** sa 17,1 milion eura (9%). Ova sredstva se u velikoj mjeri troše za fizički kapital na gazdinstvima, u preradi i plasman na tržište, iako, kako smo naveli, dostupni podaci ne omogućavaju utvrđivanje pojedinačnih aktivnosti relevantnih za prilagođavanje. U **sektorima turizma i zdravstva** su zablježeni mnogo manji izdaci iz državnog budžeta, odnosno 1,0 miliona eura za održivi turizam u 2022. godini, a nema potrošnje povezane sa prilagođavanjem u sektoru zdravstva. Za oba sektora su potrebni značajni dodatni izvori finansiranja za sprovođenje NPP.

Pored potrebnih finansijskih sredstava po sektorima, u Strategiji finansiranja NPP se isto tako navode specifični instrumenti kao potencijalni izvori finansiranja koji se direktno odnose na mjere iz NPP. U tu svrhu je izvršen pregled postojećih sektorskih politika i strategija, budžetskih linija i izdataka koristeći nalaze projekta CBIT (2023.)²⁶ i Akcioni plan za ispunjenje završnih mjerila za Poglavlje 27 „Životna sredina i klimatske promjene“²⁷. Navedena analiza je prepoznala ulazne tačke za povećanje domaćeg finansiranja prilagođavanja. Kao što je već pomenuto, sljedeći koraci u Strategiji finansiranja NPP treba da obuhvate aktivnosti sa mapom puta da bi se ove ulazne tačke iskoristile za mobilisanje finansijskih sredstava za potrebe prilagođavanja (vidi odjeljak 1.4).

Ulazne tačke za prilagođavanje iz domaćih javnih izvora finansijskih sredstava uključuju fokus na:

- proširenje postojećih agroekoloških mjera u sektoru poljoprivrede;
- integrisanje prilagođavanja na klimatske promjene u procese planiranja poljoprivrednog budžeta da bi se izdaci za fizički kapital na gazdinstvima i u preradi mobilisali za prilagođavanje;
- integrisanje prilagođavanja na klimatske promjene u fiskalnu podršku za sektor turizma, npr. kroz podršku razvoju eko turizma;
- mobilisanje sredstava iz Nacionalne strategije biodiverziteta za podršku održivoj ekonomiji biodiverziteta i izradu šema plaćanja za ekosisteme u sektorima poljoprivrede i turizma

Ulazne tačke za prilagođavanje u Akcionom planu za ispunjenje završnih mjerila za Poglavlje 27:

- Aktivnosti u sektoru voda relevantne za implementaciju NPP:
  - implementacija planova upravljanja slivovima rijeka;
  - mapiranje opasnosti od poplava i rizika;
  - priprema mjera za smanjenje rizika od poplava u ranjivim područjima;
  - ekološki monitoring mora.
- Aktivnosti u sektoru turizma relevantne za implementaciju NPP:
  - podrška razvoju ruralnog turizma;
  - podrška diversifikaciji turističke ponude;
  - zaštita morskih područja.

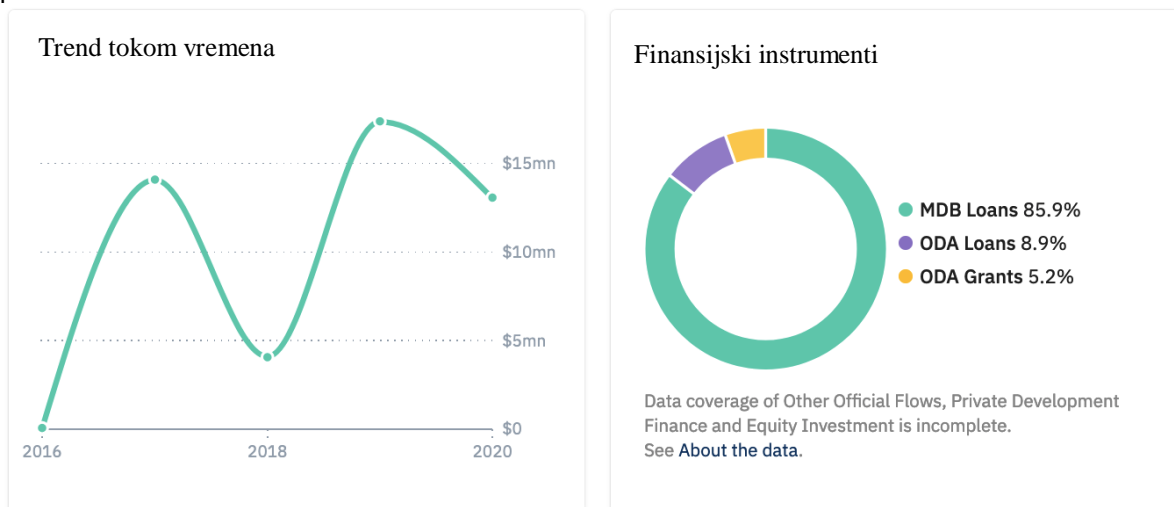
Međunarodni izvori finansiranja prilagođavanja

Kao što smo prethodno naveli, domaći izvori finansiranja neće biti dovoljni za punu implementaciju NPP, pa će međunarodni izvori finansiranja prilagođavanja možda imati ključnu ulogu u strategiji finansiranja. Međunarodni tokovi finansiranja prilagođavanja u Crnoj Gori u periodu 2015-2020. godine pokazuju da su multilateralne razvojne banke, EBRD (25,4 miliona dolara), IBRD (16,3 miliona dolara) i IFAD (6,45 miliona dolara), najveći međunarodni izvori finansiranja prilagođavanja u zemlji. Najveći dio finansiranja prilagođavanja Crnoj Gori se isplaćuje kroz koncesione kredite od MRB (85,9%) u sektoru saobraćaja, poljoprivrede i voda. Zbog toga namjenska sredstva za klimatske promjene sama po sebi možda neće biti dovoljna, pa je traženje sredstava od MRB za prioritete NPP važna komponenta njegovog finansiranja koja je potrebna da bi se povećalo i proširilo finansiranje prilagođavanja. Pored

²⁶ CBIT.

²⁷ Vlada Crne Gore, „Poglavlje 27: Životna sredina i klimatske promjene, Procjena investicionih potreba“ (Vlada Crne Gore, 2020).

toga, možda će biti potrebno pronaći alternativne izvore finansiranja pored MRB, posebno za sektore turizma i zdravlja, zbog činjenice da je potencijalno manje sredstava iz domaćih izvora dostupno za prioritete NPP.

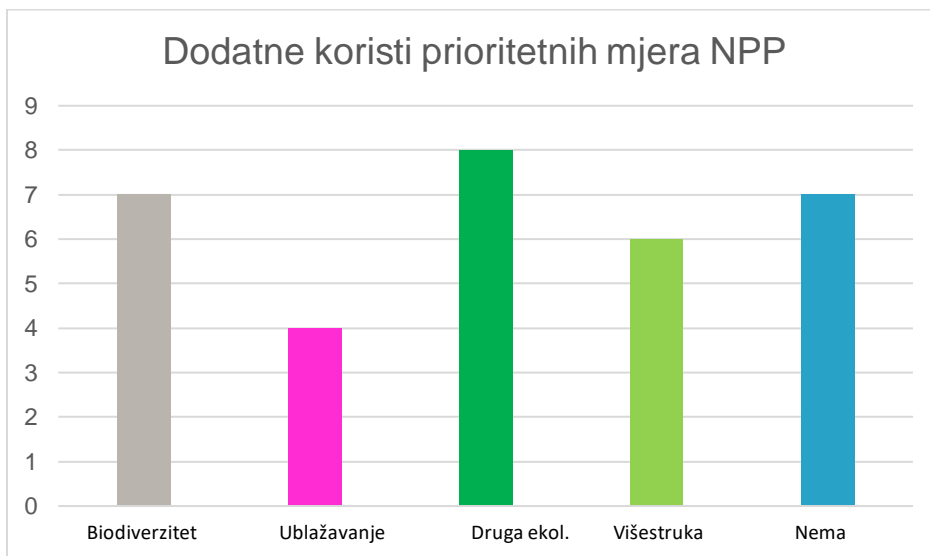
Slika 1. Međunarodni tokovi finansiranja klimatskih prilagođavanja u Crnoj Gori (2016-2020). Izvor: Atteridge et al. 2022.

U najvažnije multilateralne klimatske fondove spadaju Zeleni klimatski fond (GCF), Fond za prilagođavanje i GEF, dok u ključne multilateralne finansijske institucije za Crnu Goru Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD), Međunarodna banka za obnovu i razvoj (IBRD) i Međunarodni fond za razvoj poljoprivrede (IFAD).

Usklađivanje izvora finansiranja i finansijskih potreba prilagođavanja

U cilju usmjeravanja napora na mobilisanje sredstava iz odgovarajućih izvora finansiranja, Strategija finansiranja NPP nastoji da uskladi izvore finansiranja sa finansijskim potrebama konkretnih mjera iz NPP. Da bi se to postiglo, prioritete mjere NPP su okarakterisane prema njihovim dodatnim koristima (tj. biodiverzitet, ublažavanje i druge ekološke dodatne koristi), potencijalu za generisanje prihoda i njihovom uticaju na državni budžet. Na osnovu ovih karakteristika i raspoloživih finansijskih sredstava iz dobro usklađenih domaćih izvora daju se preporuke za strategije finansiranja prioriteta mjera u svakom sektoru iz NPP.

Na Slika 2 su prikazane dodatne koristi prioriteta mjera iz NPP u sva četiri prioriteta sektora. Ono što je ohrabrujuće za mobilisanje finansijskih sredstava je da skoro polovina prioriteta mjera (6) ima višestruke dodatne koristi, koje pružaju mogućnosti za mobilisanje sredstava iz niza izvora van njihovog konkretnog sektora. Pored toga, polovina mjera obezbjeđuje druge koristi za životnu sredinu, npr. kvalitet vode ili očuvanje zemljišta, koje su takođe obećavajuće za finansiranje zbog ovih dodatnih koristi koje doprinose ciljevima politike EU. Kod 7 mjera su utvrđene dodatne koristi za biodiverzitet koje ukazuju na važnost traženja izvora finansiranja za rješenja zasnovana na prirodi koja se bave prilagođavanjem. Za dodatne koristi ublažavanja mogle su se utvrditi 4 mjere koje imaju potencijal za mobilisanje sredstava za međusektorske projekte, koji su od sve većeg značaja za multilateralne fondove, npr. GCF. Veći izazov predstavljaju 7 mjera koje ne stvaraju dodatne koristi, npr. mjere u sektoru zdravlja. Na osnovu ove karakterizacije i usklađivanja sa izvorima finansiranja, mogu se dati sljedeće preporuke za konkretne mjere iz NPP.

Slika 2. Dodatne koristi prioriternih mjera NPP u sektorima poljoprivrede, voda, turizma i zdravlja (n=16).

Za sektor poljoprivrede, finansiranje sprovođenja NPP:

- Treba da se fokusira na mobilisanje **postojećih budžetskih instrumenata za tehničke mjere** klimatski pametne poljoprivrede namijenjene usjevima visoke vrijednosti (A17) i smanjenju stresa na stoku (A16).
- Za **mjere sa dodatnim koristima za biodiverzitet (A7, A15)**, postojeći fiskalni instrumenti, npr. agroekološke mjere i finansiranje biodiverziteta, mogu da osiguraju određena sredstva, koja se mogu uvećati iz međunarodnih izvora sredstava za biodiverzitet.
- Za sve mjere iz sektora poljoprivrede, postoji **potencijal za privatno finansiranje** u cilju proširenja aktivnosti, a taj pristup treba da se zasniva na analizi tržišta privatnog sektora za potrebe prilagođavanja.

Za sektor voda, finansiranje isprovođenja NPP:

- Treba da se fokusira na mobilisanje **postojećih instrumenata iz državnog budžeta** za sve mjere. Finansiranje kroz IPA je izuzetno relevantno zbog usklađivanja sa zakonodavstvom EU, npr. Okvirnom direktivom o vodama i Direktivom o poplavama.
- Za mjere sa **dodatnim koristima za biodiverzitet**, postojeće finansiranje biodiverziteta iz državnog budžeta može da osigura određena sredstva, koja mogu da se uvećaju kroz međunarodno finansiranje biodiverziteta i relevantnog ublažavanja, npr. kroz finansiranje pošumljavanja.
- Potencijal privatnog finansiranja za proširenje aktivnosti u sektoru voda je ograničen, zbog njenih karakteristika kao javnog dobra. Postoji određeni potencijal da se ispita koncept **javno-privatnih partnerstava (JPP)**, npr. sa preduzećima koja su direktno izložena riziku od poplava.
- Mjere u sektoru voda mogu se korisno povezati sa **zelenim obveznicama** zbog njihovog pozitivnog uticaja na državni budžet.

Za sektor turizma, strategije finansiranja:

- Treba da se fokusiraju na mobilisanje **postojećih instrumenata iz državnog budžeta**.
- Za T11, T5 koji imaju **dodatne koristi od biodiverziteta**, postojeći fiskalni instrumenti van sektora turizma, npr. finansiranje biodiverziteta, mogu da osiguraju dodatna sredstva.
- Preporučuje se prijavljivanje za dodatna međunarodna sredstva za biodiverzitet ili ublažavanje (T5).

Za sektor zdravlja, strategije finansiranja:

- Treba da se fokusiraju na mobilisanje **postojećih instrumenata iz državnog budžeta** za sve mjere. Finansiranje kroz IPA je izuzetno relevantno zbog usklađenosti sa, na primjer, Strategijom EU za prilagođavanje na klimatske promjene

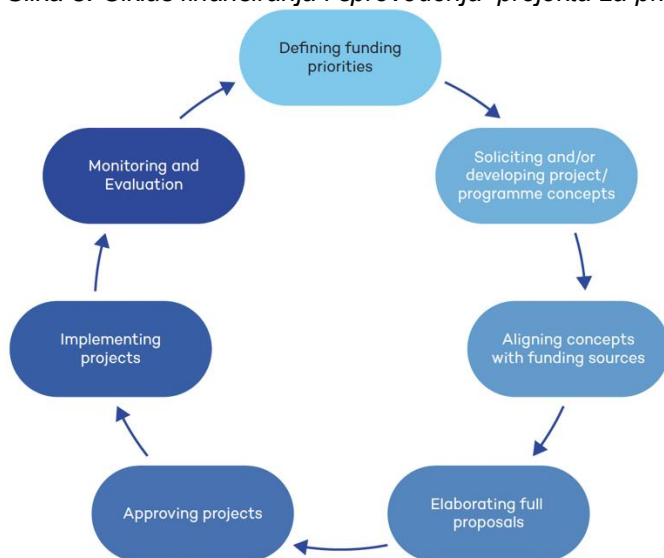
- **Kombinovano finansiranje, koncesioni dug i zelene obveznice** treba razmotriti kao strategiju za proširenje finansiranja prilagođavanja u sektoru zdravlja zbog javnih dobara i potencijalnog pozitivnog uticaja mjera iz ovog sektora na državni budžet.

Sljedeći koraci: priprema projekata u oblasti prilagođavanja

Finansiranje sprovođenja NPP obuhvata niz projekata koji se ne mogu realizovati odjednom. Umjesto toga, potreban je kontinuirani ponavljajući proces izrade projekata, mobilisanja finansijskih sredstava, sprovođenja mjera i monitoringa i evaluacije (Slika 3). Pristup inicijalne strategije finansiranja je fokusiranje na prioritetne mjere NPP koje su odabrane kroz analizu zasnovanu na više kriterijuma i konsultacije sa zainteresovanim stranama. Pored toga, relevantnost mjera za izvore finansiranja se utvrđuje kroz analizu njihovih dodatnih koristi, dok je njihova investiciona opravdanost procijenjena kroz analizu troškova i koristi. Strategija stoga daje prioritet aktivnostima prilagođavanja koje se mogu preduzeti u kratkom roku (tj. 5 godina ili manje), u okviru razumnog budžeta i koje su usklađene sa nacionalnim razvojnim planovima (IISD, 2022).

Ova Strategija finansiranja NPP se do sada bavila sa prva tri koraka u ovom ciklusu. Prvo su utvrđeni prioriteti finansiranja i to kroz pregled okvira nacionalnih politika i konsultacije sa zainteresovanim stranama, kojima su definisani prioriteti NPP. Drugo, prioritetne mjere su zatim razrađene u projekte prilagođavanja i utvrđeni su njihovi troškovi. Treće, izrađene su preporuke za usklađivanje mjera NPP, na osnovu analize dodatnih koristi mjera iz NPP, generisanja tokova prihoda i uticaja na državni budžet. Te preporuke mogu poslužiti i za razradu koncepta projekata i dobijanje finansijskih sredstava za prilagođavanje iz međunarodnih izvora, npr. od GCF, kao i za uključivanje drugih međunarodnih mehanizama finansiranja projekata u oblasti klimatskih promjena i njihovih povezanih akreditovanih subjekata (AE) da bi se procijenilo kako se može pristupiti korišćenju mogućnosti i rješavanju nedostataka u postojećem okruženju za finansiranje klimatskih projekata.

Slika 3. Ciklus finansiranja i sprovođenja projekta za prioritete iz NPP (Izvor: IISD, 2020).

U širem smislu, ključni sljedeći korak u Strategiji finansiranja NPP je planiranje projekata da bi se utvrdio redosljed investicija i naponi usmjerili na mobilisanje dodatnog finansiranja. Planiranje projekata uključuje integrisanje kriterijuma spremnosti za ulaganje i postojeće finansijske podrške sa kriterijumima za određivanje prioriteta u investicijama, npr. neto sadašnja vrijednost (NPV), koristi od prilagođavanja, tokovi prihoda, koji su analizirani u izvještaju o strategiji finansiranja NPP i koji su prethodno sažeto opisani. Kriterijumi za planiranje projekata imaju za cilj da osiguraju redosljed investicija u prioritetnim mjerama sa najbržim kratkoročnim koristima i da utvrde osnovu za investicije u prilagođavanje koje srednjeročno i dugoročno donose veliku korist.

Pošto su prioriteti NPP već pretočeni u konkretne projekte u NPP, ključni koraci ka planiranju projekata su već preduzeti. Dalje planiranje će obuhvatiti redosljed aktivnosti za početak izrade koncepta projekata i punog prijedloga projekata za odabrane mjere NPP, npr. za one koje su naročito adekvatne

za finansiranje u oblasti klimatskih promjena iz međunarodnih izvora. Za ostale mjere iz NPP, planiranje projekata će utvrditi redosljed implementacije preporuka za mobilisanje sredstava, mogućnosti sufinansiranja i odgovarajuće finansijske instrumente koji su predstavljeni ranije u tekstu. Dalje planiranje projekata obuhvata sljedeće korake.

i. Procjena vremenskih okvira za projekte u svim sektorima

Vremenski okviri i redosljed svih investicionih potreba su neophodni za kreiranje preciznog i sveobuhvatnog plana implementacije. Ovu koordinaciju treba da vodi Kancelarija za održivi razvoj uz podršku UNDP-a u saradnji sa ključnim sektorskim akterima. Konsultacije u okviru grupe za NPP treba da naglase potrebu za vremenskim okvirima investicionih ciklusa za prioritetne mjere i investicije.

ii. Izrada sintetizovanog vremenskog okvira za sve prioritetne mjere iz NPP, kao i dodatne strateške i regulatorne mjere

Kancelarija za održivi razvoj uz podršku UNDP, koji predvodi NPP, će zatim integrisati sve informacije o vremenskim okvirima dobijenim od različitih sektora i izraditi sintetizovani vremenski okvir i plan implementacije koji će biti potvrđen kroz zajedničke radionice u kojima će biti uključeni akteri iz svih sektora NPP. Rezultat ovih konsultacija treba da bude zajednička mapa puta za implementaciju i rad na prioritetnim mjerama prilagođavanja, uz istovremeno promovisanje transformativnog karaktera prilagođavanja.

Na kraju, u pogledu ukupne djelotvornosti i održivosti strategije finansiranja, preporučuje se primjena sistematskog praćenja javnih rashoda povezanih sa prilagođavanjem, uključujući nivoe lokalne uprave. Takvo praćenje rashoda će olakšati monitoring i evaluaciju mjera prilagođavanja i investicija kako bi se dodatno poboljšala djelotvornost i održivost procesa NPP tokom vremena.

Dodaci

Dodatak A – Prioritetne mjere prilagođavanja

Poljoprivreda: prioritetne mjere prilagođavanja

A2.1.1.	Podići kapacitete i svijest o kombinovanim proizvodnim praksama
Vrsta mjere	Razvoj kapaciteta i institucionalno jačanje
Opis	<p>Kombinovane proizvodne prakse mogu se odnositi na niz tehnika/strategija koje poljoprivredni proizvođači mogu primjenjivati da smanje ranjivost na klimatske opasnosti, čime se obezbjeđuje instrument za ublažavanje njihovog uticaja/alternativni izvor prihoda ako dominantna ratarska/stočarska proizvodnja doživi neuspjeh usljed nepovoljnih vremenskih događaja. One mogu uključivati opcije kao što su uzgoj različitih usjeva na istoj površini, sorte istog usjeva s različitim životnim ciklusima, kombinovanje ratarstva i stočarstva, diverzifikaciju sistema i mogu se sprovoditi unutar jednog poljoprivrednog gazdinstva ili između gazdinstava (u kom slučaju cio predio postaje kombinovano proizvodno područje). Kombinovane prakse stvaraju dodatne koristi za zaštitu biodiverziteta i usluga ekosistema, kao i za očuvanje predjela i smanjenje negativnih uticaja na zemljište, vodu i vazduh.</p> <p>Ovom mjerom bi se podigla svijest o prednostima ublažavanja uticaja klimatskih promjena primjenom kombinovanih praksi kroz ciljane programe izgradnje kapaciteta za poljoprivrednike/ce, što bi dovelo do većeg prihvatanja ovih praksi širom Crne Gore. Dodatno će se nastaviti promovisati alternativni izvori prihoda kroz ruralni turizam, na osnovu postojećih mjera podrške.</p> <p>Mjera će se sastojati od sljedećih koraka:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Izvršiti detaljnu analizu prikladnosti kombinovanih poljoprivrednih praksi u odnosu na prirodne (klima, topografija, zemljište, sorte usjeva i pasmine stoke) i socio-ekonomske (vrsta poljoprivrede (omogućavanje egzistencije/ orijentisana na tržište), demografija, nivo obrazovanja i kapaciteta, siromaštvo, tržišta, institucionalna organizacija, pristup resursima zasnovanim na znanju, turistički potencijal) okolnosti širom Crne Gore, koja će poslužiti kao osnova za ciljane programe izgradnje kapaciteta. ● Razraditi ciljani program izgradnje kapaciteta za kombinovanu poljoprivrednu proizvodnju za poljoprivrednike/ce, savjetodavne službe i i druge poljoprivredne aktere (distributere, potrošače) ● Sprovesti ciljane programe obuke ● Osmisliti i sprovesti prateću javnu kampanju usmjerenu na poljoprivrednike/ce, potrošače i turistički sektor (izrada i distribucija promotivnih materijala o kombinovanim poljoprivrednim praksama za različite grupe zainteresovanih strana, medijske kampanje, povezivanje sa sektorom turizma). ● Izraditi smjernice o ruralnom turizmu kao alternativnom/dopunskom izvoru prihoda koji pruža instrument za ublažavanje uticaja klimatskih promjena na poljoprivrednu proizvodnju <p>Implementacija ove mjere je usko povezana sa izgradnjom kapaciteta i primjenom Dobrih poljoprivrednih praksi.</p>

Ranjivost / Rizik koji se rješava	Povećanje srednjih godišnjih temperatura Smanjenje godišnjih padavina Pojačana pojava nevremena i jakih vjetrova Povećana učestalost suša Povećana izloženost poplavama u ravničarskim područjima Biljne bolesti Zagrijevanje zemljišta Proizvodnja koju karakteriše korišćenje neadekvatnih sorti i hibrida usjeva i neadekvatna primjena agrotehničkih mjera Nepovoljna struktura poljoprivrednih gazdinstava Starenje populacije poljoprivrednika/ca Slaba informaciona osnova o svim aspektima poljoprivrede Neodgovarajući programi izgradnje kapaciteta Nizak adaptivni kapacitet poljoprivrednika/ca Nedostatak relevantnog znanja zainteresovanih strana Opšti nedostatak svijesti o klimatskim promjenama i njihovim uticajima Društvene i kulturne barijere koje usporavaju prihvatanje novih znanja i vještina Razvoj seoskog turizma povećava potražnju za domaćim poljoprivrednim proizvodima
Podržani strateški i operativni ciljevi	SCP 2. Izgradnja kapaciteta za prilagođavanje klimatskim promjenama kako bi se obezbijedio otporan sistem proizvodnje hrane. OCP 2.1. Podići kapacitete poljoprivrednika/ca da se prilagode klimatskim promjenama
Veza sa postojećim politikama/plano vima	Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2023-2028 (nacrt) Operativni cilj 1, 5, 6, 7, 9 i 10 Strategija ruralnog turizma sa akcionim planom do 2025. godine (nacrt) Operativni cilj 2, 3, 4 i 7 Agrobudžet za 2023. godinu Mjere 1.2.1, 2.1.14, 2.2.2, 2.2.3, 2.3.1 Strategija za cirkularnu tranziciju do 2030. godine Strateški ciljevi 1,3
 Rodni aspekti, jednakost i implikacije	Rodni aspekt će biti uključen u ciljane programe izgradnje kapaciteta. Osiguraće se učešće minimalno 30% žena na obukama. Savjetodavne radnice će biti dodatno obučene za pružanje podrške i informacija poljoprivrednicama, kao i za uključivanje rodno osjetljivih poruka u savjetodavne materijale. Takođe, učešće žena u rukovodećim ulogama u grupama poljoprivrednika i zadrugama će se podsticati kroz obuke o vještinama vođenja, donošenja odluka i javnog zastupanja.
Status pripreme	U implementaciji za povećanje/proširivanje

Proces implementacije i vremenski okvir	Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / Potrebna podrška				
	Izvršiti analizu prikladnosti kombinovanih poljoprivrednih praksi (studija polaznog stanja)	2 godine	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Istraživačke institucije Savjetodavne službe Udruženja poljoprivrednika/ca				
	Pripremiti ciljne programe izgradnje kapaciteta	1 godina	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Savjetodavne službe Srednjoškolske i visokoobrazovne ustanove Udruženja poljoprivrednika/ca				
	Implementirati ciljne programe izgradnje kapaciteta	2 godine	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Savjetodavne službe Obrazovne institucije Udruženja poljoprivrednika/ca				
	Osmisliti i sprovesti javnu kampanju	3 godine	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede				
	Izraditi i distribuirati smjernice za sektor turizma	2 godine	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera				
Nosilac(oci) mjera	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede						
Vremenski okvir	Aktivnost	1. godina	2. godina	3. godina	4. godina	5. godina	6-10. godina
	Studija polaznog stanja o kombinovanim poljoprivrednim praksama						
	Priprema ciljanih programa izgradnje kapaciteta						
	Implementacija programa izgradnje kapaciteta						
	Osmisliti i sprovesti javnu kampanju						
	Izraditi i distribuirati smjernice za sektor turizma						

Akteri	Grupa aktera	Uključenost	
	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	Uvođenje koncepta kombinovanih poljoprivrednih praksi u poljoprivrednu politiku Nadgledati pripremu i implementaciju programa izgradnje kapaciteta Obezbijediti podatke i ulazne informacije za ovaj proces	
	Savjetodavne službe	Obezbijediti podatke Učestvovati u programima izgradnje kapaciteta Sprovoditi programa izgradnje kapaciteta Uvrstiti nalaze u svoj savjetodavni rad	
	Istraživačke institucije	Sprovoditi naučne studije Obezbijediti podatke i ulazne informacije za ovaj proces	
	Obrazovne institucije	Podržati i implementirati programe izgradnje kapaciteta	
	Udruženja poljoprivrednika/ca	Učestvovati u programima izgradnje kapaciteta Obezbijediti informacije i ulazne podatke Sprovoditi kombinovane prakse	
Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera	Integrirati kombinovane prakse u politiku ruralnog turizma Obezbijediti podatke i ulazne informacije za smjernice o ruralnom turizmu Učestvovati u javnoj kampanji		
Indikativni troškovi	Kapitalni troškovi [€]	Operativni troškovi tokom 5 godina [€]	Troškovi razvoja / savjetovanja [€]
	940.000	560.000	-
Potencijalni finansijski instrumenti i izvori	Instrument (sopstvena sredstva, grant, dug, kapital, ostalo)	Izvor (lokalna samouprava, državno preduzeće, Vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, ostalo)	Iznos € / Udio %
	Sopstvena sredstva	Ministarstvo poljoprivrede Budžet Finansiranje od strane Vlade za razvoj ruralnog turizma (EIP Poglavlje 27) Finansiranje biodiverziteta od strane Vlade Međunarodni razvojni partner	20% 20% 10%
Grant			50%

Mjere uticaja (kvantitativni i kvalitativni pokazatelji)	<ul style="list-style-type: none"> • Broj gazdinstava koja primjenjuju kombinovane poljoprivredne prakse • Površina (ha) poljoprivrednog zemljišta pod kombinovanim praksama • Prosječan prihod gazdinstva od proizvoda kombinovanih poljoprivrednih praksi • Prinos usjeva/stoke • Prihodi od turističkih usluga • Procenat gubitka prinosa usljed klimatskih uticaja • Broj održanih radionica za obuku • Broj angažovanih zainteresovanih strana 		
Dodatne koristi	<ul style="list-style-type: none"> • Diverzifikacija turističke ponude • Biodiverzitet i zaštita životne sredine (uključujući zaštitu genetskih resursa) • Smanjenje rodne ranjivosti • Doprinos uvođenju koncepta cirkularne ekonomije 		
Potencijalni rizici projekta i opcije ublažavanja	Oblast	Rizici	Opcije ublažavanja
	Društvena	Poljoprivrednici/e nerado primjenjuju kombinovane proizvodne prakse	Osmisliti i implementirati programe podizanja svijesti. Razviti shemu podsticaja za kombinovane proizvodne prakse unutar gazdinstva
		Poljoprivrednici nerado sarađuju sa drugim gazdinstvima za kombinovane prakse	Osmisliti i sprovesti programe podizanja svijesti. Razviti shemu podsticaja za kombinovanu proizvodnju između gazdinstava
	Životna sredina	Neodgovarajuća primjena praksi uzrokuje degradaciju zemljišta i povećane emisije	Osmisliti i sprovesti ciljne programe izgradnje kapaciteta za savjetodavne službe i poljoprivrednike/ce. Bolje sprovođenje propisa o upravljanju zemljištem i principa dobre poljoprivredne prakse
	Ekonomska	Kombinovana proizvodnja smanjuje količine pojedinačnih usjeva/stočnih proizvoda	Podići svijest potrošača u cilju jačanja tržišta za proizvode iz kombinovane prakse. Povećati učešće proizvoda u sektoru turizma i ugostiteljstva
		Kombinovane prakse zahtijevaju nova ulaganja (sredstva i rad)	Razviti ciljanu shemu podsticaja

A3.1.1.	Unapređenje primjene klimatski pametnih agrotehničkih mjera
Vrsta mjere	Tehničke mjere, Izgradnja kapaciteta i Institucionalno jačanje
Opis	<p>Važno je povećati otpornost poljoprivrednih praksi i sistema na klimatske opasnosti, kako one koje brzo nastupaju (oluje, poplave), tako i na one koje se sporije razvijaju (povišenje temperature, smanjenje padavina). To se može postići primjenom klimatski pametnih agrotehničkih mjera, koje su primjerene datom kontekstu, a mogu biti kratkoročne mjere (kao što su zaštitne mreže, staklenici, navodnjavanje kap po kap, poboljšanje odvođenja vode sa polja, integrisana kontrolaštetočina, skloništa za stoku itd.) ili dugoročne mjere (prelazak na sorte/pasmine otpornije na vrućinu i sušu, optimizacija kalendara usjeva, promjena obrazaca usjeva, ciljane prakse upravljanja zemljištem, razvoj vjetro- i protivpožarne zaštite, izgradnja rezervoara za vodu itd.).</p>
Opis	<p>Osnova za primjenu ovakve mjere već postoji (kroz određene linije Agrobudžeta i drugih programa), ali je njihova primjena ograničena zbog različitih faktora (visoki troškovi ugradnje i održavanja, nedostatak kapaciteta, nedostatak dobavljača, ograničena baza znanja). itd.), te je treba poboljšati, kao i dopuniti savremenim rješenjima uz podršku informacionih tehnologija.</p> <p>Kroz ovu mjeru će se poboljšati implementacija klimatski pametnih praksi, znanje o različitim opcijama, kao i svijest i kapaciteti kreatora politika i proizvođača da ih uvedu i implementiraju.</p> <p>Ova mjera će se sastojati od sljedećih koraka:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Procjena ljudskih, tehničkih i finansijskih kapaciteta kreatora politika i poljoprivrednih proizvođača za uvođenje i implementaciju odgovarajućih klimatski pametnih praksi i identifikacija prepreka za implementaciju takvih praksi ● Razvoj i implementacija ciljanih programa izgradnje kapaciteta za donosioce odluka, savjetodavne službe i poljoprivredne proizvođače o implementaciji klimatski pametnih praksi ● Sprovesti istraživanje (analizu tržišta) kako bi se pripremio obrazloženi poslovni predlog za osiguravajuća društva, kao i za kompanije koje snabdijevaju i održavaju specifičnu infrastrukturu (npr. zaštitne mreže, sistemi za navodnjavanje itd.). ● Pilotiranje inovativnih klimatski pametnih mjera uz pomoć IT tehnologija (npr. praćenje dronovima, praćenje u realnom vremenu, precizna poljoprivreda itd.) ● Unaprijediti odgovarajuće instrumente politike za podršku i finansiranje uvođenja klimatski pametnih praksi (uključivanje u politike i finansijske podsticaje)
Ranjivost / Rizik koji se rješava	<p>Povećanje srednjih godišnjih temperatura Smanjenje godišnjih padavina Pojačana pojava nevremena i jakih vjetrova Povećana učestalost suša Povećana izloženost poplavama u ravničarskim područjima Biljne bolesti Zagrijevanje zemljišta Promjenljiva topografija i visok postotak zemljišta na padinama</p>

	<p>Poljoprivreda se uglavnom odvija na otvorenom i samim tim je izložena vremenskim uticajima</p> <p>Poljoprivredna proizvodnja u nekim dijelovima ograničena dostupnošću vode</p> <p>Proizvodnja koju karakteriše korišćenje neadekvatnih sorti i hibrida usjeva i loša primjena agrotehničkih mjera</p> <p>Slaba informaciona osnova o svim aspektima poljoprivrede</p> <p>Neodgovarajući programi izgradnje kapaciteta</p> <p>Infrastruktura za stočarstvo neprikladna za vrućine i ekstremne vremenske prilike</p> <p>Infrastruktura za navodnjavanje veoma ograničena</p> <p>Loše sprovođenje politike upravljanja zemljištem</p> <p>Nizak adaptivni kapacitet farmera</p> <p>Nedostatak relevantnog znanja zainteresovanih strana</p> <p>Opšti nedostatak svijesti o klimatskim promjenama i njihovim uticajima</p> <p>Društvene i kulturne barijere koje usporavaju prihvatanje novih znanja i vještina</p>																		
Podržani strateški i operativni ciljevi	<p>SCP 3. Osmišljavanje i primjena adaptivnih poljoprivrednih praksi i mjera koje rezultiraju održavanjem prinosa, diverzifikacijom, očuvanjem zemljišta, vode i usluga ekosistema.</p> <p>OCP 3.1. Osigurati minimalne gubitke prinosa primjenom adekvatnih tehničkih mjera</p>																		
Veza sa postojećim politikama/planovima	<p>Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2023-2028 (nacrt)</p> <p>Operativni ciljevi 1, 5, 6, 10, 13</p> <p>Agrobudžet 2023</p> <p>Mjere 2.1.3, 2.1.5, 2.1.10, 2.1.14, 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3.</p>																		
 Rodni aspekti, jednakost i implikacije	<p>Rodna procjena će činiti sastavni dio procjene ljudskih, tehničkih i finansijskih kapaciteta kreatora politike, kao i ciljanog programa izgradnje kapaciteta. Takođe će osigurati da pilot projekti inovativnih klimatski pametnih mjera uzmu u obzir specifične potrebe i preferencije poljoprivrednika. Finansijski podsticaji za usvajanje klimatski pametnih praksi biće osmišljeni na način koji podjednako koristi ženama i muškarcima i rješava postojeće rodne razlike.</p>																		
Status pripreme	U implementaciji za povećanje/proširivanje																		
Proces implementacije i vremenski okvir	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Korak</th> <th>Trajanje</th> <th>Nosilac zadatka / Potrebna podrška</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Procjena kapaciteta</td> <td>2 godine</td> <td>Istraživačke institucije Savjetodavne službe</td> </tr> <tr> <td>Osmisliti i sprovesti ciljne programe izgradnje kapaciteta za grupe zainteresovanih strana</td> <td>4 godine</td> <td>Savjetodavne službe Obrazovne institucije Udruženja poljoprivrednika/ca</td> </tr> <tr> <td>Sprovesti istraživanje tržišta</td> <td>2 godine</td> <td>Istraživačke institucije</td> </tr> <tr> <td>Pilotirati i promovisati inovativne klimatski pametne mjere</td> <td>3 godine</td> <td>Tehnopolis Istraživačke institucije</td> </tr> <tr> <td>Unaprijediti instrumente politike za klimatski pametne prakse</td> <td>3 godine</td> <td>Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Savjetodavne službe</td> </tr> </tbody> </table>	Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / Potrebna podrška	Procjena kapaciteta	2 godine	Istraživačke institucije Savjetodavne službe	Osmisliti i sprovesti ciljne programe izgradnje kapaciteta za grupe zainteresovanih strana	4 godine	Savjetodavne službe Obrazovne institucije Udruženja poljoprivrednika/ca	Sprovesti istraživanje tržišta	2 godine	Istraživačke institucije	Pilotirati i promovisati inovativne klimatski pametne mjere	3 godine	Tehnopolis Istraživačke institucije	Unaprijediti instrumente politike za klimatski pametne prakse	3 godine	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Savjetodavne službe
Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / Potrebna podrška																	
Procjena kapaciteta	2 godine	Istraživačke institucije Savjetodavne službe																	
Osmisliti i sprovesti ciljne programe izgradnje kapaciteta za grupe zainteresovanih strana	4 godine	Savjetodavne službe Obrazovne institucije Udruženja poljoprivrednika/ca																	
Sprovesti istraživanje tržišta	2 godine	Istraživačke institucije																	
Pilotirati i promovisati inovativne klimatski pametne mjere	3 godine	Tehnopolis Istraživačke institucije																	
Unaprijediti instrumente politike za klimatski pametne prakse	3 godine	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Savjetodavne službe																	
Nosilac mjera	Savjetodavne službe, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede																		

Vremenski okvir	Aktivnost	1. godina	2. godina	3. godina	4. godina	5. godina	6-10. godina
	Procjena kapaciteta						
	Programi izgradnje kapaciteta						
	Istraživanje tržišta						
	Pilotiranje inovativnih klimatski pametnih pristupa						
	Jačanje instrumenata politike						
Akteri	Grupa aktera	Uključenost					
	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	Unaprijediti poljoprivrednu politiku u odnosu na klimatski pametne poljoprivredne prakse Nadgledati razvoj i implementaciju programa izgradnje kapaciteta Obezbijediti podatke i ulazne informacije za ovaj proces					
	Savjetodavne službe	Obezbijediti podatke Učestvovati u programima izgradnje kapaciteta Pružiti adekvatne savjete i podršku poljoprivrednicima/ama					
	Istraživačke institucije	Sprovesti istraživanje Obezbijediti podatke i ulazne informacije Razviti smjernice					
	Obrazovne institucije	Izraditi programe izgradnje kapaciteta					
	Udruženja poljoprivrednika/ca	Učestvovati u programima izgradnje kapaciteta Obezbijediti informacije i ulazne podatke Sprovesti klimatski pametne mjere					
	Privatne kompanije	Dati podatke za analizu tržišta Učestvovati u programima izgradnje kapaciteta Početi nuditi usluge i klimatski pametna rješenja					
Indikativni troškovi	Kapitalni troškovi [€]	Operativni troškovi tokom 5 godina [€]		Troškovi razvoja / savjetovanja [€]			
	1,360,000	460.000					
Potencijalni finansijski instrumenti i izvori	Instrument (sopstvena sredstva, grant, dug, kapital, ostalo)	Izvor (lokalna samouprava, državno preduzeće, Vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, ostalo)				Iznos € / Udio %	
	Sopstvena sredstva	Budžet Ministarstva poljoprivrede				40%	
	Povoljni zajam	Međunarodni razvojni partner				40%	
	Kapital	Privatni sektor				20%	

Mjere uticaja (kvantitativni i kvalitativni pokazatelji)	<ul style="list-style-type: none"> • Broj gazdinstava koja primjenjuju klimatski pametne mjere • Površina (ha) poljoprivrednog zemljišta pod klimatski pametnim mjerama • Prosječan prihod gazdinstva od proizvoda klimatski pametnih mjera • Prinos usjeva • Procenat gubitka prinosa usljed klimatskih uticaja • Količina raspoloživih i iskorišćenih sredstava za implementaciju klimatski pametnih praksi • Broj obuka • Zainteresovane strane su uključene 		
Dodatne koristi	Biodiverzitet i zaštita životne sredine Smanjenje rodne ranjivosti		
Potencijalni rizici projekta i opcije ublažavanja	Oblast	Rizici	Opcije ublažavanja
	Društvena	Poljoprivrednici nerado prihvataju klimatski pametne mjere	Osmisliti i sprovesti programe podizanja svijesti. Razviti shemu podsticaja za klimatski pametne prakse
	Životna sredina		
	Ekonomska	Nedostatak podsticaja i mogućnosti finansiranja za finansiranje klimatski pametnih mjera	Podići svijest i kapacitete kreatora politike o uticajima klimatskih promjena i opcijama ublažavanja kroz klimatski pametne prakse. Lobirati za uvođenje podsticajnih šema. Razviti šeme podsticaja
		Nedostaju usluge tržišne i korisničke podrške (održavanje, osiguranje) za specifične tehničke mjere	Sprovesti istraživanje tržišta Promovisati tržište tehničkih mjera Osigurati podsticaje za lokalne pružaoce usluga u okviru poljoprivredne politike
Ostalo			

A3.1.2.	Identifikacija i sprovođenje mjera za smanjenje klimatskog stresa na stoku
Vrsta mjere	Tehničke mjere, Izgradnja kapaciteta i Institucionalno jačanje
Opis	<p>Klimatski uticaji na stoku mogu biti direktni i indirektni. Direktni uticaji su prvenstveno toplotni stres zbog povišenih temperatura, koji utiče na termoregulaciju životinja, metabolizam, funkciju imunog sistema i reprodukciju. Indirektni efekti se odnose na dostupnost vode (zbog smanjenih padavina i povećane učestalosti i trajanja suša), proizvodnju stočne hrane i povećanu pojavu bolesti. Sve ovo utiče na produktivnost stoke, te na prihod farme, proizvodne rezultate, kao i na povećanje emisija iz neproduktivne stoke.</p> <p>Uobičajene stočarske prakse uglavnom su usmjerene na povećanje produktivnosti, ali ne toliko na poboljšanje otpornosti na stres, što zauzvrat povećava osjetljivost stoke, posebno u odnosu na uticaje klimatskih promjena.</p> <p>Mjere prilagođavanja za smanjenje klimatskog stresa različite su i mogu uključivati tehničke mjere za poboljšanje hlađenja (izgradnja zaklona od sunca, odgovarajući smještaj, ugradnja ventilatora i prskalice), promjene u sistemima upravljanja životinjama (u vezi sa unosom hrane i povezanim nutritivnim intervencijama, reproduktivnim zdravljem, imunim odgovorima) kao i genetske intervencije kroz selektivni uzgoj.</p> <p>Podrška ovakvim mjerama već postoji u crnogorskoj poljoprivrednoj politici, ali se u praksi slabo sprovode, prvenstveno zbog nedostatka finansijskih sredstava i svijesti na nivou gazdinstava. Ovom mjerom će se poboljšati implementacija takvih mjera.</p> <p>Mjera će slijediti sljedeće korake:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Istraživanje i analiza za identifikaciju najisplativijih rješenja • Angažman sa uzgajivačima stoke kako bi se bolje razumjelo kako se ova rješenja mogu implementirati i zašto se trenutno šire ne primjenjuju. Identifikacija/uži izbor rješenja čija je implementacija najizglednija • Izvršiti dugoročnu analizu troškova za rješenja koja su ušla u uži izbor: Sprovesti studije za procjenu dugoročnih ekonomskih koristi smještaja stoke u prostore prilagođene klimatskim uslovima i intervencija u ishrani. Ovo će naglasiti potencijalne uštede u troškovima energije, smanjene veterinarske troškove, poboljšano zdravlje životinja i povećanu produktivnost. Pripremiti obrazloženi poslovni predlog za poljoprivrednike/ce • Promovisati domaće rase tolerantne na toplotu i uspostaviti matične fondove • Tehnička pomoć i razvoj kapaciteta: Nuđenje tehničkih smjernica i programa razvoja kapaciteta poljoprivrednicima/ama o prednostima i tehnikama smještaja stoke u prostore prilagođene klimatskim uslovima i intervencija u ishrani • Izraditi studiju izvodljivosti o lokalnoj proizvodnji stočne hrane (sjetva odgovarajućih kultura, razvoj postrojenja za mikropreradu stočne hrane) • Uspostavljanje finansijskih podsticaja kao što su krediti sa niskim kamatama • Unapređenje političkog i zakonodavnog okvira radi bolje podrške i, ako je potrebno, nadzora nad donošenjem mjera
Ranjivost / Rizik koji se rješava	Povećanje srednjih godišnjih temperatura Povećana učestalost suša

	<p>Bolesti stoke</p> <p>Poljoprivreda se uglavnom odvija na otvorenom i samim tim je izložena vremenskim uticajima</p> <p>Niska prilagodljivost pčelarskog sektora</p> <p>Proizvodnja koju karakteriše korišćenje neadekvatnih sorti i hibrida usjeva i loša primjena agrotehničkih mjera</p> <p>Slaba informaciona osnova o svim aspektima poljoprivrede</p> <p>Neodgovarajući programi izgradnje kapaciteta</p> <p>Infrastruktura za stočarstvo neprikladna za vrućine i ekstremne vremenske prilike.</p> <p>Nizak adaptivni kapacitet poljoprivrednika/ca</p> <p>Nedostatak relevantnog znanja zainteresovanih strana</p> <p>Opšti nedostatak svijesti o klimatskim promjenama i njihovim uticajima</p> <p>Društvene i kulturne barijere koje usporavaju prihvatanje novih znanja i vještina</p>															
Podržani strateški i operativni ciljevi	<p>SCP 3. Osmišljavanje i sprovođenje adaptivnih poljoprivrednih praksi i mjera koje rezultiraju održavanjem prinosa, diverzifikacijom, očuvanjem zemljišta, vode i usluga ekosistema.</p> <p>OCP 3.1. Osigurati minimalne gubitke prinosa primjenom adekvatnih tehničkih mjera</p>															
Veza sa postojećim politikama/plano vima	<p>Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2023-2028 (nacrt)</p> <p>Operativni ciljevi 1, 5, 6, 10, 13</p> <p>Agrobudžet 2023</p> <p>Mjere 1.2.1, 2.1.5, 2.1.14, 2.2.1, 3.2, 8</p>															
 Rodni aspekti, jednakost i implikacije	<p>U okviru istraživanja i analize najisplativijih rješenja, rodna analiza će biti uključena kako bi se razumjelo kako klimatski stres utiče na žene stočare drugačije od muškaraca. Stočarke će biti uključene u konsultacije i aktivnosti angažmana kako bi se bolje razumjele njihove perspektive i ograničenja u implementaciji klimatski osjetljivih rješenja. U okviru dugoročne analize troškova, procijeniti ekonomske koristi od klimatsko osjetljivih stočarskih intervencija za žene koje drže stoku. Savjetodavne radnice i žene stočarke će biti uključene u programe razvoja kapaciteta i tehničke pomoći. Rodna procjena će biti uključena u studiju izvodljivosti za stočnu hranu. Finansijski podsticaji kao što su krediti sa niskim kamatama biće dostupni stočarkama koje nisu u mogućnosti da obezbijede nikakav kolateral.</p>															
Status pripreme	U implementaciji za povećanje/proširivanje															
	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Korak</th> <th>Trajanje</th> <th>Nosilac zadatka / Potrebna podrška</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Istraživanja i analize</td> <td>2 godine</td> <td>Istraživačke institucije, Savjetodavne službe</td> </tr> <tr> <td>Angažman sa stočarima</td> <td>3 godine</td> <td>Savjetodavne službe, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Udruženja poljoprivrednika/ca</td> </tr> <tr> <td>Priprema obrazloženog poslovnog predloga / Dugoročna analiza troškova</td> <td>1 godina</td> <td>Istraživačke institucije</td> </tr> <tr> <td>Tehnička pomoć i razvoj kapaciteta</td> <td>3 godine</td> <td>Savjetodavne službe, obrazovne institucije</td> </tr> </tbody> </table>	Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / Potrebna podrška	Istraživanja i analize	2 godine	Istraživačke institucije, Savjetodavne službe	Angažman sa stočarima	3 godine	Savjetodavne službe, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Udruženja poljoprivrednika/ca	Priprema obrazloženog poslovnog predloga / Dugoročna analiza troškova	1 godina	Istraživačke institucije	Tehnička pomoć i razvoj kapaciteta	3 godine	Savjetodavne službe, obrazovne institucije
Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / Potrebna podrška														
Istraživanja i analize	2 godine	Istraživačke institucije, Savjetodavne službe														
Angažman sa stočarima	3 godine	Savjetodavne službe, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Udruženja poljoprivrednika/ca														
Priprema obrazloženog poslovnog predloga / Dugoročna analiza troškova	1 godina	Istraživačke institucije														
Tehnička pomoć i razvoj kapaciteta	3 godine	Savjetodavne službe, obrazovne institucije														

Proces implementacije i vremenski okvir	Uspostavljanje podsticajnog okruženja: politika, zakonodavni i finansijski instrumenti	2 godine	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede				
	Studija izvodljivosti o lokalnoj proizvodnji hrane za životinje	2 godine	Istraživačke institucije, Savjetodavne službe, Udruženja poljoprivrednika/ca				
Nosilac mjera	Savjetodavne službe i opštinske savjetodavne usluge, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede						
Vremenski okvir	Aktivnost	1. godina	2. godina	3. godina	4. godina	5. godina	6-10. godina
	Istraživanja i analize						
	Angažman sa stočarima						
	Priprema obrazloženog poslovnog predloga / Dugoročna analiza troškova						
	Tehnička pomoć i razvoj kapaciteta						
	Uspostavljanje podsticajnog okruženja: politika, zakonodavni i finansijski instrumenti						
	Studija izvodljivosti o lokalnoj proizvodnji hrane za životinje						
Akteri	Grupa aktera	Uključenost					
	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	Unaprijediti postojeće i razviti nove mjere javne politike Nadgledati razvoj i implementaciju programa izgradnje kapaciteta Obezbijediti podatke i ulazne informacije za ovaj proces					
	Savjetodavne službe	Obezbijediti podatke Učestvovati u programima izgradnje kapaciteta Sprovođenje programa izgradnje kapaciteta					
	Istraživačke institucije	Obezbijediti podatke i ulazne informacije za ovaj proces Izraditi smjernice					
	Obrazovne institucije	Izraditi i odobriti programe izgradnje kapaciteta					

	Udruženja poljoprivrednika/ca		Učestvovati u programima izgradnje kapaciteta Obezbijediti informacije i ulazne podatke Sprovesti mjere otpornosti stoke
Indikativni troškovi	Kap. troš. [€]	Operativni troškovi tokom 5 godina [€]	Troškovi razvoja / savjetovanja [€]
	896.000	524.000	-
Potencijalni finansijski instrumenti i izvori	Instrument (sopstvena sredstva, grant, dug, kapital, ostalo)	Izvor (lokalna samouprava, državno preduzeće, Vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, ostalo)	Iznos € / Udio %
	Sopstvena sredstva	Budžet Ministarstva poljoprivrede	30%
	Grant	Međunarodni razvojni partner	70%
Mjere uticaja (kvantitativni i kvalitativni pokazatelji)	<ul style="list-style-type: none"> • Broj gazdinstava koja primjenjuju odgovarajuće mjere • Broj stoke obuhvaćene mjerama • Prosječan prihod gazdinstva od stočarskih proizvoda • Prinos stoke (po osnovu životinjskih proizvoda) • Procenat gubitka prinosa usljed klimatskih uticaja • Veličina populacije autohtonih pasmina • Iznos raspoloživih i iskorištenih finansijskih sredstava za sprovođenje mjera u stočarstvu • Broj radionica obuke 		
Dodatne koristi	<ul style="list-style-type: none"> • Smanjene emisije ugljenika zbog smanjenog broja neproduktivnih životinja • Poboljšana dobrobit životinja 		
Potencijalni rizici projekta i opcije ublažavanja	Oblast	Rizici	Opcije ublažavanja
	Društvena	Poljoprivrednici nerado prihvataju nove mjere za stočarstvo	Osmisliti i implementirati programe podizanja svijesti. Razviti šemu podsticaja za prakse otpornosti stoke
	Životna sredina	Potencijalno velika potrošnja energije	Ako je potrebna dodatna energija za mjere, onda nastojte podržati poljoprivrednike da koriste obnovljive izvore, idealno koristeći cirkularnu ekonomiju iz poljoprivrednog otpada, npr. metana itd.
	Ekonomsk a	Nedostatak podsticaja i mogućnosti finansiranja za finansiranje mjera prilagođavanja stoke	Podići svijest i kapacitete kreatora politike o uticajima klimatskih promjena i opcijama ublažavanja kroz mjere prilagođavanja stoke. Unaprijediti postojeće i razviti nove šeme podsticaja

A3.2.1.	Očuvanje livada i pašnjaka i promocija prakse održivog korišćenja zemljišta
Vrsta mjere	Tehničke mjere, Izgradnja kapaciteta i Institucionalno jačanje
Opis	<p>Pašnjaci i livade čine 87% ukupnog poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori, od čega više od 90% čine prirodni travnjaci. Oni pružaju podršku životinjskoj proizvodnji koja je najznačajnija komponenta crnogorske poljoprivrede. Osim toga, oni su važna karakteristika planinskih pejzaža, kao i područja sa važnim biodiverzitetom i kulturnom baštinom, te staništa otporna na ekstremne vremenske prilike.</p> <p>Glavni problemi pašnjaka i livada u Crnoj Gori vezani su za zarastanje zbog smanjene ispaše, konverziju i degradaciju zemljišta, požare i povećanu učestalosti korova i invazivnih vrsta. Trenutno se njima ne upravlja dovoljno, jer se primjenjuje vrlo malo agrotehničkih mjera koje utiču na njihovu produktivnost.</p> <p>Postojeća mjera politike usmjerena je na planinske pašnjake i sastoji se od direktnih plaćanja poljoprivrednicima koji tamo provode najmanje 3 mjeseca godišnje i imaju minimalan broj stoke. Međutim, ova mjera ne rješava u potpunosti uticaje klimatskih promjena na pašnjake, niti uključuje širi spektar travnatih staništa koja podržavaju životinjsku proizvodnju.</p> <p>Mjere prilagođavanja za pašnjake i livade mogu uključivati upravljanje ispašom (rotacija stoke, režim ispaše, korištenje nedovoljno iskorištenih pašnjaka), obnovu zemljišta, regeneraciju i rehabilitaciju degradiranih travnjaka (kroz sjetvu, agrošumarstvo, kontrolu oticanja i erozije, poboljšanje zadržavanja vode), kao i sprječavanje dalje degradacije od požara i invazivnih vrsta (kroz protivpožarne ograde, plijevljenje), koje trenutno nisu uključene u poljoprivrednu politiku Crne Gore. Mogu uključivati i druge vidove podrške stočarima za održavanje planinskih pašnjaka, kao što je obezbjeđivanje infrastrukture u katunima.</p> <p>Kroz ovu mjeru će se bolje razumjeti uticaji klimatskih promjena na pašnjake i livade za sijeno i osmisliti odgovarajuće mjere.</p> <p>Mjera će se sastojati od sljedećeg:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Procjena ljudskih, tehničkih i finansijskih kapaciteta kreatora politike i farmera za integraciju i implementaciju odgovarajućih praksi upravljanja pašnjacima i identifikacija prepreka implementaciji takvih praksi ● Uvesti mjere upravljanja ispašom na pašnjacima (električne ograde, rotacija stoke, korišćenje nedovoljno iskorišćenih pašnjaka i livada) ● Izvršiti regionalno grupisanje katuna i pružiti odgovarajuću podršku klasterima (npr. organizovani transport stoke, snabdijevanje električnom energijom i postavljanje solarnih panela, infrastrukture za hladnjače, izgradnja rezervoara za vodu, bunara i sistema za filtriranje vode) ● Razvoj i implementacija ciljanih programa izgradnje kapaciteta za donosiocje odluka, savjetodavne službe i poljoprivredne proizvođače o implementaciji praksi upravljanja pašnjacima ● Unapređenje postojećih i razvoj novih instrumenata politike za podršku i finansiranje adaptivnih mjera za pašnjake i livade za sijeno, uključujući poboljšanu podršku katunima

	Ova mjera je usko povezana sa mjerom AM3.1.2, sa kojom se može zajednički implementirati. Mjera je komplementarna sa razvojem i implementacijom šema kvaliteta hrane, kroz koje se tradicionalne prehrambene tehnologije čuvaju i unapređuju kroz protokole o bezbjednosti hrane.																	
Ranjivost / Rizik koji se rješava	<p>Povećanje srednjih godišnjih temperatura na kopnu</p> <p>Smanjenje godišnjih padavina.</p> <p>Povećana učestalost suša</p> <p>Promjenljiva topografija i visok postotak zemljišta na padinama</p> <p>Poljoprivreda se uglavnom odvija na otvorenom i samim tim je izložena vremenskim uticajima.</p> <p>Poljoprivreda ograničena dostupnošću vode.</p> <p>Opšti nedostatak svijesti o klimatskim promjenama i njihovim uticajima</p>																	
Strateški cilj podržan	<p>SCP 3. Osmišljavanje i sprovođenje adaptivnih poljoprivrednih praksi i mjera koje rezultiraju održavanjem prinosa, diverzifikacijom, očuvanjem zemljišta, vode i usluga ekosistema.</p> <p>OCP3.2. Spriječiti degradaciju prirodne osnove sistema proizvodnje hrane</p>																	
Veza sa postojećim politikama/plano vima	<p>Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2023-2028 (nacr)</p> <p>Operativni ciljevi 1, 5, 6, 7</p> <p>Agrobudžet 2023</p> <p>Mjere 2.2.3, 2.3.1, 3.2</p> <p>Strategija za cirkularnu tranziciju do 2030. godine</p> <p>Strateški ciljevi 1,3</p> <p>Veze sa NAP mjerom: AM3.1.2 „Identifikacija i sprovođenje mjera za smanjenje klimatskog stresa na stoku“</p>																	
 Rodni aspekti, jednakost i implikacije	<p>Unutar procjene kreatora politike i poljoprivrednika/ca, rodno osjetljivi aspekti će biti uključeni kako bi se razumjelo kako rodna dinamika utiče na usvajanje prakse održivog upravljanja zemljištem od strane žena i muškaraca i kako bi se riješile rodno specifične barijere koje mogu ometati učešće žena poljoprivrednica u upravljanju pašnjacima i inicijativama za održivo korišćenje zemljišta. Prilikom planiranja i realizacije finansijske podrške regionalnom grupisanju katuna, pružaće se ciljane podrška poljoprivrednicama i stočarkama koje podržavaju njihove praktične potrebe (kao što su hladnjače, rezervoari vode, itd.), s obzirom na činjenicu da su žene glavni akteri u proizvodnji mlijeka i mliječnih proizvoda.</p>																	
Status pripreme	U implementaciji za povećanje/proširivanje																	
Proces implementacije i vremenski okvir	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Korak</th> <th>Trajanje</th> <th>Nosilac zadatka / Potrebna podrška</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Procjena kapaciteta</td> <td>2 godine</td> <td>Istraživačke institucije Savjetodavne službe</td> </tr> <tr> <td>Mjere upravljanja ispašom</td> <td>5 godina</td> <td>Savjetodavne službe Udruženja poljoprivrednika/ca/ korisnici katuna</td> </tr> <tr> <td>Grupisanje i podrška katunima</td> <td>5 godina</td> <td>Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Savjetodavne službe Udruženja poljoprivrednika/ca/ korisnici katuna</td> </tr> <tr> <td>Razviti i implementirati ciljane programe izgradnje kapaciteta</td> <td>5 godina</td> <td>Savjetodavne službe Obrazovne institucije</td> </tr> </tbody> </table>	Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / Potrebna podrška	Procjena kapaciteta	2 godine	Istraživačke institucije Savjetodavne službe	Mjere upravljanja ispašom	5 godina	Savjetodavne službe Udruženja poljoprivrednika/ca/ korisnici katuna	Grupisanje i podrška katunima	5 godina	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Savjetodavne službe Udruženja poljoprivrednika/ca/ korisnici katuna	Razviti i implementirati ciljane programe izgradnje kapaciteta	5 godina	Savjetodavne službe Obrazovne institucije		
Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / Potrebna podrška																
Procjena kapaciteta	2 godine	Istraživačke institucije Savjetodavne službe																
Mjere upravljanja ispašom	5 godina	Savjetodavne službe Udruženja poljoprivrednika/ca/ korisnici katuna																
Grupisanje i podrška katunima	5 godina	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Savjetodavne službe Udruženja poljoprivrednika/ca/ korisnici katuna																
Razviti i implementirati ciljane programe izgradnje kapaciteta	5 godina	Savjetodavne službe Obrazovne institucije																

	za grupe zainteresovanih strana		Udruženja poljoprivrednika/ca				
	Unaprijediti okvir javne politike	4 godine	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Savjetodavne službe				
Nosilac mjera	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede						
Vremenski okvir	Aktivnost	1. godina	2. godina	3. godina	4. godina	5. godina	6-10. godina
	Procjena kapaciteta						
	Mjere upravljanja ispašom						
	Grupisanje i podrška katunima						
	Izraditi i sprovesti programe izgradnje kapaciteta						
	Unaprijediti okvir politike						
Akteri	Grupa aktera	Uključenost					
	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	Unaprijediti poljoprivrednu politiku u odnosu na mjere prilagođavanja Nadgledati razvoj i implementaciju mjera prilagođavanja Osigurati podršku katunima u prilagođavanju Obezbijediti podatke i ulazne informacije za ovaj proces					
	Savjetodavne službe	Obezbijediti podatke Učestvovati u programima izgradnje kapaciteta Sprovođenje programa izgradnje kapaciteta Pružiti adekvatne savjete i podršku poljoprivrednicima					
	Istraživačke institucije	Izvršiti procjene Obezbijediti podatke i ulazne informacije za ovaj proces Razviti smjernice					
	Obrazovne institucije	Pripremiti programe izgradnje kapaciteta					
	Udruženja poljoprivrednika/ca/korisnici katuna	Učestvovati u programima izgradnje kapaciteta Obezbijediti informacije i ulazne podatke Implementirati adaptivne prakse u katunima					
Indikativni troškovi	Kapitalni troškovi [€]	Operativni troškovi tokom 5 godina [€]	Troškovi razvoja / savjetovanja [€]				
	1,680,000	670,000					

Potencijalni finansijski instrumenti i izvori	Instrument (sopstvena sredstva, grant, dug, kapital, ostalo)	Izvor (lokalna samouprava, državno preduzeće, Vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, ostalo)	Iznos € / Udio %
	Sopstvena sredstva	Budžet Ministarstva poljoprivrede Finansiranje biodiverziteta od strane Vlade Međunarodni razvojni partner	20% 20%
	Grant		60%
Mjere uticaja (kvantitativni i kvalitativni pokazatelji)	<ul style="list-style-type: none"> • Ukupna površina pašnjaka i livada za sijeno/promjene ukupne površine • Područje pašnjaka i livada za sijeno pod adaptivnim praksama • Broj životinja na ispaši na pašnjacima • Sakupljene količine sijena • Proizvodnja životinja na ispaši (mliječni proizvodi i meso) • Broj radionica obuke • Broj angažovanih zainteresovanih strana 		
Dodatne koristi	<ul style="list-style-type: none"> • Sekvestracija ugljenika kroz bolje upravljanje travnatim površinama • Zaštita biodiverziteta na travnatim površinama (staništa vrsta, povezanost predjela) • Prevencija šumskih požara kroz sprečavanje sukcesije i nagomilavanja materijala podložnog požaru • Pобољшanje ponude usluga ekosistema • Održava prinose tokom ekstremnih vremenskih prilika kao što su poplave i suše 		
Potencijalni rizici projekta i opcije ublažavanja	Oblast	Rizici	Opcije ublažavanja
	Društvena	Poljoprivrednici nerado mijenjaju praksu ispaše	Osmisliti i implementirati programe podizanja svijesti. Razviti šeme podsticaja za adaptivne prakse ispaše
		Smanjenje broja stočara u brdskim krajevima (katuni)	Pružanje podrške katunima (infrastruktura itd.)
		Nedostatak ličnih podsticaja i saradnje zbog komunalne prirode pašnjaka i tradicionalnih prava korišćenja	Osnovati i podržati klastere katuna i udruženja korisnika katuna . Implementirati programe izgradnje kapaciteta
	Životna sredina	Prekomjerna ispaša u određenim područjima	Nadgledanje i sprovođenje upravljanja pašnjacima
		Povećani unos nutrijenata od životinja u travnjake	Nadgledanje i sprovođenje upravljanja pašnjacima
Ekonomska	Nedostatak podsticaja i mogućnosti finansiranja za finansiranje adaptivnih mjera	Redefinisati Agrobudžet da uključi upravljanje pašnjacima, poboljša infrastrukturnu podršku katunima i dopuni sredstva iz drugih izvora	

Vode: prioritetne mjere prilagođavanja

MV1.1.1.	Jačanje mreže mjernih stanica i poboljšanje praćenja podataka vezanih za vode
Vrsta mjere	Izgradnja kapaciteta, tehnička mjera
Opis	<p>Klimatske prognoze i projekcije, koje čine osnovu za planiranje u odnosu na klimatske hazarde, uključujući i poplave, zasnovane su na ažuriranim podacima koje pružaju mjerne stanice na terenu. Mreža mjernih stanica u Crnoj Gori postoji, ali je deficitarna na sljedeće načine:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sve postojeće meteorološke stanice raspoređene su ispod 1400m nadmorske visine, tako da sistemu nedostaju podaci vezani za snježne padavine, topljenje snega i hidrološke procese na većim nadmorskim visinama. • Mreža hidroloških stanica pokriva veći dio teritorije, ali neki manji slivovi i lokacije kritične u smislu poplava nisu pokriveni. • K • Lokacije hidroloških stanica utvrđene su prije više decenija, u međuvremenu su se profili korita rijeka pomjerali zbog prirodnih i antropogenih uzroka, tako da podaci dobijeni sa ovih stanica ne mogu uvijek da daju informacije o tome koja predviđanja poplava i drugih hidroloških procesa mogu biti tačna. <p>Pored toga, Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju (kao odgovorna institucija) ima ograničene ljudske resurse, posebno u pogledu vještina za obradu podataka. Institutu nedostaje i oprema za održavanje mjernih stanica (vozila, rezervni djelovi, odgovarajuća odjeća za terenski rad).</p> <p>Kroz ovu mjeru, tehnički i ljudski kapaciteti za praćenje podataka vezanih za vode biće poboljšani na sledeći način:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nabavka i ugradnja novih meteoroloških i hidroloških mjernih stanica (najmanje 6 od svake vrste) • Obavljanje geodetskih istraživanja za dobijanje ažuriranih informacije o profilima riječnih korita u svrhu praćenja poplava • Izgradnja kapaciteta za relevantne kadrove u oblasti skladištenja , rukovanje i analize podataka • Nabavka adekvatne terenske opreme za jačanje tehničkih kapaciteta relevantnih kadrova
Ranjivost / rizik koji se rješava	<p>Nedostatak detaljnih, specifičnih i kvantifikovanih podataka o ranjivosti i potencijalima za prilagođavanje</p> <p>Nedostatak podataka, znanja i vještina donosilaca odluka i drugih relevantnih institucija i drugih relevantnih subjekata</p> <p>Slaba informaciona osnova za sve aspekte poljoprivrede</p> <p>Nedostatak diverzifikacije proizvoda u svijetlu klimatskih promjena</p>
Podržani strateški i operativni ciljevi	<p>SCV 1. Poboljšana baza znanja o vodnim resursima koja pruža osnovu za izgradnju kapaciteta i koordinisane međusektorske pristupe upravljanju vodama.</p> <p>OCV 1.1. Obezbeđivanje ažuriranih podataka visoke rezolucije kao osnove za informisano donošenje odluka</p>
Povezanost sa postojećim politikama/ planovima	<p>Nacionalna strategija održivog razvoja, mjere 3.1.2, 3.2.4, 3.6.5.</p> <p>Strategija upravljanjem vodama – operativni cilj: Efikasno i kontinuirano praćenje i prognoze hidrometeoroloških događaja</p> <p>Strategija smanjenja rizika od katastrofa – Aktivnost 81</p>

 Pravičnost, rodni aspekti i njihove implikacije	Nije primjenjivo																																									
Status pripreme	U fazi implementacije; u kasnijem periodu implementacija na nacionalnom nivou																																									
Proces implementacije i rokovi	<table border="1"> <thead> <tr> <th data-bbox="331 539 639 577">Korak</th> <th data-bbox="639 539 783 577">Trajanje</th> <th data-bbox="783 539 1297 577">Nosilac zadatka / potrebna podrška</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="331 577 639 741">Nabavka i instalacija novih mjernih stanica</td> <td data-bbox="639 577 783 741">2 godine</td> <td data-bbox="783 577 1297 741">Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera Uprava za vode</td> </tr> <tr> <td data-bbox="331 741 639 871">Geodetska istraživanja riječnih korita</td> <td data-bbox="639 741 783 871">3 godine</td> <td data-bbox="783 741 1297 871">Uprava za vode Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju</td> </tr> <tr> <td data-bbox="331 871 639 1001">Razvoj i implementacija programa izgradnje kapaciteta</td> <td data-bbox="639 871 783 1001">2 godine</td> <td data-bbox="783 871 1297 1001">Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju</td> </tr> <tr> <td data-bbox="331 1001 639 1093">Nabavka relevantne terenske opreme</td> <td data-bbox="639 1001 783 1093">1 godina</td> <td data-bbox="783 1001 1297 1093">Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju</td> </tr> </tbody> </table>							Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / potrebna podrška	Nabavka i instalacija novih mjernih stanica	2 godine	Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera Uprava za vode	Geodetska istraživanja riječnih korita	3 godine	Uprava za vode Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju	Razvoj i implementacija programa izgradnje kapaciteta	2 godine	Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju	Nabavka relevantne terenske opreme	1 godina	Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju																				
Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / potrebna podrška																																								
Nabavka i instalacija novih mjernih stanica	2 godine	Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera Uprava za vode																																								
Geodetska istraživanja riječnih korita	3 godine	Uprava za vode Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju																																								
Razvoj i implementacija programa izgradnje kapaciteta	2 godine	Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju																																								
Nabavka relevantne terenske opreme	1 godina	Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju																																								
Nosilac mjera	Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju																																									
Vremenski okvir	<table border="1"> <thead> <tr> <th data-bbox="331 1220 566 1294">Aktivnosti</th> <th data-bbox="566 1220 699 1294">Godina 1</th> <th data-bbox="699 1220 831 1294">Godina 2</th> <th data-bbox="831 1220 963 1294">Godina 3</th> <th data-bbox="963 1220 1096 1294">godina 4</th> <th data-bbox="1096 1220 1228 1294">godina 5</th> <th data-bbox="1228 1220 1350 1294">godine 6-10</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="331 1294 566 1402">Nabavka i instalacija novih mjernih stanica</td> <td data-bbox="566 1294 699 1402"></td> <td data-bbox="699 1294 831 1402"></td> <td data-bbox="831 1294 963 1402"></td> <td data-bbox="963 1294 1096 1402"></td> <td data-bbox="1096 1294 1228 1402"></td> <td data-bbox="1228 1294 1350 1402"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="331 1402 566 1509">Geodetska istraživanja riječnih korita</td> <td data-bbox="566 1402 699 1509"></td> <td data-bbox="699 1402 831 1509"></td> <td data-bbox="831 1402 963 1509"></td> <td data-bbox="963 1402 1096 1509"></td> <td data-bbox="1096 1402 1228 1509"></td> <td data-bbox="1228 1402 1350 1509"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="331 1509 566 1666">Razvoj i implementacija programa izgradnje kapaciteta</td> <td data-bbox="566 1509 699 1666"></td> <td data-bbox="699 1509 831 1666"></td> <td data-bbox="831 1509 963 1666"></td> <td data-bbox="963 1509 1096 1666"></td> <td data-bbox="1096 1509 1228 1666"></td> <td data-bbox="1228 1509 1350 1666"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="331 1666 566 1774">Nabavka relevantne terenske opreme</td> <td data-bbox="566 1666 699 1774"></td> <td data-bbox="699 1666 831 1774"></td> <td data-bbox="831 1666 963 1774"></td> <td data-bbox="963 1666 1096 1774"></td> <td data-bbox="1096 1666 1228 1774"></td> <td data-bbox="1228 1666 1350 1774"></td> </tr> </tbody> </table>							Aktivnosti	Godina 1	Godina 2	Godina 3	godina 4	godina 5	godine 6-10	Nabavka i instalacija novih mjernih stanica							Geodetska istraživanja riječnih korita							Razvoj i implementacija programa izgradnje kapaciteta							Nabavka relevantne terenske opreme						
Aktivnosti	Godina 1	Godina 2	Godina 3	godina 4	godina 5	godine 6-10																																				
Nabavka i instalacija novih mjernih stanica																																										
Geodetska istraživanja riječnih korita																																										
Razvoj i implementacija programa izgradnje kapaciteta																																										
Nabavka relevantne terenske opreme																																										

Akteri	Grupa aktera		Uključenost
	Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju		Realizacija svih aktivnosti
	Uprava za vode		Unos podataka Učestvovanje u izgradnji kapaciteta Mobilizacija resursa
	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera		Mobilizacija finansijskih resursa
	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodnih resursa		Mobilizacija finansijskih resursa
Indikativni troškovi	Kapitalni rashodi [€]	Operativni rashodi preko 5 godina [€]	Razvoj / savjetodavni troškovi [€]
	€1,950,000	€300,000	
Potencijalni i finansijski instrumenti i izvori	Instrument (sopstveni izvor, grant, dug, kapital, ostalo)	Izvor (opštinska uprava, državno preduzeće, nacionalna vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, ostalo)	Iznos € / Udio %
	Sopstveni izvor	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (IPA finansiranje)	30%
	Grant	Međunarodni razvojni partner	70%
Efekte mjera (kvantitativni i kvalitativni indikatori)	<ul style="list-style-type: none"> • Broj novih mjernih stanica • Mjerne stanice instalirane i operativne • Broj ljudi koji učestvuju u programima izgradnje kapaciteta • Broj premjerenih riječnih korita • Karte riječnih korita izrađene u digitalnom formatu i integrisane u katastar i prostorne planove • Podaci sa novih stanica integrisanih u sistem monitoringa • Poboļjšani meteo i hidrološki skupovi podataka • Poboļjšane prognoze i projekcije za planiranje • Oprema za terenski rad kupljena i koristi se na terenu • Broj terenskih kontrola 		
Dodatne koristi	Smanjen rizik od poplava i povećani benefiti za zdravlje, blagostanje i privredu, koje proizilaze iz tog smanjenja rizika		
Potencijalni i projektni rizici i opcije ublažavanja	Oblast	Rizici	Opcije ublažavanja
	Životna sredina	Istraživanja rijeka pružaju osnovu za regulaciju korita kroz aktivnost vađenje šljunka	Implementacija procjene uticaja na životnu sredinu
	Ekonomska	Nedovoljno sredstava za kupovinu i ugradnju novih stanica i terenske opreme Održavanje nove opreme stvara opterećenje za instituciju	Mobilizacija finansijskih resursa uz pomoć nadležnih ministarstava Obezbjedivanje dovoljno sredstava iz budžeta

MV1.1.2.	Unapređenje mapiranja rizika od poplava i intervencije koje daju prioritet mjerama prirodnog zadržavanja voda
Vrsta mjere	Politika, razvoj kapaciteta i institucionalno jačanje
Opis	<p>Mjere prirodnog zadržavanja voda (MPZV) su mjere koje čuvaju i poboljšavaju kapacitet zadržavanja vode izdana, zemljišta i ekosistema. Iste se mogu ostvariti održavanjem i sanacijom prirodnih vodenih ekosistema (npr. obnova riječnih obala i močvarnih predjela, ponovno povezivanje riječnih korita i meandra), kao i kroz planiranje i intervencije korištenja zemljišta (kao što su zaštita i upravljanje šumama, pošumljavanje uzvodnih slivnih područja, obnova i održavanje pašnjaka, tampon pojaseva, prakse upravljanja zemljištem, urbane šume itd.). MPZV se smatraju komplementarnim klasičnoj sivoj infrastrukturi za zaštitu od poplava (nasipi, kanali i slično), ali mogu imati niz dodatnih prednosti kao što su poboljšanje kvaliteta vode, punjenje podzemnih izdaha i održavanje staništa.</p> <p>MPZV su u politici crnogorskog vodnog sektora prepoznate kao "vodno zemljište, definisano kao korita i obale rijeka, jezera, priobalnog mora, akumulacija i drugih površinskih voda". Ova vrsta zemljišta bi trebalo da budu jasno definisana u odnosu na sva površinska vodna tijela (koristeći geomorfološke i biološke karakteristike), i kao takva da budu dio prostorno-planskih dokumenata, i unijeta u katastar. Međutim, uz nekoliko izuzetaka gdje postoje konture vodnog zemljišta (tokovi rijeka Morače i Tare, jezera Plavsko i Crno), to nije bila praksa i one još nisu upisane u katastar. Nedostatak informacija o vodnom zemljištu i njegovom odsustvu iz katastra i prostornih planova rezultirali su pogoršanjem kapaciteta za prirodno zadržavanje voda, degradacijom staništa, kao i povećanim rizikom od poplava na ovim područjima zbog neregulirane urbanizacije.</p> <p>Štaviše, politika definiše područje značajnog rizika od poplava (PZRP) samo u odnosu na broj stanovnika ili infrastrukturu na određenom području, tako da su prirodna staništa sklona poplavama, u skladu sa takvom definicijom, isključena iz politike prevencije i ublažavanja poplava i njenog sprovođenja.</p> <p>S obzirom na gore navedeno, ove mjere treba da se fokusiraju na mapiranje i konturisanje "vodnog zemljišta", unapređenje i bolje sprovođenje politika i planova vezanih za korišćenje zemljišta u definisanim "vodnim površinama", uz prateću izgradnju kapaciteta relevantnih subjekata. Mjera treba da ima sledeće korake:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Uspostavljanje međusektorskog mehanizma koordinacije između sektora voda i prostornog planiranja (i drugih relevantnih sektora) - Izgradnja kapaciteta donosilaca odluka na nacionalnom i lokalnom nivou o MPZV i njihovoj boljoj primjeni - Realizovati pilot projekat koji se sastoji od: označavanja i mapiranja "vodnog zemljišta", njegovog unošenja u opštinske prostorne planove i bazu podataka katastra; pilot projekat sanacije degradiranog "vodnog zemljišta" kroz regeneraciju staništa i drugih rješenja zasnovanih na prirodi, za obnovu i povećanje kapaciteta zadržavanja vode i uspostavljanje kontinuiranog sistema praćenja i evaluacije. ---- --Predložena pilot područja su: rijeke Lim i Grnčar, gdje je ilegalno vađenje šljunka oštetilo prirodni kapacitet zadržavanja vode i značajno povećalo rizik od poplava. - Realizacija infrastrukturnih aktivnosti je u toku a ove aktivnosti će rezultirati značajnim benefitima za poboljšanje fizičkih uslova i svojstava oštećenih područja u područjima Lima i Grnčara. Posljedično, daljnjom implementacijom predloženog pilot projekta obezbjediće se da se negativni efekti na strukturu svojstva područja Lima i Grnčara adekvatno ublaže i da se spriječe daljnji negativni uticaji uzrokovani klimatskim promjenama i drugim negativnim faktorima, kroz primjenu adaptivnog planiranja i razvojem mjera ublažavanja. - Izrada studije izvodljivosti o primjeni ishoda pilot projekata i na druge riječne slivove u zemlji

	MPZV imaju potencijal da pruže višestruke koristi, uključujući smanjenje rizika od poplava, poboljšanje kvaliteta voda, punjenje podzemnih voda i poboljšanja staništa. Međutim, poboljšana koordinacija između procesa planiranja u različitim oblastima politika (npr. planovi upravljanja rječnim slivovima i planovi upravljanja rizicima od poplava, ali i planovi zaštite prirode, ruralnog razvoja i korišćenja zemljišta/prostorno planiranje) smatra se preduslovom za povećanje šansi da se višestruke koristi MPZV-a na odgovarajući način razmotre prilikom donošenja odluka rukovodilaca.						
Ranjivost / rizik koji se rješava	<p>Češće ekstremne padavine</p> <p>Porast nivoa mora i oluje</p> <p>Zavisnost od podzemnih voda za vodosnadbijevanje</p> <p>Visok pritisak na vodne resurse zbog različitih oblika upotrebe</p> <p>Neadekvatno upravljanje zemljištem</p> <p>Nedovoljna zaštita vodoizvorišta</p> <p>Nedostatak detaljnih, konkretnih i kvantifikovanih podataka o ranjivosti i potencijalima za prilagođavanje</p> <p>Nedostatak znanja, veština i podataka kod donosilaca odluka i drugih relevantnih institucija i drugih zainteresovanih strana</p>						
Podržani strateški i operativni ciljevi	<p>SCV 1. Poboljšana baza znanja o vodnim resursima koja pruža osnovu za izgradnju kapaciteta i koordinirane međusektorske pristupe upravljanju vodama.</p> <p>OCV 1.1. Obezbeđivanje ažuriranih podataka visoke rezolucije kao osnove za informisano donošenje odluka</p>						
Povezanost sa postojećim politikama/planovima	<p>Strategija upravljanja vodama – Operativni cilj "Adekvatno korištenje "vodnih zemljišta" i potencijalnih plavnih zona"</p> <p>Operativni cilj "Održavanje vodnog toka u odnosu na okolnu životnu sredinu"</p> <p>Nacionalna Strategija smanjenja rizika od katastrofa – aktivnosti 7-11, 17, 20, 25, 45, 94, 105</p> <p>Nacionalna strategija održivog razvoja – mjera 3.6.5.</p>						
 Pravičnost, rodni aspekti i njihove implikacije	<p>Međusektorski mehanizam koordinacije će osigurati uključivanje rodničkih perspektiva i ravnopravno učešće žena i muškaraca u procesima donošenja odluka. Rodna perspektiva će biti integrisana u izgradnju kapaciteta za donosioce odluka na nacionalnom i lokalnom nivou. Pilot projekat će razmotriti specifične uticaje na žene, muškarce i ranjive grupe. Rodno raščlanjeni podaci, za procjenu uticaja intervencija na različite rodove, biće integrisani u sistem kontinuiranog praćenja i evaluacije. Studija izvodljivosti o primjeni ishoda pilot projekata i na druge riječne slivove u zemlji osiguraće integraciju rodničkih pitanja tokom cijelog procesa.</p>						
Status pripreme	U fazi implementacije; u kasnijem periodu implementacija na nacionalnom nivou						
Proces implementacije i rokovi	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Korak</th> <th>Trajanje</th> <th>Nosilac zadatka / potrebna podrška</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Uspostavljanje intersektorskog koordinacionog tela</td> <td>1 godina (zatim u kontinuitetu)</td> <td>Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (Direktorat za vodoprivredu), Uprava za vode Direktorat za prostorno planiranje (Ministarstvo prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine)</td> </tr> </tbody> </table>	Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / potrebna podrška	Uspostavljanje intersektorskog koordinacionog tela	1 godina (zatim u kontinuitetu)	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (Direktorat za vodoprivredu), Uprava za vode Direktorat za prostorno planiranje (Ministarstvo prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine)
Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / potrebna podrška					
Uspostavljanje intersektorskog koordinacionog tela	1 godina (zatim u kontinuitetu)	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (Direktorat za vodoprivredu), Uprava za vode Direktorat za prostorno planiranje (Ministarstvo prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine)					

			Direktorat za vanredne situacije (Ministarstvo unutrašnjih poslova) Ciljane opštine Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju				
	Razvoj i implementacija programa izgradnje kapaciteta	2 godine	Uprava za vode, obrazovne institucije				
	Identifikacija, razvoj i implementacija pilot projekta	5 godina	Ciljne lokacije: rijeke Lim i Grnčar				
	Uspostavljanje sistema monitoringa i evaluacije pilot projekta	U kontinuitetu	Ciljne opštine (Gusinje, Berane) Uprava za vode				
	Izrada studije izvodljivosti o sprovođenju pilot projekta na nacionalni nivo	2 godine	Uprava za vode Istraživačke institucije				
Nosioci mjera	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Uprava za vode						
Vremenski okvir	Aktivnosti	Godina 1	Godina 2	Godina 3	godina 4	godina 5	godine 6-10
	Uspostavljanje intersektorskog koordinacionog tijela						
	Razvoj i implementacija programa izgradnje kapaciteta						
	Identifikacija, razvoj i implementacija pilot projekta						
	Uspostavljanje procesa monitoringa i evaluacije pilot područja						
	Izrada studije izvodljivosti za širu primjenu pilot projekta						
Akteri	Grupa aktera	Uključivanje					
	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	Uspostavlja intersektorsko koordinaciono tijelo Vrši nadzor nad mehanizmom koordinacije Obezbeđuje podatke Učestvuje u izgradnji kapaciteta					

	Uprava za vode	Učestvuje u radu tijela za međusektorsku saradnju Nadgleda implementaciju, monitoring i evaluaciju pilot projekata Obezbjeđuje podatke Učestvuje u izgradnji kapaciteta	
	Ministarstvo prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine	Učestvuje u radu međusektorskog koordinacionog tijela Primjenjuje MPZV u politici prostornog planiranja Obezbjeđuje podatke Učestvuje u izgradnji kapaciteta	
	Uprava za katastar i državnu imovinu	Učestvuje u radu međusektorskog koordinacionog tijela Primjenjuje MPZV u radu katastra Obezbjeđuje podatke Učestvuje u izgradnji kapaciteta	
	Opštine (Gusinje, Berane)	Primjenjuju MPZV u opštinske planove Vrše nadzor i implementaciju pilot projekata Uspostavljaju i sprovode monitoringa i evaluaciju stanja pilot područja Obezbjeđuju podatke Učestvuju u izgradnji kapaciteta	
Indikativni troškovi	Kapitalni rashodi [€]	Op. rash. preko 5 godina [€]	Razvoj / savjetodavni troškovi [€]
	€1,048,000	€622,000	-
Potencijalni finansijski instrumenti i izvori	Instrument (sopstveni izvor, grant, dug, kapital, ostalo)	Izvor (opštinska uprava, državno preduzeće, nacionalna vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, ostalo)	Iznos € / Udio u %
	Sopstveni izvori	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (IPA finansiranje)	90%
		Međunarodni razvojni partner	10%
Efekti mjera (kvantitativni i kvalitativni indikatori)	<ul style="list-style-type: none"> - Uspostavljeno tijelo za međusektorsku saradnju - Program izgradnje kapaciteta razvijen i implementiran - Broj učesnika i institucija u programu izgradnje kapaciteta - Razvijeni i realizovani pilot projekti za Lim i Gmčar (zemljište konturisanu i upisano u katastar i opštinske planove, sprovedene intervencije na terenu) - Broj naknadnih projekata identifikovan i realizovan 		
Dodatne koristi	<ul style="list-style-type: none"> - Pобољшanje kvaliteta vode - Punjenje podzemnih voda - Zaštita staništa i biodiverziteta 		
Potencijalni projektni rizici i opcije ublažavanja	Oblast	Rizici	Opcije ublažavanja
	Društvena	Nedostatak volje relevantnih subjekata za saradnju	Demonstracija koristi od MPZV-a kroz analizu troškova i benefita
		Nedostatak ljudskih kapaciteta u relevantnim	Pružanje tehničke podrške pilot projektima iz spoljnih fondova

		institucijama (npr. u Upravi za vode)	
	Životna sredina	Uticaj na prirodna staništa intervencija iz pilot projekta	U fazi razvoja pilot projekta osigurati izradu dobre procjene uticaja. Ako je potrebno, obučiti preduzeće (zaduženo za implementaciju projekta) u oblasti zaštite biodiverziteta
	Ekonomska	Visoki ekonomski troškovi sanacije pilot područja	Obezbeđivanje finansijskih mehanizama kroz korišćenje međunarodnih fondova

MV2.1.1.	Poboljšanje kapaciteta kreatora politika i jačanje istraživačkih i upravljačkih kapaciteta u cilju procjene rizika i pojave negativnih uticaja klimatskih promjena i prilagođavanja slatkovodnih sistema		
Vrsta mjere	Jačanje kapaciteta i institucionalno jačanje		
Opis	<p>Dosadašnja analiza identifikovala je glavne oblasti u kojima treba unaprijediti kapacitete u vodnom sektoru – znanje zaposlenih u vodnom sektoru o prilagođavanju klimatskim promjenama i njegovom uključivanju u politike i proces donošenja odluka; vještine vezane za prikupljanje podataka, upravljanje i upotrebu, kao i tehničke kapacitete u pogledu hardvera i softvera za skladištenje, analizu i korišćenje podataka</p> <p>Ova mjera će se sastojati od sljedećeg:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Razviti i implementirati ciljani program obuke o prilagođavanju klimatskim promjenama za kreatore politike u sektoru voda - Razviti i implementirati ciljani program obuke za prikupljanje, analizu i korišćenje podataka (poseban fokus na GIS) za upotrebu u sektoru voda i planiranju, kao i u različitim programima i projektima - Nabavka i instaliranje odgovarajućeg hardvera i softvera u relevantnim institucijama i obuka zaposlenih po pitanju njihove upotrebe <p>Ova mjera treba da bude usklađena sa procesom implementacije INSPIRE direktive, koja je u toku u Crnoj Gori, i u koordinaciji sa mjerom MV1.1.1.</p>		
Ranjivost / rizik koji se rješava	<p>Nedostatak detaljnih, specifičnih i kvantifikovanih podataka o ranjivosti i potencijalima za prilagođavanje</p> <p>Nedostatan sistem za upravljanje vodama</p> <p>Nedostatak podataka, znanja i vještina donosilaca odluka i drugih relevantnih institucija i drugih relevantnih subjekata</p>		
Podržani strateški i operativni ciljevi	<p>SCV 2. Poboljšani kapaciteti za pripremu i reagovanje na ekstremne hidrološke vremenske događaje kako bi se smanjile povrede, smrtni slučajevi i infrastrukturna šteta.</p> <p>SCV 2.1. Izgradnja kapaciteta za integraciju klimatskih rizika u proces planiranja</p>		
Povezanost sa postojećim politikama/plano vima	<p>Strategija upravljanja vodama - razvoj informacionog sistema za vode</p> <p>Strategija smanjenja rizika od katastrofa - mjere 15, 17, 20, 36, 45, 54, 94</p> <p>Nacionalna strategija održivog razvoja – mjere 4.1.1.</p> <p>Multi-sektorska NPP mjera: CC2.1.4 Obrazovni programi u školama, visokom obrazovanju (Univerzitetima) i relevantnim sektorskim institucijama, koji podižu nivo svijesti, kapaciteta i spremnosti na klimatske promjena i na njihov uticaj</p>		
 Pravičnost, rodni aspekti i njihove implikacije	<p>Rodne perspektive će biti uključene u program obuke za kreatore politika kako bi se odgovorilo na specifične potrebe i uloge žena i muškaraca u naporima za prilagođavanje klimatskim promjenama. Takođe će biti uključene specifične potrebe i uloge ranjivih grupa. Različiti uticaji na žene i muškarce i promocija jednakog učešća i mogućnosti za oba pola takođe će se primjeniti u okviru programa obuke za prikupljanje, analizu i upotrebu podataka u vodnom sektoru i planiranju katastra, programima i projektima, kao i na obukama za korišćenje novih tehnologija za institucije.</p>		
Status pripreme	U fazi implementacije; u kasnijem periodu implementacija na nacionalnom nivou		
Proces implementacije i rokovi	Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / potrebna podrška

	Razviti ciljani program obuke o prilagođavanju klimatskim promjenama za kreatore politika u sektoru voda	2 godine	Uprava za vode, obrazovne institucije				
	Sprovođenje ciljanog programa obuke o prilagođavanju klimatskim promjenama za kreatore politike u sektoru voda	5 godina	Uprava za vode, obrazovne institucije, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede				
	Razviti ciljani program obuke za prikupljanje, analizu i upotrebu podataka	2 godine	Uprava za vode, obrazovne institucije, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede				
	Implementirati ciljani program obuke za prikupljanje, analizu i upotrebu podataka	5 godina	Uprava za vode, obrazovne institucije, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede				
	Nabavka i instaliranje odgovarajućeg hardvera i softvera u relevantnim institucijama	2 godine	Uprava za vode, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede				
Nosioci mjera	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Uprava za vode Uprava za ljudske resurse Uprava za državnu imovinu Uprava za katastar i državnu imovinu						
Vremenski okvir	Aktivnosti	Godina 1	Godina 2	Godina 3	godina 4	godina 5	godine 6-10
	Razvoj programa za kreatore politika						
	Implementacija programa za kreatore politika						
	Razvoj programa o korištenju podataka						
	Implementirati program o korištenju podataka						
	Nabavka relevantnog hardvera i softvera						
Akteri	Grupa aktera		Uključivanje				
	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede		Učestvovanje u razvoju i implementaciji programa obuke				
	Uprava za vode		Učestvovanje u razvoju i implementaciji programa obuke Nabavka i upotreba relevantne IT opreme				

	Uprava za ljudske resurse	Učestvovanje u razvoju i implementaciji programa obuke Integrisanje programa obuke u nacionalni sistem za izgradnju kapaciteta ljudskih resursa	
indikativni troškovi	Kapitalni rashodi [€]	Op. rash. preko 5 godina [€]	Razvoj / savjetodavni troškovi [€]
	€844,000	€616,000	
Potencijalni finansijski instrumenti i izvori	Instrument (sopstveni izvor, grant, dug, kapital, ostalo)	Izvor (opštinska uprava, državno preduzeće, nacionalna vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, ostalo)	Iznos € / Udio %
	Sopstveni izvori	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (IPA finansiranje)	70%
	Grant	Međunarodni razvojni partner	30%
Efekti mjera (kvantitativni i kvalitativni indikatori)	<ul style="list-style-type: none"> • Program obuke razvijen i implementiran • Broj učesnika i institucija u okviru programu obuke • Relevantna IT oprema kupljena i instalirana • Program obuke integrisan u sistem izgradnje kapaciteta Uprave za ljudske resurse • Geo-referentna baza podataka (uključujući informacije o riječnim slivovima, mapama plavnog zemljišta, zonama zaštite vodoizvorišta, zonama rizika od erozije, MPZV i drugim) • Georeferencirani podaci unešeni u katastar i prostorne planove 		
Potencijalni projektni rizici i opcije ublažavanja	Oblast	Rizici	Opcije ublažavanja
	Socijalna	Nezainteresovanost kadrova za učešće u programu razvoja kapaciteta	Osigurati da je program integrisan u sistem izgradnje kapaciteta Uprave za ljudske resurse
	Ekonomska	Nedostatak finansijskih sredstava za nabavku IT opreme	Mobilizacija resursa iz međunarodnih fondova

MV2.1.2.	Razviti nove metodologije i razviti projekte zone zaštite slivova na svim izvorima vode koji integrišu aspekte klimatskih promena
Vrsta mjere	Politika, izgradnja kapaciteta i institucionalno jačanje
Opis	<p>Zone zaštite vodoizvorišta koja se koriste za javno vodosnabdijevanje definisane su i tretirane u skladu sa Pravilnikom o određivanju i održavanju zona i pojaseva sanitarne zaštite izvorišta i ograničenjima u tim zonama, usvojenim 2009. godine. Ovim podzakonskim aktom se utvrđuju tri zone zaštite – prva zona (pojas koji okružuje izvor najmanje 10 metara, gdje su jedine dozvoljene aktivnosti one koje su direktno vezane za crpljenje i prečišćavanje vode. Ova zona mora biti jasno označena ogradama i znakovima), drugom zonom (gdje su zabranjene izgradnja i druge aktivnosti koje mogu uticati na kvalitet vode). Ovu zonu takođe treba na odgovarajući način označiti i treću zonu (slivno područje - šire područje definisano topografijom i drugim prirodnim karakteristikama kako bi se smanjio rizik od kontaminacije iz nerazgradivih radioaktivnih i hemijskih supstanci). Sva vodoizvorišta za naselja veća od 200 stanovnika treba da imaju sve tri zone, za naselja između 20 i 200 stanovnika ne treba definisati treću zonu, a za izvore koji snabdijevaju manje od 20 stanovnika potrebno je definisati samo prvu zonu.</p> <p>U praksi, od 89 javnih vodovodnih preduzeća, nešto više od polovine ima jasno definisane sanitarne zone, a to su najveća opštinska preduzeća. Vodoizvorišta u ruralnim područjima ih nemaju. Zajednički razlog za to je nedostatak finansijskih i ljudskih kapaciteta za izradu elaborata koji definišu ove zone zaštite i na osnovu istih za izgradnju odgovarajućih zaštitnih mjera i za njihovo kontinuirano sprovođenje.</p> <p>Za definisanje sanitarnih zona zaštite i pravilno upravljanje vodoizvorištima, potrebno je kontinuirano praćenje vodoizvorišta na terenu, a to se ne dešava iz razloga što vodovodi nemaju adekvatnih upravljačkih kapaciteta da to primijene u praksi. Vodovodi nemaju podatke o crpljenim količinama vode nasuprot isporučenim količinama, kao ni o gubicima duž mreže, niti kontinuirano prate kvalitet vode, tokove vode i klimatske parametre koji utiču na njih, što je od posebnog značaja u kontekstu klimatskih promjena.</p> <p>Još jedno pitanje u tom pogledu je da se u Pravilniku o određivanju i održavanju zona i pojaseva sanitarne zaštite izvorišta eksplicitno ne spominju klimatske promjene, niti vegetacija i drugi aspekti vezani za ekosistem za definisanje sanitarnih zona. Zakonodavni okvir i okvir politika vodnog sektora takođe ne predviđa prilagođavanje klimatskim promjenama niti prirodna rješenja za zaštitu vodoizvorišta u smislu ublažavanja klimatskih promjena. Štaviše, Pravilnik ne definiše ni potreban nivo stručnosti za utvrđivanje sanitarnih zona, niti predviđa proces revizije.</p> <p>Način na koji bi se ova mjera trebala baviti ovim pitanjima je dvostruk – jačanje zakonodavnog i okvira politika kroz uključivanje i primjenu mjera za prilagođavanje klimatskim promjenama, kao i podizanje kapaciteta vodovodnih preduzeća za rješavanje i sprovođenje ovih zahtjeva. Ovo se može ostvariti primjenom sledećih aktivnosti:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Podržati reviziju Pravilnika o sanitarnim zonama i izradu elaborata o sanitarnim zonama kako bi obuhvatali mjere prilagođavanja klimatskim promjenama - U skladu sa novim pravilima o utvrđivanju sanitarnih zona, ažurirati postojeće sanitarne zone i uspostavite nove tamo gde nedostaju - Unaprijediti ljudske kapacitete vodovodnih preduzeća za primjenu i sprovođenje novih metodologija kroz ciljne programe obuke - Podržati vodovodna preduzeća da implementiraju i sprovode nove metodologije kroz korišćenje različitih mehanizama finansiranja - Osigurati primjenu sanitarnih zona, kroz integraciju podataka u baze podataka prostornog planiranja i katastra

	<p>- Osigurati da vodovodna preduzeća ispunjavaju obaveze o izveštavanju o količini i kvalitetu vode</p> <p>Ovu mjeru treba integrisati sa mjerom jačanja mreže mjernih stanica i praćenja kvaliteta vode</p>								
Ranjivost / rizik koji se riješava	<p>Zavisnost od podzemnih voda za snabdijevanje vodom</p> <p>Visok pritisak na vodne resurse zbog različitih načina korišćenja, posebno od strane sektora energetike</p> <p>Neadekvatno upravljanje zemljištem</p> <p>Nedovoljna zaštita vodoizvorišta</p> <p>Nedostatan sistema za upravljanje vodama</p> <p>Neodrživo korišćenje vode iz mreža javnog vodosnabdijevanja</p> <p>Nedostatak znanja, vještina i podataka donosilaca odluka i drugih relevantnih institucija i drugih subjekata</p> <p>Potreba za velikim finansijskim ulaganjima u vodnu infrastrukturu</p> <p>Slabosti u sistemu vodosnabdijevanja</p> <p>Zavisnost od ranjivih i nedostatnih sistema vodosnadbijevanja</p>								
Podržani strateški i operativni ciljevi	<p>SCV 2. Poboljšani kapaciteti za pripremljenost i reagovanje na ekstremne hidrološke vremenske događaje kako bi se smanjile povrede, smrtni slučajevi i infrastrukturna šteta.</p> <p>SCV 2.1. Izgradnja kapaciteta za integraciju klimatskih rizika u planiranje</p>								
Povezanost sa postojećim politikama/planovima	<p>Strategija upravljanja vodama - Strateški cilj: Obezbeđivanje dovoljne količine vode odgovarajućeg kvaliteta za javno vodosnabdijevanje i druge potrebe u odnosu na životnu sredinu</p> <p>Strateški cilj: postizanje i održavanje dobrog statusa i dobrog ekološkog potencijala površinskih i podzemnih voda, zaštita javnog zdravlja, vodnog biodiverziteta i zadovoljavanje potreba korisnika</p> <p>Nacionalna strategija održivog razvoja – mjere 3.2.4.3, 3.2.4.4, 3.2.4.6, 3.2.4.7, 3.2.4.8, 3.2.4.12</p> <p>NAP mjera: VM1.1.1: Jačanje mreže mjernih stanica i poboljšanje praćenja podataka vezanih za vodu</p>								
 Pravičnost, rodni aspekti i njihove implikacije	<p>Pravilnik o sanitarnim zonama i elaborati o sanitarnim zonama su ažurirani a izmjene obuhvataju samo aspelte koji se odnose na izradu i reviziju tehničke dokumentacije. Potrebno je razviti i implementirati programe obuke koji će promovisati rodnu ravnopravnost i osigurati uključivanje žena u procese donošenja odluka i procese implementacije. Rodno raščlanjeni podaci biće uključeni u baze podataka prostornog planiranja i katastra kako bi se bolje razumjele i kako bi se bolje odgovorilo na različite potrebe i prioritete žena i muškaraca u vezi sa sanitarnom vodom. Vodovodi će sprovesti rodno odgovorno izvještavanje, kako bi se zabilježili različite uticaje upravljanja vodama na žene i muškarce u zajednici.</p>								
Status pripreme	<p>U fazi implementacije, u kasnijem periodu implementacija na nacionalnom nivou</p>								
Proces implementacije i rokovi	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Korak</th> <th>Trajanje</th> <th>Nosilac zadatka / potrebna podrška</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Revizija Pravilnika i elaborata o sanitarnim zonama</td> <td>2 godine</td> <td>Uprava za vode Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Vodovodna preduzeća</td> </tr> </tbody> </table>	Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / potrebna podrška	Revizija Pravilnika i elaborata o sanitarnim zonama	2 godine	Uprava za vode Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Vodovodna preduzeća		
Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / potrebna podrška							
Revizija Pravilnika i elaborata o sanitarnim zonama	2 godine	Uprava za vode Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Vodovodna preduzeća							

	Ažuriranje postojećih i uspostavljanje novih sanitarnih zona	4 godine	Vodovodna preduzeća Uprava za vode				
	Razvoj i implementacija ciljanih programa obuke za vodovodna preduzeća	3 godine	Uprava za vode Obrazovne institucije Vodovodna preduzeća				
	Osigurati finansiranje vodovodnih kompanija putem međunarodnih fondova ili mješovitog finansiranja	5 godina	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Uprava za vode Vodovodna preduzeća				
	Integracija sanitarnih zona u katastar	2 godine	Uprava za vode Uprava za državnu imovinu				
	Uspostavljanje sistema monitoringa i evaluacije za vodovodna preduzeća	2 godine	Uprava za vode Vodovodna preduzeća Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede				
Nosioci mjera	Uprava za vode						
Vremenski okvir	Aktivnosti	Godina 1	Godina 2	Godina 3	Godina 4	Godina 5	Godine 6-10
	Revizija Pravilnika i elaborata o sanitarnim zonama						
	Ažuriranje postojećih i uspostavljanje novih sanitarnih zona						
	Razvoj i implementacija ciljanih programa obuke za vodovodna preduzeća						
	Osigurati finansiranje vodovodnih preduzeća kroz međunarodne fondove i mješovito finansiranje						
	Integracija sanitarnih zona u katastar						
	Uspostavljanje sistema monitoringa i evaluacije za vodovodna preduzeća						
Akteri	Grupa aktera			Uključenost			
	Vodovodna preduzeća			Revizija elaborata zona sanitarne zaštite			

		Ažuriranje postojećih i uspostavljanje novih sanitarnih zona Učestvovanje u programima obuke Priprema predloga za finansiranje mjera sanitarnih zona	
	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	Revizija Pravilnika o sanitarnim zonama zaštite	
	Uprava za ljudske resurse	Učestvovanje u razvoju i implementaciji programa obuke Integrirati program obuke u nacionalni sistem za izgradnju kapaciteta ljudskih resursa	
	Katastar Uprava za katastar i državnu imovinu	Integracija sanitarnih zona u Uprava za katastar i državnu imovinu	
Indikativni troškovi	Kapitalni rashodi [€]	Op. rash. preko 5 godina [€]	Razvoj / savjetodavni troškovi [€]
	€744,000	€466,000	
Potencijalni finansijski instrumenti i izvori	Instrument (sopstveni izvor, grant, dug, kapital, ostalo)	Izvor (opštinska uprava, državno preduzeće, nacionalna vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, ostalo)	Iznos € / Udio %
	Sopstveni izvor	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (IPA finansiranje)	40%
	Koncesioni kredit	Međunarodni razvojni partner	60%
Efekti mjera (kvantitativni i kvalitativni indikatori)	<ul style="list-style-type: none"> • Pravilnik o sanitarnim zonama ažuriran • Broj ažuriranih elaborata u sanitarnim zonama • Broj vodovodnih preduzeća koja implementiraju nova pravila po pitanju sanitarnih zona • Broj učesnika u programima obuke • Uspostavljen sistem praćenja količine i kvaliteta vode (parametri kvaliteta utvrđeni relevantnim nacionalnim zakonodavstvom) 		
Potencijalni projektni rizici i opcije ublažavanja	Oblast	Rizici	Opcije ublažavanja
	Društvena	Nezainteresovanost kadrova za učešće u programu razvoja kapaciteta	Osigurati da je program integrisan u sistem izgradnje kapaciteta Uprave za ljudske resurse
	Ekonomska	Vodovodnim preduzećima nedostaju sredstava za implementaciju novih sanitarnih zona	Mobilizacija resursa iz međunarodnih fondova
	Druga	Nedostatak odgovornosti vodovodnih preduzeća za sprovođenje sanitarnih zona	Uspostavljanje sistema monitoringa, evaluacije i odgovornosti

Zdravlje: prioritetne mjere prilagođavanja

Z1.1.1.	Poboljšati spremnost osoblja, objekata i sistema u zdravstvenom sektoru za klimatske opasnosti, kroz obuku, procjenu klimatskih rizika i specifične intervencije
Vrsta mjere	Mjere institucionalnog osnaživanja i tehničke mjere
Opis	<p>Zdravstveni sistem u Crnoj Gori trenutno nije u potpunosti opremljen da se nosi sa sve većim izazovima koje donose klimatske promjene. Naime, zdravstveni sektor se suočava sa nizom problema koji su nastali kao posljedica neadekvatne pripreme za klimatske promjene i opasnosti koje sa njima dolaze, što je doprinijelo dodatnoj ranjivosti sistema, zaposlenih i objekata. Pored nedovoljne radne snage, postojeće osoblje ne posjeduje adekvatno znanje za djelotvorno upravljanje rizicima koji su vezani za klimu, jer su zaposleni nedovoljno obučeni za prepoznavanje i rješavanje zdravstvenih problema uzrokovanih ekstremnim vremenskim nepogodama, kako u pogledu neposredne reakcije, tako i u pogledu dugoročnih aktivnosti usmjerenih na oporavak. Objektima, koji nisu prvobitno projektovani da se prilagode klimatskim promjenama, nedostaje neophodno infrastrukturno prilagođavanje – kao što su definisane sigurne zone i oprema otporna na klimu – što povećava njihovu ranjivost tokom takvih događaja. Takođe, nepostojanje djelotvornog sistema ranog upozorenja, osim u slučaju toplotnih talasa, ograničiće pripremu i odgovor zdravstvenog sistema na potencijalne prijetnje. Ovaj problem dodatno otežava nepostojanje standardizovanih protokola za odgovor, kao i nedostatak međusektorske saradnje, koja je neophodna za uspješnu implementaciju strategije prilagođavanja klimatskim promjenama.</p> <p>Mjera će se sastojati od sljedećih koraka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sprovesti procjenu klimatskih rizika kako bi se identifikovali potencijalni uticaji klimatskih promjena na postojeće sisteme i infrastrukturu i identifikovale ključne oblasti rizika (procjena tehničkih i ljudskih kapaciteta službi za vanbolničku i bolničku njegu) • Definisati/ažurirati jasne protokole, smjernice i planove odgovora u vanrednim situacijama i nakon njih koji će se zasnivati na najboljim praksama • Razviti akcioni plan/program za prilagođavanje postojećih sistema i infrastrukture (npr. uspostavljanje adekvatnih prostorija za podršku onima koji mogu biti posebno ranjivi tokom ekstremnih vremenskih situacija, obezbjeđivanje pristupa bezbjednoj vodi za piće, hrani, električnoj energiji, komunikacionom sistemu, lijekovima, sanitarnim uslugama i drugim važnim resursima) • Usvojiti nove ili prilagoditi postojeće građevinske propise (za izgradnju novih ili rekonstrukciju postojećih zdravstvenih ustanova) kako bi se osigurala otpornost na klimu i održivost u pogledu zaštite životne sredine. • Razviti ciljani program za izgradnju kapaciteta/ obuku zdravstvenih radnika vezano za razumijevanje klimatskih opasnosti, protokole za reagovanje u vanrednim situacijama i aktivnosti oporavka nakon nepogode/katastrofe. • Implementacija ciljanih programa izgradnje kapaciteta/ obuka za zdravstvene radnike (obuka zdravstvenih radnika za postupanje u teškim uslovima i opasnim situacijama, identifikaciju zaštitnih mjera) • Identifikovati i pozicionirati ključne aktere u mreži zdravstvenih ustanova (IJZ, sistem primarne zdravstvene zaštite, bolnički sistem, sistem hitnog prijema, sistem veterinarskog nadzora, Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju i Sektor za vanredne situacije MUP-a i dr.)

	<ul style="list-style-type: none"> ● Jačanje kapaciteta Instituta za javno zdravlje za sprovođenje ljudskog biomonitoringa faktora životne sredine koji su povezani sa klimatskim promjenama ● Definirati zdravstvene indikatore vezano za klimatske promjene za procjenu direktnih i indirektnih uticaja klimatske varijabilnosti i promjena na javno zdravlje ● Prikupiti epidemiološke deskriptivne podatke o populaciji i analizirati ekološke faktore vezano za klimatske promjene u ljudskim uzorcima 												
Tretirana ranjivost/ rizik <i>[odabrati iz ključnih nalaza]</i>	<p>Slabosti u sistemu vodosnabdijevanja</p> <p>Ranjivost poljoprivrednog sektora na klimatske promjene</p> <p>Nedostatak relevantnih kapaciteta zdravstvenog sektora</p> <p>Nema formalno uspostavljenog procesa planiranja prilagođavanja na klimatske promjene za sektor</p> <p>Nedovoljne usluge socijalne zaštite</p> <p>Nedostatak opredijeljenih finansijskih sredstava za prilagođavanje klimatskim promjenama</p>												
Podržani strateški cilj <i>[odabrati sa liste strateških ciljeva]</i>	<p>SCZ 1. Poboļjšani ljudski i tehnički kapaciteti zdravstvenog sektora za pravovremeno planiranje i odgovor na klimatske opasnosti, sa posebnim fokusom na marginalizovane grupe.</p> <p>OCZ 1.1 Pojačati pripravnost sektora za klimatske promjene kroz razvoj procesa i sistema</p>												
Veza sa postojećim politikama/ planovima	<p>Program adaptiranja zdravstvenog sistema na klimatske promjene 2020-2022</p> <p>Operativni cilj 1, 2, 3 i 6</p> <p>Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030.</p> <p>Strategija razvoja zdravstva (2023-2027) sa Akcionim planom za period 2023-2024</p>												
 Rodni aspekti, jednakost i implikacije	<p>Rodna pitanja će biti integrisana u procjenu klimatskih rizika, kao i u protokole, smjernice i planove za hitne slučajeve i odgovor nakon katastrofe. Akcioni plan za prilagođavanje postojećih sistema i infrastrukture će uzeti u obzir specifične potrebe žena, kao i ranjivih grupa (djeca, starije osobe, osobe sa invaliditetom, LGBTI osobe, Romi i Egipćani, migranti i tražioci azila). Kapacitet/obuka zdravstvenih radnika će sadržati aspekte vezane za rod i uključivanje ranjivih grupa. Epidemiološki deskriptivni podaci o stanovništvu bit će razvrstani po rodu.</p>												
Status pripreme	<p>Implementira se, uz plan za povećanje / proširenje</p>												
Proces implementacije i vremenski rokovi	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Korak</th> <th>Trajanje</th> <th>Nosilac / Potrebna podrška</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Izvršiti procjenu klimatskih rizika</td> <td>2 godine</td> <td>Ministarstvo zdravlja Ministarstvo unutrašnjih poslova - Sektor za vanredne situacije Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera</td> </tr> <tr> <td>Kreirati/ažurirati jasne protokole, smjernice i planove odgovora u hitnim slučajevima i nakon katastrofe</td> <td>1 godina</td> <td>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera Ministarstvo zdravlja Ministarstvo unutrašnjih poslova - Sektor za vanredne situacije Institut za javno zdravlje</td> </tr> <tr> <td>Izraditi akcioni plan/program za prilagođavanje postojećih sistema i infrastrukture</td> <td>2 godine</td> <td>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera</td> </tr> </tbody> </table>	Korak	Trajanje	Nosilac / Potrebna podrška	Izvršiti procjenu klimatskih rizika	2 godine	Ministarstvo zdravlja Ministarstvo unutrašnjih poslova - Sektor za vanredne situacije Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera	Kreirati/ažurirati jasne protokole, smjernice i planove odgovora u hitnim slučajevima i nakon katastrofe	1 godina	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera Ministarstvo zdravlja Ministarstvo unutrašnjih poslova - Sektor za vanredne situacije Institut za javno zdravlje	Izraditi akcioni plan/program za prilagođavanje postojećih sistema i infrastrukture	2 godine	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera
Korak	Trajanje	Nosilac / Potrebna podrška											
Izvršiti procjenu klimatskih rizika	2 godine	Ministarstvo zdravlja Ministarstvo unutrašnjih poslova - Sektor za vanredne situacije Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera											
Kreirati/ažurirati jasne protokole, smjernice i planove odgovora u hitnim slučajevima i nakon katastrofe	1 godina	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera Ministarstvo zdravlja Ministarstvo unutrašnjih poslova - Sektor za vanredne situacije Institut za javno zdravlje											
Izraditi akcioni plan/program za prilagođavanje postojećih sistema i infrastrukture	2 godine	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera											

			Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Ministarstvo unutrašnjih poslova
	Usvojiti nove ili prilagoditi postojeće građevinske propise	1 godina	Ministarstvo prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine Ministarstvo zdravlja
	Razviti i implementirati programe obuke	2 godine	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Obrazovne institucije Agencije UN
	Identifikovati i pozicionirati ključne aktere u mreži zdravstvenih ustanova	1 godina	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje
	Ojačati kapacitete Instituta za javno zdravlje	2 godine	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje
	Definisati zdravstvene indikatore koji se odnose na klimatske promjene	1 godina	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Uprava za statistiku - MONSTAT
	Prikupiti epidemiološke deskriptivne podatke	Kontinuirano	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Uprava za statistiku - MONSTAT

Nosilac(i) mjera Ministarstvo zdravlja i Ministarstvo unutrašnjih poslova

	Aktivnost	Godina 1	God. 2	God. 3	God. 4	God. 5	Godine 6-10
Vremenski okvir	Izvršiti procjenu klimatskih rizika						
	Kreirati/ažurirati jasne protokole, smjernice i planove odgovora u hitnim slučajevima i nakon katastrofe						
	Izraditi akcioni plan/program za prilagođavanje postojećih sistema i infrastrukture						
	Usvojiti nove ili prilagoditi postojeće građevinske propise						
	Razviti i implementirati programe obuke						
	Identifikovati i pozicionirati ključne aktere u mreži						

	zdravstvenih ustanova						
	Ojačati kapacitete Instituta za javno zdravlje						
	Definisati zdravstvene indikatore koji se odnose na klimatske promjene						
	Prikupiti epidemiološke deskriptivne podatke						
Akteri	Grupa zainteresovanih strana	Angažovanje					
	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera	Obezbijediti podatke i inpute za proces					
	Ministarstvo zdravlja	Obezbijediti podatke i inpute za proces Nadzirati razvoj i implementaciju programa obuke					
	Institut za javno zdravlje	Obezbijediti podatke i inpute za proces Nadzirati razvoj i implementaciju programa obuke Prikupiti epidemiološke podatke					
	Ministarstvo unutrašnjih poslova	Obezbijediti podatke i inpute za process					
	Ministarstvo prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine	Dati podatke i inpute za process vezano za građevinske propise					
	Obrazovne institucije	Implementirati programe za izgradnju kapaciteta					
	MONSTAT	Dati inpute za zdravstvene indikatore Podrška tokom prikupljanja podataka					
	Agencije UN	Pružiti tehničku i finansijsku podršku					
Okvirni troškovi	KapTr [€]	OpTr preko 5 godina [€]	Razvojni / Savjetodavni troškovi [€]				
	584,000	256,000					

Potencijalni finansijski instrumenti i izvori	Instrument (sopstvena sredstva, grant, dug, kapital, ostalo)	Izvor (Opštinska uprava, državno preduzeće, vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, ostalo)	Iznos € / Udio %
	Sopstveni izvori	Vlada, budžet Ministarstva zdravlja (IPA fondovi)	40%
	Koncesioni dug	Međunarodni razvojni partner	60%
Uticaj mjera (kvantitativni i kvalitativni indikatori)	<ul style="list-style-type: none"> • % ocijenjenih zdravstvenih ustanova • % obučeni zdravstveni radnika • Broj održanih radionica/ obuka • Stopa usklađenosti zdravstvenih objekata sa građevinskim propisima u pogledu otpornosti na klimu • Ocjena međusektorske saradnje • Indeks jačanja kapaciteta • Broj zaposlenih u IJZ obučeni za biomonitoring • Broj adekvatnih prostorija za podršku ugroženom stanovništvu • Broj definisanih zdravstvenih indikatora • Učestalost mjerenja indikatora • Uticaj istraživanja na zdravstvenu politiku • Broj sprovedenih epidemioloških studija 		
Dodatne koristi	<ul style="list-style-type: none"> • Poboljšanje javnog zdravlja • Smanjenje ranjivosti zdravstvenog sektora • Smanjenje troškova vezanih za pružanje zdravstvene zaštite tokom i nakon klimatskih događaja • Uštede od spriječenog oštećenja infrastrukture 		
Potencijalni projektne rizici i opcije za ublažavanje	Oblast	Rizici	Opcije za ublažavanje
	Društvena	<p>Zdravstveni radnici oklijevaju da implementiraju nove protokole za hitne slučajeve i planove odgovora nakon katastrofe</p> <p>Zdravstveni radnici i/ili zainteresovane strane mogu biti skeptični u pogledu potrebe za mjerama prilagođavanja klimatskim promjenama ili možda nemaju svijest o potencijalnim uticajima klimatskih promjena na javno zdravlje.</p>	Uvesti pripravnost za klimatske opasnosti kao dio obavezne obuke za postojeće zdravstvene radnike. Ugraditi teme o klimatskim rizicima i otpornosti u nastavne planove i programe na medicinskim fakultetima i u srednjim školama.
	Ekonomska	<p>Sprovođenje sveobuhvatnih analiza, preciziranje smjernica i akcionih planova, izgradnja kapaciteta i prikupljanje podataka mogu zahtijevati značajna finansijska sredstva.</p> <p>Privremeno smanjenje produktivnosti može nastati zbog preusmjerenja zdravstvenih radnika sa njihovih</p>	<p>Obezbijediti grantove, sponzorstva ili donacije od vladinih agencija, međunarodnih i privatnih organizacija ili filantropskih institucija.</p> <p>Fazna implementacija novih protokola i obuka.</p>

	redovnih dužnosti na učešće u obuci ili primjenu novih protokola.	
Ostalo	<p>Nedovoljni ili nepouzdana podaci o ranijim klimatskim trendovima i budućim projekcijama mogli bi ugroziti tačnost i pouzdanost procjene rizika.</p> <p>Promjene propisa ili zahtjeva u pogledu poštovanja propisa mogu zahtijevati ažuriranje smjernica ili akcionih planova, što može dovesti do dodatnih troškova za pravne konsultacije, dokumentaciju ili odobrenja regulatornih organa.</p>	<p>Podsticati saradnju između različitih zainteresovanih strana, uključujući vladine agencije, istraživačke institucije i međunarodne organizacije, radi razmjene podataka, stručnih znanja i resursa.</p> <p>Uspostaviti proces za redovno praćenje i revidiranje relevantnih propisa i zahtjeva u pogledu poštovanja propisa.</p>

Z1.1.2.	Uključiti i definisati ulogu zdravstvenog sektora u pripravnosti i odgovoru na opasnosti u planove pripravnosti na nacionalnom i lokalnom nivou
Vrsta mjere	Mjera programske politike
Opis	<p>U Crnoj Gori, postojeći plan pripravnosti na nacionalnom i lokalnom nivou služe kao ključni okviri za pripravnost i odgovor na različite opasnosti. Međutim, ključni problem leži u neadekvatnom prepoznavanju i integraciji zdravstvenih usluga u ove planove, posebno u rješavanju zdravstvenih aspekata tokom opasnih događaja. Neusklađenost između zdravstvenih ustanova, lokalnih vlasti, agencija za vanredne situacije i drugih relevantnih aktera može dovesti do neefikasnog korišćenja resursa i dupliranih napora i može ograničiti sposobnost brzog odgovora na krize. Uključivanje uloge zdravstvenog sektora u planove pripravnosti i odgovora na opasnosti, posebno fokusiranje na održavanje zdravstvenih usluga tokom opasnih događaja i osiguravanje zdravstvene zaštite tokom šokova i stresa, zahtijeva sveobuhvatan pristup koji se bavi različitim aspektima spremnosti, koordinacije, mobilnosti i alternativnih linija snabdijevanja.</p> <p>Planovi pripravnosti treba da sadrže strategije za održavanje osnovnih zdravstvenih usluga tokom opasnih događaja. Dodatno, uloge institucija kao što su Institut za javno zdravlje, domovi zdravlja i higijensko-epidemiološke službe moraju biti jasno definisane i inkorporirane u ove planove. To uključuje obezbjeđivanje nesmetanog rada zdravstvenih ustanova, kao što su bolnice, klinike i centri primarne zdravstvene zaštite, čak i u slučaju katastrofa ili vanrednih situacija. Trebalo bi uspostaviti mjere za zaštitu zdravstvene infrastrukture, obezbjeđenje medicinske opreme i sigurnosti zdravstvenih radnika i pacijenata.</p> <p>Mjera će se sastojati od sljedećih koraka:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Sprovesti sveobuhvatnu procjenu postojećih planova pripravnosti na nacionalnom i lokalnom nivou kako bi se identifikovali propusti i nedostaci u prepoznavanju uloge zdravstvenog sektora. ● Angažovati i saradivati sa zainteresovanim stranama iz zdravstvenog sektora, uključujući predstavnike Ministarstva zdravlja, Instituta za javno zdravlje, higijensko epidemioloških službi, domova zdravlja i drugih relevantnih institucija. ● Razviti standardne operativne procedure (SOP) na nacionalnom i lokalnom nivou uključujući zdravstvene aspekte pripravnosti i odgovora na opasnost, kao što su održavanje zdravstvenih usluga, upravljanje epidemijama, sprovođenje nadzora, pružanje medicinske njege i koordinacija sa drugim sektorima. ● Jasno definisati uloge i odgovornosti zdravstvenog sektora u pripravnosti i odgovoru na opasnosti u okviru planova pripravnosti ● Uspostaviti djelotvorne mehanizme komunikacije i koordinacije između zdravstvenog sektora i drugih relevantnih agencija na nacionalnom i lokalnom nivou.
Tretirana ranjivost / rizik	Nedostatak relevantnih kapaciteta zdravstvenog sektora Nema formalno uspostavljenog procesa planiranja prilagođavanja na klimatske promjene za dati sektor

Podržani strateški cilj	<p>SCZ 1. Poboļjšani ljudski i tehnički kapaciteti zdravstvenog sektora za pravovremeno planiranje i odgovor na klimatske opasnosti, sa posebnim fokusom na marginalizovane grupe</p> <p>OCZ 1.1 Pojačati pripremljenost sektora za klimatske promjene kroz razvoj procesa i sistema</p>																		
Veza sa postojećim politikama/ planovima	<p>Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030.</p> <p>Program adaptiranja zdravstvenog sistema na klimatske promjene 2020-2022 (2020)</p>																		
 Rodni aspekti, jednakost i implikacije	<p>U okviru sveobuhvatne procjene postojećih planova pripravnosti na nacionalnom i lokalnom nivou radi identifikovanja propusta i nedostataka u prepoznavanju uloge zdravstvenog sektora, tretiraće se rodno specifične ranjivosti i potrebe. Odredbe koje se odnose na zdravstvene usluge za majke, pristup reproduktivnoj zdravstvenoj zaštiti i rizik od porasta rodno zasnovanog nasilja u vanrednim situacijama biće obrađene u Standardnim operativnim procedurama (SOP) na nacionalnom i lokalnom nivou.</p>																		
Status pripreme	Implementira se, uz plan za povećanje / proširenje																		
Proces implementacije i vremenski okvir	<table border="1" data-bbox="443 922 1401 1861"> <thead> <tr> <th data-bbox="443 922 932 990">Korak</th> <th data-bbox="932 922 1082 990">Trajanje</th> <th data-bbox="1082 922 1401 990">Nosilac / Potrebna podrška</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="443 990 932 1146">Sprovesti sveobuhvatnu procjenu postojećih planova pripravnosti na nacionalnom i lokalnom nivou</td> <td data-bbox="932 990 1082 1146">1 godina</td> <td data-bbox="1082 990 1401 1146">Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Domovi zdravlja</td> </tr> <tr> <td data-bbox="443 1146 932 1294">Angažovati i sarađivati sa zainteresovanim stranama iz zdravstvenog sektora</td> <td data-bbox="932 1146 1082 1294">Kontinuirano</td> <td data-bbox="1082 1146 1401 1294">Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Domovi zdravlja</td> </tr> <tr> <td data-bbox="443 1294 932 1563">Razviti SOP na nacionalnom i lokalnom nivou</td> <td data-bbox="932 1294 1082 1563">2 years</td> <td data-bbox="1082 1294 1401 1563">Ministarstvo unutrašnjih poslova Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Domovi zdravlja Opštine</td> </tr> <tr> <td data-bbox="443 1563 932 1675">Jasno definisati uloge i odgovornosti zdravstvenog sektora</td> <td data-bbox="932 1563 1082 1675">1 godina</td> <td data-bbox="1082 1563 1401 1675">Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Domovi zdravlja</td> </tr> <tr> <td data-bbox="443 1675 932 1861">Uspostaviti djelotvorne mehanizme komunikacije i koordinacije</td> <td data-bbox="932 1675 1082 1861">Kontinuirano</td> <td data-bbox="1082 1675 1401 1861">Ministarstvo unutrašnjih poslova Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Domovi zdravlja</td> </tr> </tbody> </table>	Korak	Trajanje	Nosilac / Potrebna podrška	Sprovesti sveobuhvatnu procjenu postojećih planova pripravnosti na nacionalnom i lokalnom nivou	1 godina	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Domovi zdravlja	Angažovati i sarađivati sa zainteresovanim stranama iz zdravstvenog sektora	Kontinuirano	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Domovi zdravlja	Razviti SOP na nacionalnom i lokalnom nivou	2 years	Ministarstvo unutrašnjih poslova Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Domovi zdravlja Opštine	Jasno definisati uloge i odgovornosti zdravstvenog sektora	1 godina	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Domovi zdravlja	Uspostaviti djelotvorne mehanizme komunikacije i koordinacije	Kontinuirano	Ministarstvo unutrašnjih poslova Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Domovi zdravlja
Korak	Trajanje	Nosilac / Potrebna podrška																	
Sprovesti sveobuhvatnu procjenu postojećih planova pripravnosti na nacionalnom i lokalnom nivou	1 godina	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Domovi zdravlja																	
Angažovati i sarađivati sa zainteresovanim stranama iz zdravstvenog sektora	Kontinuirano	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Domovi zdravlja																	
Razviti SOP na nacionalnom i lokalnom nivou	2 years	Ministarstvo unutrašnjih poslova Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Domovi zdravlja Opštine																	
Jasno definisati uloge i odgovornosti zdravstvenog sektora	1 godina	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Domovi zdravlja																	
Uspostaviti djelotvorne mehanizme komunikacije i koordinacije	Kontinuirano	Ministarstvo unutrašnjih poslova Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Domovi zdravlja																	
Nosioci mjere(a)	Ministarstvo zdravlja																		

Vremenski okvir	Aktivnost	Godina 1	God. 2	God. 3	God. 4	God. 5	Godine 6-10	
	Sprovesti sveobuhvatnu procjenu postojećih planova pripravnosti na nacionalnom i lokalnom nivou							
	Angažovati i saradivati sa zainteresovanim stranama iz zdravstvenog sektora							
	Razviti SOP na nacionalnom i lokalnom nivou							
	Jasno definisati uloge i odgovornosti zdravstvenog sektora							
	Uspostaviti djelotvorne mehanizme komunikacije i koordinacije							
	N/A							
	Akteri							
Okvirni troškovi	KapTr [€]	OpTr preko 5 godina [€]	Razvojni / Savjetodavni troškovi [€]					
	590,000	540,000						
Potencijalni finansijski instrumenti i izvori	Instrument (sopstvena sredstva, grant, dug, kapital, ostalo)	Izvor (Opštinska uprava, državno preduzeće, vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, ostalo)					Iznos € / Udio %	
	Sopstveni izvori	Vlada, budžet Ministarstva zdravlja (IPA fondovi)					40%	
	Koncesioni dug	Međunarodni razvojni partner					60%	

Uticaj mjera (kvantitativni i kvalitativni indikatori)	<ul style="list-style-type: none"> • Broj izrađenih SOP na nacionalnom i lokalnom nivou • Stopa usklađenosti sa međunarodnim standardima i smjericama • Nivo angažovanja zainteresovanih strana iz sektora zdravstva prilikom razvoja SOP • Broj uspostavljenih kanala za komunikaciju 		
Dodatne koristi	<ul style="list-style-type: none"> • Pojačana pripravnost za buduće opasnosti • Unaprijeđena međusektorska saradnja • Bolja raspodjela i korišćenje resursa 		
Potencijalni projektni rizici i opcije za ublažavanje	Oblast	Rizici	Opcije za ublažavanje
	Društvena	Tokom izrade i implementacije planova pripravnosti i SOP-a, postoji rizik da se određene marginalizovane ili ranjive grupe u društvu mogu zanemariti ili izostaviti.	Aktivno uključiti predstavnike marginalizovanih ili ranjivih grupa u proces izrade planova pripravnosti i SOP-a. Razviti prilagođene strategije komunikacije koje su dostupne i razumljive različitim zajednicama.
	Ekonomska	Opredjeljivanje resursa za aktivnosti pripravnosti i odgovora u vanrednim situacijama može dovesti do preusmjeravanja sredstava iz drugih kritičnih sektora ili projekata, što bi potencijalno rezultiralo ustupcima i kompromisima u pružanju usluga, razvoju infrastrukture ili podršci socijalnim programima.	Promovisati efikasno korišćenje resursa primjenom principa efikasnosti. Identifikovati ključne sektore ili projekte od vitalnog značaja za javno zdravlje i bezbjednost. Korišćenje alternativnih izvora finansiranja, kao što su javno-privatna partnerstva, grantovi ili međunarodna pomoć

Z1.1.3.	Uvesti sistem ranog upozorenja kako bi se zdravstveni sektor pripremio za odgovarajući odgovor tokom vremenskih ekstrema, uz podršku programa obuke za unapređenje znanja i vještina zaposlenih u zdravstvenim ustanovama
Vrsta mjere	Tehničke mjere
Opis	<p>Sistem ranog upozorenja (SRU) je vitalno sredstvo da se zdravstveni sektor pripremi za odgovor na ekstremne vremenske uslove i smanji njihov uticaj. Sistem treba da obezbijedi prognoze vezano za vjerovatnoću i ozbiljnost ekstremnih vremenskih događaja. Implementacijom efikasnog sistema ranog upozorenja, pružaoci zdravstvenih usluga i zainteresovane strane mogu unaprijed primati obavještenja o predstojećim ekstremnim vremenskim prilikama, što im omogućava da sprovedu neophodne pripreme i intervencije. Programi obuke će poboljšati stručnost zdravstvenih radnika u korišćenju sistema ranog upozorenja za pripremu za ekstremne vremenske uslove, identifikaciju i upravljanje zdravstvenim problemima koji nastaju tokom takvih događaja, i efektivnu komunikaciju sa pacijentima u ovim okolnostima.</p> <p>Mjera će se sastojati od sljedećih koraka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Izvršiti procjenu postojećih sistema ranog upozorenja i trenutnih kapaciteta zdravstvenog sektora da na djelotvoran način odgovori na ekstremne vremenske uslove • Definirati opseg i ciljeve SRU-a (sistema ranog upozorenja) i uključiti zainteresovane strane kako bi shvatili njegovu primjenu i integraciju u cijelom sektoru i sa drugim sektorskim i nacionalnim SRU, uključujući definisanje Nacionalnog akcionog plana za toplotne talase i hladne talase kao zajedničke platforme za saradnju među državnim institucijama • Razviti i implementirati SRU za zdravstveni sektor, osiguravajući da su informacije o toplotnim talasima odmah dostupne (toplotni talasi, hladni talasi, zagađenje vazduha, zagađenje vode, poplave, itd.) • Razviti i implementirati programe obuke za zdravstvene radnike na svim nivoima zdravstvene zaštite i definisati plan upravljanja krizama. • Sprovesti monitoring i evaluaciju sistema ranog upozorenja i implementiranih programa obuke
Tretirana ranjivost / rizik	<p>Ranjivost poljoprivrednog sektora na klimatske promjene Nedostatak relevantnih kapaciteta zdravstvenog sektora Nema formalno uspostavljenog procesa planiranja prilagođavanja na klimatske promjene za sektor Nedovoljne usluge socijalne zaštite Nepostojanje opredijeljenih finansijskih sredstava za prilagođavanje klimatskim promjenama Ljudi koji žive u udaljenim selima i dalje imaju ograničen pristup zdravstvenoj zaštiti. Žene iz ruralnih krajeva i žene iz ranjivih i marginalizovanih grupa suočavaju se sa dodatnim poteškoćama u pristupu zdravstvenim uslugama i uslugama socijalne zaštite zbog nedostatka informacija, ograničene mobilnosti i nedostatka vremena, jer su stalno zauzete brigom o porodici i domaćinstvu. Ne postoje pouzdani podaci o uticaju klimatskih promjena na zdravlje ljudi, jer ti podaci nisu integrisani u obavezne zdravstvene evidencije.</p>
Podržani strateški cilj	<p>SCZ 1. Poboľšani ljudski i tehnički kapaciteti zdravstvenog sektora za pravovremeno planiranje i odgovor na klimatske opasnosti, sa posebnim fokusom na marginalizovane grupe.</p> <p>SCT 3. Uspostavljanje/jačanje multisektorskih koordinisanih pristupa i mehanizama za jačanje pripravnosti za rano upozorenje i planiranje klimatskih promjena.</p>

	OCZ 1.1 Pojačati pripravnost sektora za klimatske promjene kroz razvoj procesa i sistema		
Veza sa postojećim politikama / planovima	<p>Program adaptiranja zdravstvenog sistema na klimatske promjene 2020-2022 (2020)</p> <p>Operativni ciljevi 1, 2, 3 i 6</p> <p>Povezano sa mjerom iz NAP-a za turizam: 'T3.1.1 Implementirati i unaprijediti sisteme ranog upozorenja na opasnosti za korisnike u sektoru turizma i preduzeća i programe podizanja svijesti zajednica kako bi ih informisali o procedurama kada se objavi rano upozorenje'.</p>		
 Rodni aspekti, jednakost i implikacije	<p>Procjena postojećeg sistema ranog upozorenja i trenutnih kapaciteta zdravstvenog sektora da na djelotvoran način odgovori na ekstremne vremenske prilike će uzeti u obzir specifične kapacitete i potrebe ranjivih društvenih grupa (djeca, stariji, osobe sa hroničnim bolestima, osobe sa invaliditetom, LGBTI osobe, marginalizovane zajednice, radnici na otvorenom). Nevladine organizacije koje rade na osnaživanju žena i osnaživanju ranjivih grupa biće uključene u razvoj SRU i Nacionalnih planova za toplotne i hladne talase. Programi obuke zdravstvenih radnika na svim nivoima zdravstvene zaštite i uspostavljanje plana upravljanja kriznim situacijama će uzeti u obzir rodni aspekt, uključujući i činjenicu da većinu zdravstvenih radnika čine žene.</p>		
Status pripreme	Implementira se, uz plan za povećanje / proširenje		
Proces implementacije i vremenski okvir	Korak	Trajanje	Nosilac / Potrebna podrška
	Izvršiti procjenu postojećih sistema ranog upozorenja i trenutnih kapaciteta zdravstvenog sektora da na djelotvoran način odgovori na ekstremne vremenske uslove	1 godina	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Ministarstvo unutrašnjih poslova Hidrometeorološki zavod
	Definisati opseg i ciljeve SRU-a (sistema ranog upozorenja) i uključiti zainteresovane strane kako bi shvatili njegovu primjenu i integraciju u cijelom sektoru i sa drugim sektorskim i nacionalnim SRU	1 godina	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Zdravstvene ustanove
	Razviti i implementirati sistem ranog upozorenja za zdravstveni sektor	3 godine	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Ministarstvo unutrašnjih poslova Hidrometeorološki zavod
	Razviti i implementirati programe obuke za zdravstvene radnike na svim nivoima zdravstvene zaštite i definisati plan upravljanja krizama.	3 godine	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Ministarstvo unutrašnjih poslova Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija Obrazovne ustanove Zdravstvene ustanove
	Sprovesti monitoring i evaluaciju sistema ranog upozorenja i implementiranih programa obuke	3 godine	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Zdravstvene ustanove

Nosilac(ci) mjere	Ministarstvo zdravlja i Institut za javno zdravlje						
Vremenski okvir	Aktivnost	God. 1	God. 2	God. 3	God. 4	God. 5	Godine 6-10
	Izvršiti procjenu postojećih kapaciteta						
	Definisati opseg i ciljeve SRU-a						
	Razviti i implementirati SRU						
	Razviti i implementirati programe obuke i plan upravljanja krizama						
	Monitoring i evaluacija						
Akteri	Grupa zainteresovanih strana	Angažovanje					
	Ministarstvo zdravlja	Dati podatke i inpute za proces Nadzirati razvoj i implementaciju programa obuke i sistema ranog upozorenja					
	Institut za javno zdravlje	Dati podatke i inpute za proces Nadzirati razvoj i implementaciju programa obuke i sistema ranog upozorenja					
	Ministarstvo unutrašnjih poslova	Dati podatke i inpute za proces Nadzirati razvoj i implementaciju sistema ranog upozorenja					
	Obrazovne ustanove	Implementirati programe za izgradnju kapaciteta					
	Hidrometeorološki zavod	Dati podatke i inpute za sistem ranog upozorenja					
	Zdravstvene ustanove	Implementirati programe za izgradnju kapaciteta					
	Okvirni troškovi	KapTr [€]	OpTr preko 5 godina [€]		Razvojni / savjetodavni troškovi [€]		
	916,000	474,000		N/A			
Potencijalni finansijski instrumenti i izvori	Instrument (sopstvena sredstva, grant, dug, kapital, ostalo)	Izvor (Opštinska uprava, državno preduzeće, vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, ostalo)				Iznos € / Udio %	
	Sopstveni izvori	Vlada, budžet Ministarstva zdravlja (IPA fondovi)				40%	
	Grant	Međunarodni razvojni partner				60%	

Uticaj mjera (kvantitativni i kvalitativni indikator)	<ul style="list-style-type: none"> ● % zdravstvenih objekata kod kojih je ocijenjen stepen pripravnosti ● Identifikacija nedostataka u kapacitetu za odgovor. ● % usklađenosti sa ciljevima iz sektorskih i nacionalnih SRU ● Pravovremenost upozorenja i tačnost prognoza ● Broj održanih radionica/ obuka ● Broj obučeni zdravstvenih radnika ● % zdravstvenih ustanova sa planovima upravljanja kriznim situacijama ● Broj sprovedenih evaluacija 		
Dodatne koristi	<ul style="list-style-type: none"> ● Pобољшanje javnog zdravlja ● Povećanje međusektorske saradnje ● Jačanje zdravstvene infrastrukture ● Veća zaštita životne sredine 		
Potencijalni projektni rizici i opcije za ublažavanje	Oblast	Rizici	Opcije za ublažavanje
	Društvena	Uključivanje aktera iz različitih sektora i sa različitim interesima može dovesti do sukoba oko opsega, ciljeva i prioriteta SRU-a	Jasno definisati uloge i odgovornosti. Osigurati uspostavljanje jasnih kanala komunikacije kako bi se zainteresovane strane informisale o procesu, napretku i ishodima razvoja SRU-a.
	Ekonomska	Troškovi kupovine i instaliranja opreme, održavanja i nadogradnje infrastrukture i osiguravanja povezanosti i pouzdanosti mogu biti značajni	Sprovedenje detaljnih kost-benefit analiza (analiza troškova i koristi) kako bi se opravdali rashodi i identifikovale potencijalne uštede.

Z3.1.1	Razvoj i promocija obrazovanja, podizanje svijesti i opšte smjernice i podrška objektima za stanovništvo tokom toplotnih talasa i ekstremnih uslova.
Vrsta mjere	Izgradnja kapaciteta i institucionalno osnaživanje
Opis	<p>Povećano znanje opšte populacije o zdravstvenim rizicima koji su povezani sa toplotnim talasima i ekstremnim vremenskim uslovima doprinijelo bi smanjenju ranjivosti stanovništva, posebno ranjivih marginalizovanih i izolovanih grupa, na klimatske promjene. Osim što bi smanjilo rizik od negativnih posljedica po zdravlje i život ljudi, uticalo bi na promjenu ponašanja i stvorilo otpornije društvo. Ova mjera bi uključivala edukaciju i informisanje građana o uticajima na zdravlje koji mogu nastati zbog toplotnih talasa, zahlađenja, poplava, zagađenja vode, zagađenja vazduha. Hronični i akutni uticaji klimatskih promjena mogu dovesti do raznih zdravstvenih problema, uključujući toplotni udar, alergije i respiratorne bolesti, zarazne bolesti, kožne probleme, dehidraciju i probleme mentalnog zdravlja. Takođe, ekstremni vremenski uslovi smanjuju produktivnost rada, posebno za one koji rade na otvorenom. Ekstremni vremenski uslovi mogu uzrokovati kontaminaciju izvora pitke vode, zagađenje vazduha, uništavanje ili ozbiljna oštećenja domova i imovine, zdravstvenih ustanova i bolnica, uništavanje usjeva i zemljišta, što rezultira širenjem zaraznih bolesti, problemima sa vlagom, raseljavanjem stanovništva, otežanim pristupom zdravstvenoj zaštiti, nestašicom hrane i sl. Nisu sve grupe stanovništva podjednako ranjive na posljedice ovih događaja, stoga posebnu pažnju treba posvetiti starijoj populaciji (preko 65 godina), djeci, hroničnim bolesnicima i trudnicama. Kroz ovu mjeru, stanovništvo će se edukovati i o načinima zaštite od ekstremnih klimatskih uslova, kao što su kako se pravilno ponašati tokom toplotnog talasa, poplava, prepoznati simptome toplotnog udara, zaraznih bolesti, koje su najbolje zaštitne prakse i koje vrste podrške mogu dobiti i od koga. Klimatske promjene će povećati vjerovatnoću i jačinu toplotnih talasa i ekstremnih vremenskih uslova koji će dovesti do toga da ovi događaji postanu smrtonosniji, uzrokujući sve veću nejednakost, posebno za ranjive populacije.</p> <p>Mjera će se sastojati od sljedećih koraka:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Izvršiti detaljnu analizu postojećih mjera, praksi i podrške stanovništvu tokom toplotnih talasa i ekstremnih vremenskih uslova koje primjenjuju nadležne institucije (Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje, Ministarstvo unutrašnjih poslova - Sektor za vanredne situacije, Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Agencija za zaštitu životne sredine) i drugi akteri (preduzeća, mediji, nevladine organizacije) ● Kreirati/ažurirati jasne smjernice, akcione planove koji će se zasnivati na najboljim praksama na nacionalnom i lokalnom nivou za zaštitu ugroženog stanovništva tokom ekstremnih vremenskih uslova, a koji će služiti kao zajednička platforma za saradnju institucija i organa ● Utvrditi nivo znanja, stavove i prakse (KAP istraživanje) stanovništva u slučaju toplotnih talasa i ekstremnih vremenskih uslova kao osnove za kreiranje programa obuke i javnih kampanja ● Razviti i implementirati programe obuke za različite grupe civilnog društva i grupe u zajednici kako bi se pripremili i pomogli široj populaciji da odgovori na ekstremne vremenske uslove ● Razviti i sprovesti javnu kampanju (promotivni materijali, medijske kampanje itd.) usmjerenu na različite grupe (djeca, starije osobe, trudnice, hronični bolesnici, socijalno ugroženi i radnici na otvorenom) ● Ocijeniti sprovedene javne kampanje i programe edukacije.
Tretirana ranjivost / rizik	Promjene u temperaturama (povišene temperature i toplotni talasi) Smanjenje padavina i povećana pojava i trajanje suša Pogoršanje kvaliteta vazduha Povećane poplave u unutrašnjosti i na primorju

	<p>Povećana izloženost bolestima koje se prenose vektorima i stranim i invazivnim vrstama koje predstavljaju zdravstveni rizik</p> <p>Povećana pojava i trajanje šumskih požara</p> <p>Loš kvalitet vazduha</p> <p>Slabosti u sistemu vodosnabdijevanja</p> <p>Ranjivost poljoprivrednog sektora na klimatske promjene</p> <p>Nema formalno uspostavljenog procesa planiranja prilagođavanja na klimatske promjene za sektor</p> <p>Ljudi koji žive u udaljenim selima i dalje imaju ograničen pristup zdravstvenoj zaštiti. Žene iz ruralnih krajeva i žene iz ranjivih i marginalizovanih grupa suočavaju se sa dodatnim poteškoćama u pristupu zdravstvenim uslugama i uslugama socijalne zaštite zbog nedostatka informacija, ograničene mobilnosti i nedostatka vremena, jer su stalno zauzete brigom o porodici i domaćinstvu.</p> <p>Ne postoje pouzdani podaci o uticaju klimatskih promjena na zdravlje ljudi, jer ti podaci nisu integrisani u obavezne zdravstvene evidencije.</p>															
Podržani strateški cilj	<p>SCZ 3. Poboljšana svijest javnosti, posebno ranjivih grupa, kako bi se smanjili uticaji klimatskih promjena na zdravlje.</p> <p>OCZ 3.1 Implementacija javnih kampanja i mjera za pripravnost i podizanje svijesti</p>															
Veza sa postojećim politikama /planovima	Program adaptiranja zdravstvenog sistema na klimatske promjene 2020-2022 (2020) Operativni ciljevi 1, 3 i 5															
Status pripreme	Implementira se, uz plan za povećanje / proširenje															
 <p>Rodni aspekti, jednakost i implikacije</p>	Rodno senzitivno istraživanje znanja, stavova i prakse (KAP istraživanje) će biti integrisano u detaljnu analizu postojećih mjera, praksi i podrške stanovništvu tokom toplotnih talasa i ekstremnih vremenskih uslova. Rezultati KAP istraživanja će pomoći boljem razumijevanju kako muškarci, žene i ranjive grupe percipiraju i odgovaraju na toplotne talase i ekstremne vremenske uslove. Ovi podaci mogu pomoći u kreiranju smjernica, akcionih planova, programa obuke i javnih kampanja koje se bave rodno specifičnim jazom u znanju i stavovima.															
Proces implementacije i vremenski okvir	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Korak</th> <th>Trajanje</th> <th>Nosilac / Potrebna podrška</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Detaljna analiza postojećih mjera, prakse i podrške stanovništvu</td> <td>1 godina</td> <td>Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Ministarstvo unutrašnjih poslova Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera Agencija za zaštitu životne sredine Ministarstvo rada i socijalnog staranja</td> </tr> <tr> <td>Kreirati/ažurirati jasne smjernice, akcione planove</td> <td>2 godine</td> <td>Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Ministarstvo unutrašnjih poslova</td> </tr> <tr> <td>Utvrđiti nivo znanja, stavove i prakse stanovništva (KAP istraživanje)</td> <td>1 godina</td> <td>Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Ministarstvo unutrašnjih poslova Istraživačke kompanije</td> </tr> <tr> <td>Razviti i implementirati programe obuke za civilno društvo i grupe u zajednici</td> <td>3 godine</td> <td>Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Ministarstvo unutrašnjih poslova</td> </tr> </tbody> </table>	Korak	Trajanje	Nosilac / Potrebna podrška	Detaljna analiza postojećih mjera, prakse i podrške stanovništvu	1 godina	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Ministarstvo unutrašnjih poslova Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera Agencija za zaštitu životne sredine Ministarstvo rada i socijalnog staranja	Kreirati/ažurirati jasne smjernice, akcione planove	2 godine	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Ministarstvo unutrašnjih poslova	Utvrđiti nivo znanja, stavove i prakse stanovništva (KAP istraživanje)	1 godina	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Ministarstvo unutrašnjih poslova Istraživačke kompanije	Razviti i implementirati programe obuke za civilno društvo i grupe u zajednici	3 godine	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Ministarstvo unutrašnjih poslova
Korak	Trajanje	Nosilac / Potrebna podrška														
Detaljna analiza postojećih mjera, prakse i podrške stanovništvu	1 godina	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Ministarstvo unutrašnjih poslova Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera Agencija za zaštitu životne sredine Ministarstvo rada i socijalnog staranja														
Kreirati/ažurirati jasne smjernice, akcione planove	2 godine	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Ministarstvo unutrašnjih poslova														
Utvrđiti nivo znanja, stavove i prakse stanovništva (KAP istraživanje)	1 godina	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Ministarstvo unutrašnjih poslova Istraživačke kompanije														
Razviti i implementirati programe obuke za civilno društvo i grupe u zajednici	3 godine	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje Ministarstvo unutrašnjih poslova														

			Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija Obrazovne ustanove				
	Razviti i sprovesti javnu kampanju usmjerenu na različite grupe stanovništva	3 godine	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje				
	Ocijeniti sprovedene javne kampanje i programe edukacije	2 godine	Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje				
Nosilac(ci) mjere	Ministarstvo zdravlja i Institut za javno zdravlje						
Vremenski okvir	Aktivnost	Godina 1	God. 2	God. 3	God. 4	God. 5	Godine 6-10
	Detaljna analiza postojećih mjera, prakse i podrške stanovništvu						
	Kreirati/ažurirati jasne smjernice, akcijske planove						
	Utvrđiti nivo znanja, stavove i prakse stanovništva (KAP istraživanje)						
	Razviti i implementirati programe obuke za civilno društvo i grupe u zajednici						
	Razviti i sprovesti javnu kampanju usmjerenu na različite grupe stanovništva						
	Ocijeniti sprovedene javne kampanje i programe edukacije						

Akteri	Grupa zainteresovanih strana		Angažovanje
	Ministarsvo zdravlja		Dati podatke i inpute za proces Nadzirati razvoj i implementaciju programa obuke Učešće u javnoj kampanji
	Institut za javno zdravlje		Dati podatke i inpute za proces Nadzirati razvoj i implementaciju programa obuke Učešće u javnoj kampanji
	Ministarstvo unutrašnjih poslova		Dati podatke i inpute za proces Nadzirati razvoj i implementaciju programa obuke Učešće u javnoj kampanji
	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera		Dati podatke i inpute za proces
	Ministarstvo rada i socijalnog staranja		Dati podatke i inpute za proces
	Agencija za zaštitu životne sredine		Dati podatke i inpute za proces
	Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija		Nadzirati razvoj i implementaciju programa obuke
	Obrazovne ustanove		Implementirati programe za izgradnju kapaciteta
Istraživačke kompanije		Sprovođenje KAP istraživanja	
Okvirni troškovi	KapTr [€]	OpTr preko 5 godina [€]	Razvojni / savjetodavni troškovi [€]
	536,000	384,000	N/A
Potencijalni finansijski instrumenti i izvori	Instrument (sopstvena sredstva, grant, dug, kapital, ostalo)	Izvor (Opštinska uprava, državno preduzeće, vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, ostalo)	Iznos € / Udio %
	Sopstveni izvori	Vlada, budžet Ministarstva zdravlja (IPA fondovi)	40%
	Grant	Međunarodni razvojni partner	60%
Uticaj mjera (kvantitativni i kvalitativni indikatori)	<ul style="list-style-type: none"> • Broj identifikovanih i ocijenjenih mjera/praksi • Identifikacija nedostataka u podršci stanovništvu tokom ekstremnih vremenskih uslova • Promjene u znanju, stavovima i praksi u poređenju sa polaznim podacima (prije kampanje). • Broj razvijenih i sprovedenih programa obuke • Stope učešća • Pokazatelji dosega (npr. broj dosegnutih lica, učestalost izloženosti materijalima iz kampanje) • Naučene lekcije za unapređenje programa 		

Dodatne koristi	<ul style="list-style-type: none"> • Pобољшanje javnog zdravlja • Povećana otpornost zajednice • Pобољшanje zaštite životne sredine • Smanjenje dispariteta u pristupu informacijama, resursima i podršci, promocija društvene jednakosti i inkluzivnosti • Pобољшano upravljanje i razvoj politike 		
Potencijalni projektni rizici i opcije za ublažavanje	Oblast	Rizici	Opcije za ublažavanje
	Društvena	<p>Neke grupe stanovništva, posebno one koje žive u ruralnim ili marginalizovanim područjima, mogu se suočiti sa ograničenim pristupom informacijama, resursima i uslugama podrške vezano za pripravnost i odgovor na ekstremne vremenske prilike, što rezultira nejednakostima u otpornosti i ishodima.</p> <p>Javne kampanje i obrazovni programi usmjereni na određene grupe (npr. radnici na otvorenom, trudnice) mogu nenamjerno dovesti do stigmatizacije ili diskriminacije</p> <p>Kampanje za podizanje svijesti javnosti i programi obuke mogu nenamjerno povećati anksioznost ili strah među stanovništvom o rizicima od ekstremnih vremenskih prilika</p>	<p>Koristeći tehnološke platforme kao što su mobilne aplikacije i SMS upozorenja za pružanje pravovremenih ažuriranih informacija o vremenu, hitnih obavještenja i informacija o pripravnosti udaljenim regijama. Pored toga, uspostavljanje resursnih centara u zajednici ili informativnih centara u kojima stanovnici mogu dobiti obrazovne materijale, komplete za hitne slučajeve i učestvovati u treninzima o mjerama pripravnosti.</p> <p>Sprovedenje fokusiranih kampanja za slanje poruka koje ističu inkluzivnost, poštovanje i podršku za svakog člana zajednice, bez obzira na njihovo zanimanje, zdravstveni status ili demografske karakteristike.</p> <p>Integracija elemenata psihološke otpornosti u kampanje podizanja svijesti javnosti i programe obuke, uključujući tehnike upravljanja stresom, razvoj strategija preživljavanja i njegovanje mreža podrške u zajednici.</p>
	Ekonomska	<p>Sprovedenje detaljnih analiza, razvoj i revidiranje smjernica i akcionih planova, kao i organizovanje obuka i aktivnosti dosezanja javnosti mogu zahtijevati značajna finansijska ulaganja u istraživanje, proizvodnju materijala, koordinaciju događaja i promotivne aktivnosti, što dovodi do povećanih operativnih troškova.</p>	<p>Traženje grantova, sponzorstava ili donacija od državnih organa, međunarodnih i privatnih organizacija ili filantropskih organizacija. Angažovanje volontera ili pripravnika za pomoć u zadacima kao što su prikupljanje podataka, administrativni poslovi ili koordinacija događaja.</p>

Turizam: prioritetne mjere prilagođavanja

T1.1.1.	Razvijanje turističkih programa u zajednici kao strategije za izgradnju klimatske otpornosti, npr. promovisanje ruralnog, agro i eko turizma i drugih turističkih proizvoda visoke vrijednosti i niskog uticaja.
Vrsta mjere	Razvoj kapaciteta i institucionalno jačanje
Opis	<p>Postojeće procjene rizika i dostupna naučna istraživanja, kako se navodi u „Strategiji razvoja turizma Crne Gore 2022-2025“, navode na zaključak da je crnogorski turizam u opasnosti od višestrukih klimatskih hazarda, posebno promjena u obrascima padavina (poplave i suše), većih temperatura i obalne erozije, promjena u morskome okruženju, olujnih vjetrova i oluja.</p> <p>Od ključne je važnosti da ove zajednice dobiju pomoć u izgradnji adekvatne infrastrukture i kapaciteta za upravljanje povećanim brojem posjetilaca kao rezultat potencijalnih promjena u klimatskim parametrima i bazi resursa (npr. gubitak plaža, povećana nestašica vode).</p> <p>Za jačanje otpornosti sektora turizma na klimatske promjene, potrebno je raditi na diversifikaciji proizvoda i razvoju grana turizma sa visokom vrijednošću i malim uticajem na klimatske promjene. U ove grane spadaju ruralni turizam, ekoturizam, cikloturizam i zdravstveni turizam (medicinski i nemedicinski, gdje bi se i nemedicinski mogao uključiti kroz prethodno navedene oblike ruralnog turizma, ekoturizma, agroturizma, cikloturizma i dr.).</p> <p>Cilj ove mjere je smanjenje osjetljivosti turizma na klimatske promjene, čime će se osigurati razvoj održivog turizma i njegov pozitivan uticaj na privredu, životnu sredinu i očuvanje prirodnih i kulturnih resursa zajednice.</p> <p>Pored strateških dokumenata na državnom nivou, potrebno je definisati i obavezu donošenja programa na lokalnom nivou, odnosno pojedinačnog donošenja programa koji se odnose na jačanje klimatske otpornosti turizma na klimatske promjene. S obzirom na trenutni nivo znanja i svijesti o uticaju klimatskih promjena, potrebno je prvo organizovati obuke (edukativne programe) kako bi se upoznali sa uticajem, posljedicama i potencijalnim rješenjima. Usvajanje priručnika koji opisuje uticaj klimatskih promjena na turizam i načine za prevazilaženje ovih problema značajno bi pomoglo u aktivnostima implementacije.</p>
Ranjivost/ rizik koji se rješava	<p>Sektor izuzetno osjetljiv na krizne situacije</p> <p>Adaptivna fleksibilnost pojedinih podsektora</p> <p>Izraženi rodni dispariteti</p> <p>Nedovoljni institucionalni kapaciteti</p> <p>Nedostatak specifičnih smjernica politike prilagođavanja klimatskim promjenama i aktivnog/efikasnog okvira održivosti</p> <p>Visoka zavisnost/pojava neformalnog/neregistrovanog zapošljavanja (gotovina na ruke)</p> <p>Sektor turizma nije na odgovarajući način integrisan s drugim u pogledu klimatskih promjena</p>
Podržani strateški i operativni ciljevi	<p>SCT 2. Poboljšanje razumijevanja ranjivosti turizma na uticaje klimatskih promjena kroz praćenje, istraživanje i integraciju sa dobavljačima podataka kako bi se izgradila otpornost i adaptivni kapacitet privredne grane.</p> <p>SCT 3: Uspostavljanje/jačanje višesektorskih koordinisanih pristupa i mehanizama za jačanje spremnosti za rano upozoravanje i planiranje klimatskih promjena.</p>
Veza sa postojećim	Strategija razvoja turizma Crne Gore 2022-2025 (Poglavlje: 11.4.2. Klimatske promjene; 14.4 Ruralni turizam i 109 Ekoturizam)

<p>politikama/planovima</p>	<p>Program razvoja zdravstvenog turizma 2021-2023 Strategija razvoja biciklizma u Kolašinu 2022-2025 Program razvoja ruralnog turizma u Crnoj Gori do 2025. godine sa akcionim planom - nacrt Strategija pametne specijalizacije 2019-2024</p>																	
<p> Razmatranja i implikacije roda i jednakosti</p>	<p>Razvoj grana turizma sa visokom vrijednošću i malim uticajem na klimatske promjene (ruralni turizam, ekoturizam, cikloturizam, zdravstveni turizam) uključivaće rodno odgovorne mjere, uzimajući u obzir značajno učešće žena među pružaocima i korisnicima turističkih usluga. Programi na lokalnom nivou biće rodno odgovorni kako bi se maksimalno povećale mogućnosti za lokalne žene i ovi programi u potpunosti iskoristili za pokretanje i razvoj održivog turističkog poslovanja.</p>																	
<p>Status pripreme</p>	<p>U fazi implementacije treba povećati/proširiti</p>																	
<p>Proces implementacije i vremenski okvir</p>	<table border="1"> <thead> <tr> <th data-bbox="411 752 810 819">Korak</th> <th data-bbox="817 752 1002 819">Vrijeme trajanja</th> <th data-bbox="1008 752 1460 819">Nosilac zadatka / potrebna podrška</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="411 828 810 1299"> <p>Izrada i usvajanje Strategije za izgradnju otpornosti na klimatske promjene</p> </td> <td data-bbox="817 828 1002 1299"> <p>1 godina</p> </td> <td data-bbox="1008 828 1460 1299"> <p>Vlada Crne Gore Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo prostornog uređenja, urbanizma i državne imovine Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Ministarstvo finansija Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija Nacionalni savjet za održivi razvoj i klimatske promjene</p> </td> </tr> <tr> <td data-bbox="411 1308 810 1630"> <p>Izrada i distribuiranje priručnika/smjernica i standarda</p> </td> <td data-bbox="817 1308 1002 1630"> <p>2 godine</p> </td> <td data-bbox="1008 1308 1460 1630"> <p>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo prostornog uređenja, urbanizma i državne imovine Lokalne samouprave Turistička udruženja (na nacionalnom i lokalnom nivou) Poslovna zajednica</p> </td> </tr> <tr> <td data-bbox="411 1639 810 1783"> <p>Izrada ciljanih programa izgradnje kapaciteta</p> </td> <td data-bbox="817 1639 1002 1783"> <p>1 godina</p> </td> <td data-bbox="1008 1639 1460 1783"> <p>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Obrazovne institucije</p> </td> </tr> <tr> <td data-bbox="411 1792 810 1986"> <p>Sprovođenje ciljanih programa izgradnje kapaciteta</p> </td> <td data-bbox="817 1792 1002 1986"> <p>4 godine</p> </td> <td data-bbox="1008 1792 1460 1986"> <p>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Obrazovne institucije Turistička udruženja (na nacionalnom i lokalnom nivou)</p> </td> </tr> </tbody> </table>			Korak	Vrijeme trajanja	Nosilac zadatka / potrebna podrška	<p>Izrada i usvajanje Strategije za izgradnju otpornosti na klimatske promjene</p>	<p>1 godina</p>	<p>Vlada Crne Gore Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo prostornog uređenja, urbanizma i državne imovine Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Ministarstvo finansija Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija Nacionalni savjet za održivi razvoj i klimatske promjene</p>	<p>Izrada i distribuiranje priručnika/smjernica i standarda</p>	<p>2 godine</p>	<p>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo prostornog uređenja, urbanizma i državne imovine Lokalne samouprave Turistička udruženja (na nacionalnom i lokalnom nivou) Poslovna zajednica</p>	<p>Izrada ciljanih programa izgradnje kapaciteta</p>	<p>1 godina</p>	<p>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Obrazovne institucije</p>	<p>Sprovođenje ciljanih programa izgradnje kapaciteta</p>	<p>4 godine</p>	<p>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Obrazovne institucije Turistička udruženja (na nacionalnom i lokalnom nivou)</p>
Korak	Vrijeme trajanja	Nosilac zadatka / potrebna podrška																
<p>Izrada i usvajanje Strategije za izgradnju otpornosti na klimatske promjene</p>	<p>1 godina</p>	<p>Vlada Crne Gore Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo prostornog uređenja, urbanizma i državne imovine Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Ministarstvo finansija Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija Nacionalni savjet za održivi razvoj i klimatske promjene</p>																
<p>Izrada i distribuiranje priručnika/smjernica i standarda</p>	<p>2 godine</p>	<p>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo prostornog uređenja, urbanizma i državne imovine Lokalne samouprave Turistička udruženja (na nacionalnom i lokalnom nivou) Poslovna zajednica</p>																
<p>Izrada ciljanih programa izgradnje kapaciteta</p>	<p>1 godina</p>	<p>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Obrazovne institucije</p>																
<p>Sprovođenje ciljanih programa izgradnje kapaciteta</p>	<p>4 godine</p>	<p>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Obrazovne institucije Turistička udruženja (na nacionalnom i lokalnom nivou)</p>																

	Izrada i sprovođenje javne promocije	Kontinuirano	Ministarstva Poslovna zajednica Turistička udruženja (na nacionalnom i lokalnom nivou) NVO				
	Projekti podrške	Kontinuirano	Vlada Crne Gore Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija Fond za inovacije EU fondovi i drugi međunarodni fondovi				
Nosilac mjere	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona i Ministarstvo prostornog uređenja, urbanizma i državne imovine						
Vremenski okvir	Aktivnost	1. godina	2. godina	3. godina	4. godina	5. godina	6. do 10. godina
	Izrada i usvajanje Strategije za izgradnju otpornosti na klimatske promjene						
	Priručnik/smjernice i standardi						
	Izrada ciljanih programa izgradnje kapaciteta						
	Sprovođenje ciljanih programa izgradnje kapaciteta						
	Osmišljavanje i sprovođenje javne promocije						
	Projekti podrške						
Akteri	Grupa aktera		Uključenost				
	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona		Nadzor izrade i sprovođenja strategije i priručnika/smjernica i standarda				
	Ministarstvo prostornog uređenja, urbanizma i državne imovine		Obezbeđivanje podataka i inputa za proces nadzora izrade i sprovođenja strategije i priručnika/smjernica i standarda				
	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede		Obezbeđivanje podataka i inputa za proces nadzora izrade i sprovođenja strategije i priručnika/smjernica i standarda				
	Ministarstvo finansija		Ministarstvo finansija zaduženo je za opštu ekonomsku politiku države i praćenje njenog sprovođenja, uključujući pripremu, planiranje i izvršenje budžeta, kao i nadzor nad njegovom upotrebom i drugim fiskalnim pitanjima, zbog čega je u velikoj mjeri odgovorno za poslove finansiranja u cilju postizanja navedene mjere, odnosno planiranih aktivnosti.				

	Nacionalni savjet za održivi razvoj i klimatske promjene	To je savjetodavno tijelo Vlade, a njegov rad uključuje razmatranje strateških pitanja i izradu smjernica za pojedina područja održivog razvoja. Savjet je također odgovoran za koordinaciju između različitih institucija i aktera u cilju postizanja širokog društvenog konsenzusa o pitanjima održivog razvoja.	
	Lokalne samouprave	Jedinice lokalne samouprave koordiniraju i sprovode programe i projekte koji promovišu ekonomski razvoj, zaštitu životne sredine, održivi razvoj, preduzetničke inicijative, privatno-javno partnerstvo i regulatorne promjene u cilju podsticanja razvoja lokalne samouprave.	
	Turistička udruženja (na nacionalnom i lokalnom nivou)	Obezbeđivanje podataka i inputa Promocija	
	NVO	U Crnoj Gori postoji veliki broj nevladinih organizacija koje realizuju različite projekte i programe kako bi doprinijele rješavanju važnih pitanja kao što su uticaj klimatskih promjena na privredu, društvo i životnu sredinu.	
	Poslovna zajednica	Uključivanje velikih privrednih udruženja, odnosno preduzeća, rezultira boljom promocijom, ali i dobijanjem mišljenja o postavljenim ciljevima, mjerama i aktivnostima, jer, na kraju krajeva, većina privrednika su oni koji treba da „prezentuju“ datu mjeru ili aktivnost.	
	Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija	Strategija pametne specijalizacije definiše dvije strateške oblasti: „održivi i zdravstveni turizam“ i „poljoprivredu“. Kroz AP i novu Strategiju koja će se izraditi potrebno je uključiti i Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja, jer je kroz programe podrške moguće osmisliti aktivnosti koje dovode do realizacije različitih pametnih projekata u oblasti turizma sa smanjenim uticajem klimatskih promjena, kao i Fond za inovacije.	
Indikativni troškovi	Kapitalni troškovi[€]	Operativni troškovi u toku 5 godina[€]	Troškovi razvoja / savjetovanja[€]
	620.000	680.000	

Potencijalni finansijski instrumenti i izvori	Instrument (vlastiti izvor, grant, dug, kapital, ostalo)	Izvor (lokalna samouprava, državno preduzeće, nacionalna vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, ostalo)	Iznos € / učešće %
	Vlastiti izvor	Nacionalna vlada (Program rane intervencije, Poglavlje 27 Akcioni plan)	40%
	Grant	Međunarodni razvojni partner	40%
	Kapital	Privatni sektor	20%
Mjere uticaja (kvantitativni i kvalitativni indikatori)	<ul style="list-style-type: none"> • Smjernice o uticaju klimatskih promjena na turizam i kako ga smanjiti razvojem drugih vrsta turizma • Broj održanih edukativnih programa • Broj učesnika • Usvojeni strateški dokument na državnom nivou • Broj usvojenih lokalnih strateških dokumenata 		
Dodatne koristi	<ul style="list-style-type: none"> • Diverzifikacija turističke ponude • Povezivanje privrednih grana • Razvoj opština, posebno u sjevernom regionu Crne Gore • Smanjen negativni uticaj na životnu sredinu 		
Potencijalni projektni rizici i opcije ublažavanja	Oblast	Rizici	Opcije ublažavanja
	Društvena	<p>Nedostatak interesa poslovnih ljudi i šire javnosti za učenje o negativnim uticajima klimatskih promjena na turizam.</p> <p>Nedostatak motivacije za razvoj alternativnih oblika turizma koji pomažu u ublažavanju posljedica klimatskih promjena</p>	Organizacija obuka, seminara i izrada priručnika; promocija beneficija, državnih subvencija i programa/projekata podrške (šeme grantova)
	Ekonomska	<p>Povećano zagađenje vode i vazduha</p> <p>Promjene u strukturi biodiverziteta ako se oslanjamo na tradicionalne oblike turizma</p>	

T1.2.2	Pružanje finansijske i nefinansijske podrške turističkim zajednicama koje su osjetljive na klimatske promjene kako bi se pomoglo u diversifikaciji i prilagođavanju klimatskim promjenama, uz održivu turističku ponudu.
Vrsta mjere	Razvoj kapaciteta i institucionalno jačanje
Opis	<p>Klimatske promjene predstavljaju značajan izazov za turističku privredu u Crnoj Gori, posebno za turističke zajednice u primorskim i planinskim područjima koje su veoma osjetljive na njihove uticaje. Adekvatna finansijska i nefinansijska podrška za prilagođavanje klimatskim promjenama povećala bi ekonomske mogućnosti, smanjila ranjivost i promovisala prakse održivog razvoja. Cilj je pomoći zajednicama da diverzifikuju svoju turističku ponudu i prilagode se klimatskim promjenama na način da budu u mogućnosti da kreiraju ponudu otpornu na klimatske promjene. Podizanje svijesti i znanja o važnosti razvoja održivog turizma i promovisanje uvođenja novih praksi jačanja otpornosti od suštinskog je značaja. Dovodi do smanjenja ekonomskih gubitaka, očuvanja i unapređenja turističke privrede i stvaranja održive turističke ponude koja će turistima biti atraktivna tokom cijele godine.</p> <p>Mjera će se sastojati od sljedećih koraka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sprovođenje dalje analize kako bi se identifikovale turističke zajednice koje su posebno osjetljive na klimatske promjene. Sa posebnim fokusom na zajednice u primorskim (promjene nivoa mora) i planinskim područjima (promjene snježnih padavina), kao i ruralnim područjima čija ponuda je sezonska i zavisi od dostupnosti prirodnih resursa. • Procjena rizika i uticaja klimatskih promjena na ekonomiju zajednica, turističke resurse i infrastrukturu. • Razvoj turističke ponude koja će se zasnivati na djelatnostima koje su manje osjetljive na klimatske promjene poput avanturističkog, zdravstvenog, kulturnog i ekoturizma (vezano za poljoprivredu). • Uspostavljanje programa finansiranja, tj. jedinstvene linije podrške državnih institucija na nacionalnom i lokalnom nivou, kao i kreditne linije Komercijalne banke za zajednice koje sprovode mjere prilagođavanja turističke ponude na klimatske promjene (diverzifikacija ponude, prilagođavanje infrastrukture, primjena održivih praksi, promocija, itd.). Dodatno, unapređenje saradnje sa međunarodnim organizacijama i donatorima koji pružaju finansijsku i tehničku podršku za prilagođavanje turističke privrede klimatskim promjenama. • Promovisanje programa finansiranja koji su namijenjeni ugroženim zajednicama i razvoju održivog turizma. • Razvoj i sprovođenje programa izgradnje kapaciteta za različite aktere u turističkoj ponudi (institucije na nacionalnom i lokalnom nivou, predstavnici turističke privrede, turistički operateri i stanovništvo), s ciljem razumijevanja uticaja klimatskih promjena na turizam i odgovarajuća priprema za prilagođavanje klimatskim promjenama. • Razvoj i sprovođenje promocije održivog turizma na svim nivoima (međunarodni, nacionalni i lokalni) (promotivni materijali, medijske kampanje, itd.)
Ranjivost/ rizik koji se rješava	<p>Promjene temperatura – porast temperature na kopnu, povećana pojava i trajanje toplotnih talasa</p> <p>Promjene u temperaturi - povećana temperatura vode</p> <p>Promjene temperatura – skraćeno trajanje snježne sezone</p> <p>Smanjenje padavina</p>

	<p>Visoko oslanjanje turističkih proizvoda na vremenske prilike i klimu</p> <p>Velika zavisnost sektora od primorskog turizma</p> <p>Visoka sezonalnost turističke ponude</p> <p>Zavisnost od ranjivih i nedovoljnih sistema vodosnabdijevanja</p> <p>Sektor izuzetno osjetljiv na krizne situacije</p> <p>Nedovoljni institucionalni kapaciteti</p> <p>Nedostatak diverzifikacije proizvoda u svjetlu klimatskih promjena</p> <p>Povećanje napora ka održivosti u sektoru</p> <p>Loša infrastruktura za turizam</p>															
Podržani strateški i operativni ciljevi	<p>SCT 1. Obuka i izgradnja kapaciteta za sve relevantne aktere u sektoru turizma radi poboljšanja znanja i vještina za transformaciju turističkog sektora suočenog s klimatskim promjenama i za dobijanje podrške u sprovođenju aktivnosti prilagođavanja.</p> <p>OCT 1.2 Identifikacija i razvoj mogućnosti finansiranja za poboljšanje transformacije sektora</p>															
Veza sa postojećim politikama/planovima	<p>Strategija razvoja turizma Crne Gore 2022-2025</p> <p>Program razvoja zdravstvenog turizma 2021-2023</p> <p>Strategija razvoja biciklizma u Kolašinu 2022-2025</p> <p>Program razvoja ruralnog turizma u Crnoj Gori do 2025. godine sa akcionim planom - nacrt</p> <p>Strategija pametne specijalizacije 2019-2024</p>															
 Razmatranja i implikacije roda i jednakosti	<p>Sredstva i finansijski programi za razvoj inovativnih i održivih praksi u turizmu sadržaće posebne mjere za rješavanje prepreka za pristup žena mogućnostima finansiranja. Praksa promocije održivog turizma biće rodno osjetljiva i osmišljena za promovisanje ženskog vođstva i preduzetništva u turističkoj privredi.</p>															
Status pripreme	U fazi implementacije treba povećati/proširiti															
Proces implementacije i vremenski okvir	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Korak</th> <th>Vrijeme trajanja</th> <th>Nosilac zadatka / potrebna podrška</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Identifikacija turističkih zajednica</td> <td>6 mjeseci</td> <td>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona</td> </tr> <tr> <td>Analiza rizika i uticaja klimatskih promjena na turističke zajednice</td> <td>1 godina</td> <td>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Istraživačke i naučne institucije</td> </tr> <tr> <td>Razvoj održive turističke ponude</td> <td>Kontinuirano</td> <td>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Ministarstvo zdravlja Poslovna zajednica Turistička udruženja</td> </tr> <tr> <td>Uspostavljanje i promovisanje programa finansiranja</td> <td>Kontinuirano</td> <td>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo finansija Investiciono-razvojni fond Komercijalne banke Opštine Donatori</td> </tr> </tbody> </table>	Korak	Vrijeme trajanja	Nosilac zadatka / potrebna podrška	Identifikacija turističkih zajednica	6 mjeseci	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona	Analiza rizika i uticaja klimatskih promjena na turističke zajednice	1 godina	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Istraživačke i naučne institucije	Razvoj održive turističke ponude	Kontinuirano	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Ministarstvo zdravlja Poslovna zajednica Turistička udruženja	Uspostavljanje i promovisanje programa finansiranja	Kontinuirano	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo finansija Investiciono-razvojni fond Komercijalne banke Opštine Donatori
Korak	Vrijeme trajanja	Nosilac zadatka / potrebna podrška														
Identifikacija turističkih zajednica	6 mjeseci	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona														
Analiza rizika i uticaja klimatskih promjena na turističke zajednice	1 godina	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Istraživačke i naučne institucije														
Razvoj održive turističke ponude	Kontinuirano	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Ministarstvo zdravlja Poslovna zajednica Turistička udruženja														
Uspostavljanje i promovisanje programa finansiranja	Kontinuirano	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo finansija Investiciono-razvojni fond Komercijalne banke Opštine Donatori														

			Nacionalna turistička organizacija Turističke organizacije na lokalnom nivou Turistička udruženja					
	Razvoj i sprovođenje programa izgradnje kapaciteta za različite grupe aktera	4 godine	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Obrazovne institucije Nacionalna turistička organizacija Turističke organizacije na lokalnom nivou Turistička udruženja					
	Promocija ponude održivog turizma	Kontinuirano	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Opštine Turistička udruženja					
Nosilac mjere	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona							
Vremenski okvir	Aktivnost	1. godina	2. godina	3. godina	4. godina	5. godina	6. do 10. godina	
	Identifikacija turističkih zajednica							
	Analiza rizika i uticaja klimatskih promjena na turističke zajednice							
	Razvoj održive turističke ponude							
	Uspostavljanje i promovisanje programa finansiranja							
	Razvoj i sprovođenje programa izgradnje kapaciteta za različite grupe aktera							
	Promocija održivog turizma							
Akteri	Grupa aktera	Uključenost						
	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona	Nadzor analize, razvoja, sprovođenja i promocije održivog turizma Obezbjediavanje podataka i inputa za proces						
	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	Obezbjediavanje podataka i inputa za proces Pružanje podrške održivom razvoju poljoprivrede i turizma						
	Ministarstvo zdravlja	Obezbjediavanje podataka i inputa za proces Pružanje podrške održivom razvoju zdravstvenog turizma						
	Ministarstvo finansija	Pružanje finansijske podrške						
	Investiciono-razvojni fond	Pružanje finansijske i tehničke podrške						

	Komercijalne banke	Pružanje finansijske i tehničke podrške	
	Donatori	Pružanje finansijske i tehničke podrške	
	Nacionalna turistička organizacija	Promovisanje ponude održivog turizma	
	Turističke organizacije na lokalnom nivou	Promovisanje ponude održivog turizma	
	Lokalne samouprave	Pružanje finansijske podrške Promocija održivog turizma Obezbjedivanje podataka i inputa	
	Obrazovne institucije	Razvoj programa izgradnje kapaciteta	
	Istraživačke i naučne institucije	Vršenje analize Obezbjedivanje podataka i inputa	
	Poslovna zajednica	Obezbjedivanje podataka i inputa Promovisanje ponude održivog turizma	
	Turistička udruženja	Obezbjedivanje podataka i inputa Promovisanje ponude održivog turizma	
	Indikativni troškovi	Kapitalni troškovi[€]	Operativni troškovi u toku 5 godina[€]
760.000		630.000	
Potencijalni finansijski instrumenti i izvori	Instrument (vlastiti izvor, grant, dug, kapital, ostalo)	Izvor (lokalna samouprava, državno preduzeće, nacionalna vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, ostalo)	Iznos € / učešće %
	Vlastiti izvor	Nacionalna vlada	20%
	Koncesioni zajam	Investiciono-razvojni fond	20%
	Grant	Međunarodni razvojni partner	40%
Mjere uticaja (kvantitativni i kvalitativni indikatori)	<ul style="list-style-type: none"> • Broj ponude održivog turizma • Broj korisnika finansijsko-tehničkog programa podrške • Iznos finansijske podrške • Prihodi od usluga održivog turizma • Broj zaposlenih • Broj diverzifikovanih turističkih atrakcija • Broj održanih radionica za izgradnju kapaciteta • Broj uključenih aktera 		
Dodatne koristi	<ul style="list-style-type: none"> • Diverzifikovana turistička ponuda • Razvoj opština, posebno u sjevernom i ruralnom regionu • Smanjenje klimatske ugroženosti i jačanje otpornosti zajednica • Biodiverzitet i zaštita životne sredine 		
Potencijalni projektni rizici i opcije ublažavanja	Oblast	Rizici	Opcije ublažavanja
	Društvena	Nedostatak interesa u sektoru turizma za implementaciju održive turističke ponude	Osmišljavanje i sprovođenje programa podizanja svijesti

	Ekološka	Porast turizma može imati uticaja na životnu sredinu	Osiguravanje da turistička ponuda bude održiva i ekološki osjetljiva
	Ekonomska	Nedostatak sredstava, nedovoljna i neadekvatna finansijska podrška Smanjenje prihoda u prelaznom periodu	Razvoj javno-privatnih partnerstava Razvoj kapaciteta za korišćenje međunarodnih izvora finansiranja projekata u oblasti održivog razvoja turizma Poboljšanje kvaliteta usluga i iskustva Segmentacija tržišta Osmišljavanje i sprovođenje programa podizanja svijesti

T 1.2.3	Poboljšanje mogućnosti financiranja kako bi se olakšalo istraživanje i inovacije u praksi održivog turizma i kako bi se one mogle šire implementirati
Vrsta mjere	Razvoj kapaciteta i institucionalno jačanje
Opis	<p>Ova mjera ima za cilj da pruži odgovarajuću podršku naučnoj zajednici, istraživačima, inovatorima, nevladinim organizacijama i preduzetnicima u razvoju novih tehnologija i praksi u sektoru turizma. Na ovaj način diverzifikacija turističke ponude, otvaranje novih radnih mjesta i smanjenje društvene nejednakosti dovešće do održivog i otpornog turističkog sektora.</p> <p>Mjera će se sastojati od sljedećih koraka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sprovođenje dalje analize problema i izazova vezanih za klimatske promjene i turizam u Crnoj Gori. • Analiza postojećih finansijskih izvora podrške za implementaciju istraživanja i inovacija o održivim praksama u turizmu. • Uspostavljanje fondova i programa za finansiranje razvoja inovativnih i održivih praksi u turizmu • Finansijska i mentorska podrška za implementaciju održivih inicijativa i primjera dobre prakse u sektoru turizma (pilot projekti). • Promovisanje programa finansiranja koji su namijenjeni razvoju inovativnih i održivih djelatnosti u turizmu. • Razvoj i implementacija promocije održivih turističkih praksi za različite aktere (turistička privreda, turisti, investitori, javnost, itd.)
Ranjivost/ rizik koji se rješava	<p>Nedostatak procesa planiranja Nedovoljni institucionalni kapaciteti Nedovoljno dostavljanje meteoroloških i hidroloških podataka Sektor turizma nije na odgovarajući način integrisan s drugim u pogledu klimatskih promjena Nedostatak veze/koordinacije sa naučnom i istraživačkom (uključujući meteorološku) zajednicom Nedostatak uspjeha u produžavanju neodrživo visokog nivoa sezonalnosti Povećanje napora ka održivosti u sektoru</p>
Podržani strateški i operativni ciljevi	<p>Strateški cilj turizma SCT 1. Obuka i izgradnja kapaciteta za sve relevantne aktere u sektoru turizma radi poboljšanja znanja i vještina za transformaciju turističkog sektora u suočavanju s klimatskim promjenama i za dobijanje podrške u sprovođenju aktivnosti prilagođavanja Operativni cilj turizma OCT 1.2. Identifikacija i razvoj mogućnosti finansiranja za poboljšanje transformacije sektora</p>
Veza sa postojećim politikama/planovima	<p>Strategija razvoja turizma Crne Gore 2022-2025 Strategija pametne specijalizacije 2019-2024 Program razvoja ruralnog turizma u Crnoj Gori do 2025. godine sa akcionim planom – nacrt</p>
 Razmatranja i implikacije roda i jednakosti	<p>Procjena rodnog uticaja biće integrisana u analize klimatskih promjena i turizma kako bi se procijenilo kako održive turističke prakse i finansijske mogućnosti utiču na žene i muškarce i kako bi se razvile strategije za ublažavanje svih dispariteta. U tom procesu konsultovaće se žene koje upravljaju objektima ruralnog turizma i žene koje rade u turističkoj privredi.</p>

	Mentorski programi biće prilagođeni za rješavanje rodnih stereotipa i strukturnih barijera za žene u turističkom poslovanju.																					
Status pripreme	U fazi implementacije treba povećati/proširiti																					
Proces implementacije i vremenski okvir	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Korak</th> <th>Vrijeme trajanja</th> <th>Nosilac zadatka / potrebna podrška</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Analiza ključnih problema i izazova vezanih za klimatske promjene i turizam</td> <td>3 mjeseca</td> <td>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona</td> </tr> <tr> <td>Analiza postojećih izvora finansijske podrške</td> <td>3 mjeseca</td> <td>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo finansija Fond za inovacije</td> </tr> <tr> <td>Uspostavljanje fondova i programa za finansiranje razvoja inovativnih i održivih praksi u turizmu</td> <td>Kontinuirano</td> <td>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo finansija Fond za inovacije Investiciono-razvojni fond Komercijalne banke Opštine Donatori</td> </tr> <tr> <td>Finansijska i mentorska podrška za implementaciju održivih inicijativa i primjera dobre prakse u sektoru turizma (pilot projekti)</td> <td>Kontinuirano</td> <td>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo finansija Fond za inovacije Investiciono-razvojni fond Komercijalne banke Opštine Donatori Istraživačke institucije</td> </tr> <tr> <td>Promocija programa finansiranja</td> <td>Kontinuirano</td> <td>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Fond za inovacije Istraživačke i naučne institucije</td> </tr> <tr> <td>Promocija prakse održivog turizma</td> <td>Kontinuirano</td> <td>Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Opštine Nacionalna turistička organizacija Turističke organizacije na lokalnom nivou Turistička udruženja</td> </tr> </tbody> </table>	Korak	Vrijeme trajanja	Nosilac zadatka / potrebna podrška	Analiza ključnih problema i izazova vezanih za klimatske promjene i turizam	3 mjeseca	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona	Analiza postojećih izvora finansijske podrške	3 mjeseca	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo finansija Fond za inovacije	Uspostavljanje fondova i programa za finansiranje razvoja inovativnih i održivih praksi u turizmu	Kontinuirano	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo finansija Fond za inovacije Investiciono-razvojni fond Komercijalne banke Opštine Donatori	Finansijska i mentorska podrška za implementaciju održivih inicijativa i primjera dobre prakse u sektoru turizma (pilot projekti)	Kontinuirano	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo finansija Fond za inovacije Investiciono-razvojni fond Komercijalne banke Opštine Donatori Istraživačke institucije	Promocija programa finansiranja	Kontinuirano	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Fond za inovacije Istraživačke i naučne institucije	Promocija prakse održivog turizma	Kontinuirano	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Opštine Nacionalna turistička organizacija Turističke organizacije na lokalnom nivou Turistička udruženja
	Korak	Vrijeme trajanja	Nosilac zadatka / potrebna podrška																			
	Analiza ključnih problema i izazova vezanih za klimatske promjene i turizam	3 mjeseca	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona																			
	Analiza postojećih izvora finansijske podrške	3 mjeseca	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo finansija Fond za inovacije																			
	Uspostavljanje fondova i programa za finansiranje razvoja inovativnih i održivih praksi u turizmu	Kontinuirano	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo finansija Fond za inovacije Investiciono-razvojni fond Komercijalne banke Opštine Donatori																			
	Finansijska i mentorska podrška za implementaciju održivih inicijativa i primjera dobre prakse u sektoru turizma (pilot projekti)	Kontinuirano	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo finansija Fond za inovacije Investiciono-razvojni fond Komercijalne banke Opštine Donatori Istraživačke institucije																			
	Promocija programa finansiranja	Kontinuirano	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Fond za inovacije Istraživačke i naučne institucije																			
Promocija prakse održivog turizma	Kontinuirano	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Opštine Nacionalna turistička organizacija Turističke organizacije na lokalnom nivou Turistička udruženja																				

Nosilac mjere	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona						
Vremenski okvir	Aktivnost	1. godina	2. godina	3. godina	4. godina	5. godina	6. do 10. godina
	Identifikacija ključnih problema i izazova vezanih za klimatske promjene i turizam						
	Analiza postojećih izvora finansijske podrške						
	Uspostavljanje fondova i programa za finansiranje razvoja inovativnih i održivih praksi u turizmu						
	Finansijska i mentorska podrška za implementaciju održivih inicijativa i primjera dobre prakse u sektoru turizma (pilot projekti)						
	Promocija programa finansiranja						
	Promocija prakse održivog turizma						
Akteri	Grupa aktera	Uključenost					
	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona	Nadzor analize, razvoja, implementacije i promocije istraživanja i inovacija prakse održivog turizma Obezbjediavanje podataka i inputa za proces					
	Fond za inovacije	Pružanje podrške za istraživanja, inovacije i prakse održivog turizma Obezbjediavanje podatak i inputa za proces					
	Ministarstvo finansija	Pružanje finansijske podrške					
	Investiciono-razvojni fond Crne Gore	Pružanje finansijske i tehničke podrške					
	Komercijalne banke	Pružanje finansijske i tehničke podrške					
	Donatori	Pružanje finansijske i tehničke podrške					
	Lokalne samouprave	Pružanje finansijske podrške Promocija održivog turizma Obezbjediavanje podataka i inputa					
	Nacionalna turistička organizacija	Promovisanje ponude održivog turizma					
	Turističke organizacije na lokalnom nivou	Promovisanje ponude održivog turizma					
Istraživačke i naučne institucije	Vršenje analize Obezbjediavanje podataka i inputa						

	Turistička udruženja	Obezbjeđivanje podataka i inputa Promovisanje prakse održivog turizma	
Indikativni troškovi	Kapitalni troškovi[€]	Operativni troškovi u toku 5 godina[€]	Troškovi razvoja / savjetovanja[€]
	760.000	630.000	
Potencijalni finansijski instrumenti i izvori	Instrument (vlastiti izvor, grant, dug, kapital, ostalo)	Izvor (lokalna samouprava, državno preduzeće, nacionalna vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, ostalo)	Iznos € / učešće %
	Vlastiti izvor	Nacionalna vlada	20%
	Koncesioni zajam	Investiciono-razvojni fond	60%
	Kapital	Privatni sektor	20%
Mjere uticaja (kvantitativni i kvalitativni indikatori)	<ul style="list-style-type: none"> - Broj istraživačkih projekata, pilot programa, startapova - Broj novih tehnologija, inovacija ili proizvoda - Iznos odobrenih sredstava - Povrat investicije 		
Dodatne koristi	<ul style="list-style-type: none"> - Razvoj nauke, istraživanja i inovacija - Razvoj održivog turizma - Smanjenje zavisnosti turističke privrede od sezonalnosti - Ekonomski razvoj - Biodiverzitet i zaštita životne sredine 		
	Oblast	Rizici	Opcije ublažavanja

Potencijalni projektni rizici i opcije ublažavanja	Društvena	Nedostatak interesa u sektoru turizma za implementaciju inovativnih i održivih turističkih praksi Nejednak pristup finansiranju može produbiti nejednakost	Osmišljavanje i sprovođenje programa podizanja svijesti Osmišljavanje i razvoj inkluzivnih programa finansiranja
	Ekonomska	Nizak nivo povrata ulaganja Povećanje troškova turističkih usluga	Diverzifikacija projekata Razvoj i implementacija stručne podrške i mentorstva Diverzifikacija turističke ponude Segmentacija tržišta

T3.1.1	Nadogradnja sistema ranog upozoravanja za turistička preduzeća i korisnike i sprovođenje programa za podizanje svijesti
Vrsta mjere	Razvoj kapaciteta i institucionalno jačanje
Opis	<p>Sistem ranog upozoravanja ključan je za sektor turizma u Crnoj Gori jer može pomoći da se maksimalno smanji uticaj niza opasnosti na posjetioce i lokalnu ekonomiju. Crnogorska ekonomija se u velikoj mjeri oslanja na turizam, a hazardni događaji mogu poremetiti privredu tako što će oštetiti infrastrukturu, uzrokovati poremećaje u saobraćaju i ugroziti bezbjednost posjetilaca.</p> <p>Uz uspostavljen efikasan sistem ranog upozoravanja, turisti i turistički operateri mogu unaprijed dobiti obavještenje o predstojećim opasnostima i događajima koji se sporo razvijaju, što im omogućava da preduzmu neophodne mjere predostrožnosti kako bi zaštitili sebe i svoje poslovanje. Pored sistema ranog upozoravanja, potrebno je implementirati plan upravljanja kriznim situacijama i program podizanja svijesti kako bi se osiguralo da kada se otkriju opasnosti i događaji koji se sporo razvijaju, odgovarajući planovi i procedure mogu smanjiti i ublažiti potencijalne uticaje. Oni mogu biti u obliku vodiča/brošura/planova i obuka.</p> <p>Preduzeća i šira javnost postaju sve svjesniji uticaja klimatskih promjena na turizam. Neophodno je osigurati pristupačan i efikasan način distribucije informacija, korišćenjem digitalnih pristupa. Može se planirati i kroz AP Strategije pametne specijalizacije ili podržati kroz programe Fonda za inovacije.</p> <p>Mjera će se sastojati od sljedećih koraka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Uspostavljanje plana upravljanja krizom • Izrada programa edukacije/obuke za podizanje svijesti • Uspostavljanje tima i sprovođenje istraživanja o trenutnom nacionalnom i podnacionalnom sistemu ranog upozoravanja u Crnoj Gori kako bi se razumjelo kako se najbolje može integrisati sistem ranog upozoravanja u turizmu • Definisane obima i ciljeva sistema ranog upozoravanja i angažovanje aktera da razumiju njegovu primjenu i integraciju • Identifikovanje ključnih indikatora i izrada plana/postupka prikupljanja i analize podataka • Uspostavljanje sistema ranog upozoravanja u turizmu uključujući smjernice i procese • Promocija sistema ranog upozoravanja i kampanje.
Ranjivost/ rizik koji se rješavaanjeov	<p>Nedostatak procesa planiranja</p> <p>Nedovoljno dostavljanje meteoroloških i hidroloških podataka</p> <p>Sektor turizma nije na odgovarajući način integrisan s drugim u pogledu klimatskih promjena</p> <p>Nedostatak veze/koordinacije sa naučnom i istraživačkom (uključujući meteorološku) zajednicom</p> <p>Povećanje napora ka održivosti u sektoru</p>
Podržani strateški i operativni ciljevi	<p>SCT 3. Uspostavljanje/jačanje multisektorskih koordinisanih pristupa i mehanizama za jačanje spremnosti za rano upozoravanje i planiranje klimatskih promjena.</p> <p>OCT 3.1 Poboljšanje koordinacije između klimatskih usluga i sektora turizma kako bi se ojačala spremnost</p>
Veza sa postojećim	Strategija razvoja turizma Crne Gore 2022-2025 (Poglavlja: 11.4.2. Klimatske promjene; 14.4 Ruralni turizam i 109 Ekoturizam)

politikama/planovi ma	Strategija za smanjenje rizika od katastrofa sa dinamičkim planom aktivnosti za sprovođenje strategije za period 2018 – 2023 (Str.: 2, 41 i 48) Strategija pametne specijalizacije 2019-2024		
 Razmatranja i implikacije roda i jednakosti	Rodna perspektiva i perspektiva ranjivih grupa biće integrisane u istraživanje o aktuelnom nacionalnom i podnacionalnom sistemu ranog upozoravanja u Crnoj Gori. Tim će biti rodno uravnotežen. Sistem ranog upozoravanja i planovi upravljanja krizom za turizam biće rodno odgovorni. Program edukacije/obuke i kampanja za promociju sistema ranog upozoravanja uzeće u obzir specifične potrebe za informacijama ranjivih grupa.		
Status pripreme	Projektna ideja		
Proces implementacije i vremenski okvir	Korak	Vrijeme trajanja	Nosilac zadatka / potrebna podrška
	Uspostavljanje tima i sprovođenje istraživanja o postojećem nacionalnom i podnacionalnom sistemu ranog upozoravanja u Crnoj Gori kako bi se razumjelo kako najbolje može biti integrisan u sistem ranog upozoravanja u turizmu	6 mjeseci	Ministarstvo unutrašnjih poslova Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju Istraživačke i naučne institucije
	Definisanje obima i ciljeva sistema ranog upozoravanja i angažovanje aktera da razumiju njegovu primjenu i integraciju	6 mjeseci	Ministarstvo unutrašnjih poslova Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju
	Identifikovanje ključnih indikatora i izrada plana/postupka prikupljanja i analize podataka	3 mjeseca	Ministarstvo unutrašnjih poslova Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju
	Uspostavljanje sistema ranog upozoravanja u turizmu uključujući smjernice i procese	9 mjeseci	Ministarstvo unutrašnjih poslova Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija Uprava policije
	Uspostavljanje plana upravljanja krizom	6 mjeseci	Ministarstvo unutrašnjih poslova Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Uprava policije
	Izrada programa edukacije/obuke za podizanje svijesti	6 mjeseci	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevernog regiona Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija Obrazovne institucije

	Promocija sistema ranog upozoravanja i kampanja	Kontinuirano	Ministarstva, poslovna zajednica				
Nosilac mjere	Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma						
Vremenski okvir	Aktivnost	1. godina	2. godina	3. godina	4. godina	5. godina	6-10. godina
	Sprovođenje istraživanja						
	Obim i ciljevi sistema ranog upozoravanja						
	Definisanje ključnih indikatora						
	Uspostavljanje sistema ranog upozoravanja u turizmu						
	Uspostavljanje plana upravljanja krizom						
	Izrada programa edukacije/obuke za podizanje svijesti						
	Promocija sistema ranog upozoravanja i kampanja						
Akteri	Grupa aktera	Uključenost					
	Ministarstvo unutrašnjih poslova	Nadzor razvoja, implementacije i promocije sistema ranog upozoravanja Obezbjedivanje podataka i inputa za proces					
	Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma	Nadzor razvoja, implementacije i promocije sistema ranog upozoravanja Obezbjedivanje podataka i inputa za proces					
	Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja	Obezbjedivanje podataka i inputa za proces					
	Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju	Obezbjedivanje podataka i inputa za proces Implementacija sistema ranog upozoravanja					
	Uprava policije	Obezbjedivanje podataka i inputa za proces Implementacija sistema ranog upozoravanja					
	Istraživačke i naučne institucije	Sprovođenje naučnih istraživanja Obezbjedivanje podataka i inputa za proces					
	Obrazovne institucije	Izrada programa edukacije/obuke za podizanje svijesti					
Indikativni troškovi	Kapitalni troškovi[€]	Operativni troškovi u	Troškovi razvoja / savjetovanja[€]				

	toku 5 godina[€]		
	480.000	460.000	
Potencijalni finansijski instrumenti i izvori	Instrument (vlastiti izvor, grant, dug, kapital, ostalo)	Izvor (lokalna samouprava, državno preduzeće, nacionalna vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, ostalo)	Iznos € / učešće %
	Vlastiti izvor	Nacionalna vlada	60%
	Koncesioni zajam	Međunarodni razvojni partneri	40%
Mjere uticaja (kvantitativni i kvalitativni indikatori)	<ul style="list-style-type: none"> • Broj relevantnih indikatora identifikovanih za sistem ranog upozoravanja • Broj dostavljenih ranih upozorenja • Broj realizovanih edukativnih i programa za podizanje svijesti • Kreiran sistem ranog upozoravanja, kao aplikacija • Usvojen priručnik u kojem su navedene procedure koje treba slijediti u situacijama kada se šalju rana upozorenja 		
Dodatne koristi	<ul style="list-style-type: none"> • Diverzifikacija turističkog proizvoda • Uključivanje širokog spektra turističkih aktera i prednosti povezivanja ovih grupa • Preduzeća edukovana o pitanju prilagođavanja klimatskim promjenama • Upotreba tog sistema ranog upozoravanja u drugim sektorima privrede (poljoprivreda, šumarstvo, vodoprivreda, zdravstvo) 		
Potencijalni projektni rizici i opcije ublažavanja	Oblast	Rizici	Opcije ublažavanja
	Društvena	Nedostatak interesa privrede i šire javnosti za učenje o negativnim uticajima klimatskih promjena na turizam.	Organizacija obuka i seminara, donošenje strateških dokumenata na nivou države i lokalne samouprave, izrada priručnika; promovisanje prednosti prihvatanja predloženih koraka ranog upozoravanja.
	Ekonomska	Gubitak prihoda u sektoru turizma kao rezultat uticaja ranog upozoravanja, međutim, to će biti nadoknađeno boljom pripremom i preduzetim proaktivnim mjerama.	

Međusektorski aspekti: prioritetne mjere prilagođavanja

MS1.1.1	Kreiranje detaljnih procedura za prikupljanje podataka, monitoring i izvještavanje u svim sektorima, sa bazom za upravljanje podacima kako bi se osigurala dostupnost podataka za planiranje, politiku i programiranje
Vrsta mjere	Javna politika, izgradnja kapaciteta i jačanje institucija
Opis	<p>Nedostatak dosljednih i preciznih podataka je stalno prisutan problem u svim sektorima u Crnoj Gori. Za sve aktivnosti NPP potrebne su transparentne, detaljne i snažne procedure za prikupljanje, upravljanje i praćenje podataka da bi se omogućilo uspješno prilagođavanje na klimatske promjene. Dobri procesi i sistemi upravljanja podacima visokog kvaliteta će tokom implementacije omogućiti donošenje brzih odluka zasnovanih na dokazima. Cilj ove akcije je da se obezbijedi dostupnost tačnih i pravovremenih podataka za efikasno planiranje, formulisanje politika i programiranje prilagođavanja.</p> <p>Utvrđiti procedure: U saradnji sa akterima u okviru svakog sektora pojedinačno procijenice se trenutno stanje u vezi sa podacima, uključujući početnu procjenu podataka koji se trenutno prikupljaju, čuvaju i koriste. Podaci relevantni za klimatske promjene se na početku vjerovatno neće rutinski prikupljati za sve sektore. Uključivanjem širokog spektra aktera iz državnih organa, istraživačkih institucija, nevladinih organizacija i privatnog sektora obezbijediće se da nove procedure budu inkluzivne i prilagođene potrebama datog sektora. Prilikom utvrđivanja novih procesa, cilj će biti prikupljanje, upravljanje i analiza odvojenih podataka, čime će se osigurati da aktivnosti iz NPP uzimaju u obzir različite grupe i izbjegavaju negativne posljedice po marginalizovane populacije.</p> <p>Formiranje baze za upravljanje podacima: Prvo će biti definisani ciljevi i zadaci za bazu podataka da bi se došlo do zajedničkog razumijevanja svrhe i korišćenja baze podataka. Baza podataka će biti kreirana kroz konsultacije sa stručnjacima za upravljanje podacima i uz uzorak korisnika iz relevantnih sektora. Struktura baze podataka će biti prilagođena različitim vrstama podataka, prilagodljiva i efikasna za korišćenje. Potrebno je takođe uzeti u obzir bezbjednost i privatnost podataka kroz integraciju snažnih mjera čiji je cilj zaštita osjetljivih podataka. Od ključnog značaja je da se odabere odgovarajući softver koji je pristupačan i jednostavan za održavanje i upotrebu.</p> <p>Monitoring, izvještavanje i verifikacija (MIV): U okviru izrade procedura, procesi prikupljanja podataka će imati u vidu budući monitoring i izvještavanje. Procedure monitoringa će biti usklađene sa kreiranjem baze za upravljanje podacima. Uspostaviće se kontinuirana organizaciona struktura za MIV, uz podjelu odgovornosti za nadgledanje monitoringa. Kao vrsta podrške, biće izrađen „pasoš indikatora“ koji će detaljno opisati jedinice, osnov, opis metodologije, referentnu tačku i sva mjerila za indikator koja će usmjeravati kontinuirani monitoring.</p> <p>U cilju podrške ovoj akciji, izgradnja kapaciteta i obuke će biti sastavni dio novih procedura. Za procese monitoringa i izvještavanja će biti obezbijedena izgradnja kapaciteta. Pokretanju baze za upravljanje podacima i novim procedurama će prethoditi pilot testiranje funkcionalnosti platforme i procesa.</p>
Ranjivost / rizik koji se rješava	<ul style="list-style-type: none"> • Poljoprivreda: nedostatak svijesti i slabi kapaciteti pojjoprivrednika da se prilagode kao odgovor na klimatske promjene • Zdravlje: nedovoljan broj zdravstvenih radnika i nedostatak kapaciteta za rizike povezane sa klimatskim promjenama • Turizam: nedostatak podataka o klimatskim promjenama • Vode: nedostatak podataka i međusektorske saradnje

Podržani strateški i operativni ciljevi	<p>OCMS 1. Podržati rodne i ranjive grupe kroz prikupljanje i monitoring razdvojenih podataka</p> <p>OCMS 1.1 Prikupiti razdvojene podatke</p> <p>OCMS 2.1 Poboljšati međusektorsku saradnju za rješavanje posljedica klimatskih promjena na pravedan i jednak način</p>		
Povezanost sa postojećim politikama/ planovima	<p>Projekat CBIT (razvoj sistema MIVE za NPP i klimatske promjene generalno)</p> <p>Nacionalna strategija održivog razvoja - strateški ciljevi 5.2, 5.4.</p> <p>Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja - operativni cilj E3</p> <p>Strategija upravljanja vodama 2017-2035, cilj 6.5.</p> <p>Integrisanje Direktive INSPIRE u zakonodavni okvir Crne Gore - Miv/e</p>		
 Rodni aspekti, jednakost i implikacije	<p>Postoji nedostatak podataka razdvojenih po polu, ali i po drugim aspektima kao što su starost, invaliditet i ekonomski status. U pitanju su ključni podaci za efikasno kreiranje, monitoring i evaluaciju mjera prilagođavanja koje su namijenjene najranjivijim grupama u Crnoj Gori. Ova akcija će obuhvatiti izgradnju kapaciteta o temama kao što su vrste i korišćenje podataka, uključujući i djelotvorno korišćenje razdvojenih podataka. Podršku će dobiti svi sektori da bolje uzmu u obzir različite grupe, posebno ranjive i marginalizovane grupe stanovnika.</p>		
Status pripreme	Projektna ideja		
Proces realizacije i rokovi	Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / potrebna podrška
	Uključiti relevantne aktere iz sektora i agencija/organa	3 mjeseca	Biće potvrđeno
	Procijeniti trenutno stanje sa podacima i utvrditi oblasti u kojima treba unaprijediti prikupljanje podataka i MIV	3 Months	Biće potvrđeno
	Definisati opšte i specifične ciljeve i obuhvat platforme za upravljanje podacima	1 mjesec	
	Detaljno opisati, utvrditi i dogovoriti nove procese povezane sa podacima i organizacionu strukturu za MIV	6 mjeseci	Biće potvrđeno
	Definisati ključne indikatore i setove podataka, sakupiti podatke i izraditi Pasoš indikatora	6 mjeseci	Biće potvrđeno
	Izraditi bazu podataka i sprovesti pilotiranje	6 mjeseci	Biće potvrđeno
	Sastanci za razvoj kapaciteta	Mjeseci	
	Kontinuirani MIV	Kontinuirano	Biće potvrđeno

Vremenski rokovi	Aktivnost	1. god.	2. god.	3. god.	4.+ god.
	Uključivanje aktera				
	Procjena stanja sa podacima				
	Definisanje opštih i specifičnih ciljeva i obuhvata				
	Detaljno opisati, utvrditi i dogovoriti nove procese povezane sa podacima i organizacionu strukturu za MIV				
	Definisati ključne indikatore i setove podataka, sakupiti podatke i izraditi Pasoš indikatora				
	Izraditi bazu podataka i sprovesti pilotiranje				
	Razvoj kapaciteta				
Kontinuirani MIV					
Nosilac mjere	MONSTAT i koordinator NPP				
Akteri	Grupa aktera	Uključenost (informisati, konsultovati, uključiti, saradivati, osnažiti)			
	Monstat	Nadgleda proces Uvodi nove sisteme prikupljanja podataka i monitoringa zasnovanog na indikatorima Učestvuje u programima izgradnje kapaciteta			
	Pružaoци podataka (Monstat, Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju, Agencija za zaštitu životne sredine, Uprava za vode, Uprava za šume, Institut za javno zdravlje, Nacionalna turistička organizacija, Direktorat za plaćanja Ministarstva poljoprivrede)	Daju i odobravaju pristup podacima Postupaju po protokolima za dostavljanje podataka Generišu nove podatke po protokolima Izveštavaju transparentno Učestvuju u programima izgradnje kapaciteta			
Istraživačke institucije, civilni sektor	Učestvuju u izradi protokola, procjeni podataka Daju podatke i postupaju po protokolima za dostavljanje podataka				

Indikativni troškovi	Kapitalni rashodi [€]	Op. rash. tokom 5 god. [€]	Razvojni / savjetodavni troškovi [€]
	448.000	712.000	-
Mogući instrumenti i izvori finansiranja	Instrument (sopstveni izvori, grant, zaduživanje, kapital, ostalo)	Izvor (lokalna uprava, državno preduzeće, vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, drugi)	Iznos u € / Udio u %
	Sopstveni izvori	Vlada	20%
	Grant	Međunarodni razvojni partner	80%
Mjere uticaja (kvantitativni i kvalitativni pokazatelji)	% skupova podataka razdvojenih po polu	Polazna osnova	
	% skupova podataka koji obuhvataju ranjivosti i klimatske promjene	Polazna osnova	
	% indikatora sa kompletnim podacima	Polazna osnova	
Dodatne koristi	<ul style="list-style-type: none"> ● Poboljšano praćenje životne sredine i opasnosti će doprinijeti otpornosti Cme Gore kroz smanjenje izloženosti ekološkim i klimatskim opasnostima ● Unapređenje i podrška međusektorskoj saradnji ● Baza podataka i procesi mogu se koristiti za druge inicijative, npr. ublažavanje klimatskih promjena, zaštitu životne sredine ● Može da podrži sprovođenje propisa o zaštiti životne sredine ● Može da podrži razvoj novih strateških instrumenata 		
Potencijalni rizici projekta i opcije ublažavanja	Oblast	Rizici	Opcije ublažavanja rizika
	Društvena	Curenje ili narušavanje zaštite podataka	Obezbijediti primjenu najbolje prakse u zaštiti podataka i privatnosti prilikom formiranja baze podataka
	Ekološka	Podaci se koriste za štetne aktivnosti	Redovni pregled vrsta podataka i kapaciteta za njihovo čuvanje i izrada neophodnih akcionih planova da se smanje mogućnosti za neprimjereno korišćenje podataka
	Ekonomska	Dodatni troškovi za prikupljanje razdvojenih podataka	Izdvojiti sredstva tokom planiranja državnog budžeta. pripremiti portfolio sa mogućnostima finansiranja
	Druga	Nespremnost organizacija i aktera da dostavljaju podatke	Izgraditi snažnije odnose između sektora i drugih aktera da se obezbijedi uzajamno dogovorena podrška i prihvatanje novih procesa upravljanja podacima Izraditi protokole o dostavljanju podataka i obezbijediti da se postupa u skladu s njima

MS2.1.1	Međusektorsko programiranje za integrisanje planiranja u sektorima poljoprivrede, turizma, zdravstva i voda, sa zajedničkim programom koji se bavi klimatskim rizicima u tim sektorima
Vrsta mjere	Tehnička mjera i jačanje institucija
Opis	<p>Prilagođavanje na klimatske promjene zahtijeva holistički i snažan pristup. Za Crnu Goru će to zahtijevati da različiti nivoi vlade međusobno sarađuju, sa različitim ministarstvima koja koordinišu i rade kohezivno. Povezanost i komunikacioni kanali između vladinih ministarstava u Crnoj Gori koja su uključena u rješavanje posljedica klimatskih promjena do sada nijesu bili dovoljno razvijeni.</p> <p>Cilj ove akcije je uspostavljanje međusektorskog programiranja koje integriše planiranje u sektorima poljoprivrede, turizma, zdravstva i voda. Cilj akcije je razviti zajednički program koji se proaktivno bavi klimatskim rizicima i unapređuje otpornost u ovim međusobno povezanim sektorima. Mjera ima za cilj da okupi aktere iz četiri sektora koja su se našla u fokusu NPP: poljoprivrede, turizma, zdravstva i voda, za potrebe realizacije ovog programa čiji je cilj rješavanje klimatskih rizika koji utiču na sve četiri sektora. Iako je namjera da se ova prilika iskoristi da se ublaže klimatski rizici koji utiču na različite sektore, ključni element će biti razvijanje povezanosti između ministarstava i aktera, da bi se omogućila razmjena znanja, povećala efikasnost i poboljšala koordinacija. Sve navedeno će doprinijeti kapacitetu za prilagođavanje ne samo ministarstava, već i čitave zemlje, ako se model može proširiti.</p> <p>Izrada programa će zahtijevati inpute različitih aktera iz svih prioritarnih sektora. Potrebno je sprovesti integrisanu procjenu klimatskih rizika da bi se utvrdili prioritetni rizici i ranjivosti koje su zajedničke svim sektorima. Za to se mogu koristiti nalazi iz NPP kao osnova. Program će biti izrađen u okviru sektorskih ministarstava da bi se osiguralo da je program djelotvoran i da odgovara potrebama datog sektora. Preporučuje se da u programu snažno budu zastupljeni rodni aspekti i jednakost i da podrži grupe stanovnika/ ekosisteme koji su najranjiviji na klimatske promjene.</p>
Ranjivost / rizik koji se rješava	<i>Primjenjivo na sve rizike i ranjivosti</i>
Podržani strateški i operativni ciljevi	<p>Ova mjera konkretno doprinosi postizanju sljedećeg elementa vizije NPP: „Izgraditi i razviti kapacitete za planiranje zasnovano na dokazima, implementaciju i monitoring niza različitih mjera prilagođavanja, razmjenu znanja i koordinaciju“. Mjera je takođe usmjerena na realizaciju sljedećih ciljeva:</p> <p>SCT 3. Uvođenje/ jačanje multisektorskih koordinisanih pristupa i mehanizama za jačanje pripremljenosti za rano upozoravanje i planiranje u oblasti klimatskih promjena. SCP 1. Prikupljanje tehničkih podataka visoke rezolucije i integrisanje lokalnog znanja za poboljšano međusektorsko planiranje i prognoze sanovane na dokazima.</p>
Povezanost sa postojećim politikama/ planovima	<p>Dokument NPP Nacionalna strategija održivog razvoja Nacionalna strategija u oblasti klimatskih promjena do 2030.</p>

 Rodni aspekti, jednakost i implikacije	Integrirana procjena klimatskih rizika i naknadni projekti će obuhvatiti strategije za rješavanje mogućih razlika u uticaju klimatskih rizika i mjera prilagođavanja u različitim zajednicama.																																																														
Status pripreme	Projektna ideja																																																														
Proces realizacije i rokovi	<table border="1"> <thead> <tr> <th data-bbox="467 427 874 506">Korak</th> <th data-bbox="874 427 1042 506">Trajanje</th> <th colspan="5" data-bbox="1042 427 1444 506">Nosilac zadatka / potrebna podrška</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="467 506 874 618">Prepoznati ko su ključni sektorski akteri i formirati programski tim</td> <td data-bbox="874 506 1042 618">2 mjeseca</td> <td colspan="5" data-bbox="1042 506 1444 618">Biće potvrđeno</td> </tr> <tr> <td data-bbox="467 618 874 797">Uspostaviti mehanizam koordinacije da se obezbijedi da su uloge i nadležnosti jasne i napraviti plan za izradu programa.</td> <td data-bbox="874 618 1042 797">4 mjeseca</td> <td colspan="5" data-bbox="1042 618 1444 797">Biće potvrđeno</td> </tr> <tr> <td data-bbox="467 797 874 875">Sprovesti integriranu procjenu klimatskih rizika</td> <td data-bbox="874 797 1042 875">6 mjeseci</td> <td colspan="5" data-bbox="1042 797 1444 875">Proces realizacije i rokovi</td> </tr> <tr> <td data-bbox="467 875 874 987">Pripremiti projekat i skup projekata koji će se baviti rješavanjem ovih rizika</td> <td data-bbox="874 875 1042 987">1 year</td> <td colspan="5" data-bbox="1042 875 1444 987">Proces realizacije i rokovi</td> </tr> <tr> <td data-bbox="467 987 874 1032">Izraditi plan finansiranja</td> <td data-bbox="874 987 1042 1032">6 mjeseci</td> <td colspan="5" data-bbox="1042 987 1444 1032">Proces realizacije i rokovi</td> </tr> <tr> <td data-bbox="467 1032 874 1077">Implementirati program</td> <td data-bbox="874 1032 1042 1077">3 godine</td> <td colspan="5" data-bbox="1042 1032 1444 1077">Proces realizacije i rokovi</td> </tr> <tr> <td data-bbox="467 1077 874 1189">Integrirati monitoring, izvještavanje i verifikaciju (MIV) u NPP program</td> <td data-bbox="874 1077 1042 1189">3 godine</td> <td colspan="5" data-bbox="1042 1077 1444 1189">NV</td> </tr> </tbody> </table>							Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / potrebna podrška					Prepoznati ko su ključni sektorski akteri i formirati programski tim	2 mjeseca	Biće potvrđeno					Uspostaviti mehanizam koordinacije da se obezbijedi da su uloge i nadležnosti jasne i napraviti plan za izradu programa.	4 mjeseca	Biće potvrđeno					Sprovesti integriranu procjenu klimatskih rizika	6 mjeseci	Proces realizacije i rokovi					Pripremiti projekat i skup projekata koji će se baviti rješavanjem ovih rizika	1 year	Proces realizacije i rokovi					Izraditi plan finansiranja	6 mjeseci	Proces realizacije i rokovi					Implementirati program	3 godine	Proces realizacije i rokovi					Integrirati monitoring, izvještavanje i verifikaciju (MIV) u NPP program	3 godine	NV				
	Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / potrebna podrška																																																												
	Prepoznati ko su ključni sektorski akteri i formirati programski tim	2 mjeseca	Biće potvrđeno																																																												
	Uspostaviti mehanizam koordinacije da se obezbijedi da su uloge i nadležnosti jasne i napraviti plan za izradu programa.	4 mjeseca	Biće potvrđeno																																																												
	Sprovesti integriranu procjenu klimatskih rizika	6 mjeseci	Proces realizacije i rokovi																																																												
	Pripremiti projekat i skup projekata koji će se baviti rješavanjem ovih rizika	1 year	Proces realizacije i rokovi																																																												
	Izraditi plan finansiranja	6 mjeseci	Proces realizacije i rokovi																																																												
	Implementirati program	3 godine	Proces realizacije i rokovi																																																												
Integrirati monitoring, izvještavanje i verifikaciju (MIV) u NPP program	3 godine	NV																																																													
Nosilac mjere	NSOD																																																														
Vremenski okvir	<table border="1"> <thead> <tr> <th data-bbox="467 1272 826 1361">Aktivnost</th> <th data-bbox="826 1272 930 1361">1. god.</th> <th data-bbox="930 1272 1034 1361">2. god.</th> <th data-bbox="1034 1272 1137 1361">3. god.</th> <th data-bbox="1137 1272 1241 1361">4. god.</th> <th data-bbox="1241 1272 1345 1361">5. god.</th> <th data-bbox="1345 1272 1465 1361">6.+ god.</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="467 1361 826 1429">Formirati projektni tim</td> <td data-bbox="826 1361 930 1429"></td> <td data-bbox="930 1361 1034 1429"></td> <td data-bbox="1034 1361 1137 1429"></td> <td data-bbox="1137 1361 1241 1429"></td> <td data-bbox="1241 1361 1345 1429"></td> <td data-bbox="1345 1361 1465 1429"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="467 1429 826 1518">Uspostaviti mehanizam koordinacije i napraviti plan</td> <td data-bbox="826 1429 930 1518"></td> <td data-bbox="930 1429 1034 1518"></td> <td data-bbox="1034 1429 1137 1518"></td> <td data-bbox="1137 1429 1241 1518"></td> <td data-bbox="1241 1429 1345 1518"></td> <td data-bbox="1345 1429 1465 1518"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="467 1518 826 1608">Sprovesti integriranu procjenu klimatskih rizika</td> <td data-bbox="826 1518 930 1608"></td> <td data-bbox="930 1518 1034 1608"></td> <td data-bbox="1034 1518 1137 1608"></td> <td data-bbox="1137 1518 1241 1608"></td> <td data-bbox="1241 1518 1345 1608"></td> <td data-bbox="1345 1518 1465 1608"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="467 1608 826 1697">Pripremiti projekat/projekte</td> <td data-bbox="826 1608 930 1697"></td> <td data-bbox="930 1608 1034 1697"></td> <td data-bbox="1034 1608 1137 1697"></td> <td data-bbox="1137 1608 1241 1697"></td> <td data-bbox="1241 1608 1345 1697"></td> <td data-bbox="1345 1608 1465 1697"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="467 1697 826 1776">Izraditi plan finansiranja</td> <td data-bbox="826 1697 930 1776"></td> <td data-bbox="930 1697 1034 1776"></td> <td data-bbox="1034 1697 1137 1776"></td> <td data-bbox="1137 1697 1241 1776"></td> <td data-bbox="1241 1697 1345 1776"></td> <td data-bbox="1345 1697 1465 1776"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="467 1776 826 1843">Implementirati program</td> <td data-bbox="826 1776 930 1843"></td> <td data-bbox="930 1776 1034 1843"></td> <td data-bbox="1034 1776 1137 1843"></td> <td data-bbox="1137 1776 1241 1843"></td> <td data-bbox="1241 1776 1345 1843"></td> <td data-bbox="1345 1776 1465 1843"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="467 1843 826 1910">Integrirati MIV</td> <td data-bbox="826 1843 930 1910"></td> <td data-bbox="930 1843 1034 1910"></td> <td data-bbox="1034 1843 1137 1910"></td> <td data-bbox="1137 1843 1241 1910"></td> <td data-bbox="1241 1843 1345 1910"></td> <td data-bbox="1345 1843 1465 1910"></td> </tr> </tbody> </table>							Aktivnost	1. god.	2. god.	3. god.	4. god.	5. god.	6.+ god.	Formirati projektni tim							Uspostaviti mehanizam koordinacije i napraviti plan							Sprovesti integriranu procjenu klimatskih rizika							Pripremiti projekat/projekte							Izraditi plan finansiranja							Implementirati program							Integrirati MIV						
	Aktivnost	1. god.	2. god.	3. god.	4. god.	5. god.	6.+ god.																																																								
	Formirati projektni tim																																																														
	Uspostaviti mehanizam koordinacije i napraviti plan																																																														
	Sprovesti integriranu procjenu klimatskih rizika																																																														
	Pripremiti projekat/projekte																																																														
	Izraditi plan finansiranja																																																														
Implementirati program																																																															
Integrirati MIV																																																															

Akteri	Grupa aktera		Uključivanje	
	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede		Programski tim i koordinacija	
	Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma		Uključeno u implementaciju programa	
	Ministarstvo zdravlja		Nadležno za podršku MIV	
	Ministarstvo unutrašnjih poslova			
Indikativni troškovi	Kapitalni rashodi [€]	Op. rash. tokom 5 god. [€]	Razvojni / savjetodavni troškovi [€]	
	490.000	780.000		
Mogući instrumenti i izvori finansiranja	Instrument (sopstveni izvori, grant, zaduživanje, kapital, ostalo)	Izvor (lokalna uprava, državno preduzeće, vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, drugi)	Iznos u € / Udio u %	
	Sopstveni izvori	Vlada	20%	
	Grant	Međunarodni razvojni partner	80%	
Mjere uticaja (kvantitativni i kvalitativni pokazatelji)	<ul style="list-style-type: none"> - Broj međusektorskih projekata/ inicijativa usmjerenih na prilagođavanje na klimatske promjene koji su pokrenuti godišnje - Broj međukosektorskih sastanaka o prilagođavanju na klimatske promjene održanih godišnje - Potrošnja u eurima godišnje na međusektorske projekte smanjenja klimatskih rizika 			
Dodatne koristi	<ul style="list-style-type: none"> - Ekonomsko poboljšanje kroz smanjenje troškova (putem sinergije između ministarstava) i kroz projekte koji generišu finansijska sredstva - Otvaranje novih radnih mjesta kroz nove projekte - Ekonomska stabilnost (kroz smanjenje rizika) - Socijalna kohezija (kroz saradnju sa različitim grupama aktera) 			

Potencijalni rizici projekta i opcije ublažavanja

Oblast	Rizici	Opcije ublažavanja rizika
Društvena	Ograničeno na samo četiri sektora Ministarstva nespemna da sarađuju, nedostatak kadrovskih kapaciteta ili jasnih nadležnosti za PKP i finansija	Ako bude uspješan, program se može proširiti na druge sektore ili nivoe vlasti, npr. regionalne i lokalne Na inicijalnim sastancima će se jasno navesti značaj međusektorskog planiranja i koordinacije za rješavanje rizika. Pripremiti protokol o saradnji koji će se potpisivati
Ekološka	Projekti za rješavanje klimatskih rizika negativno utiču na biodiverzitet ili osjetljive ekosisteme. Najranjivije zajednice nijesu djelotvorno uključene u projekte.	Svaki novi projekat će angažovati različite aktore, uključujući ekologe i eksperte za biodiverzitet da se shvate svi mogući uticaji na ekosisteme. Sprovesti procjenu uticaja na životnu sredinu i stratešku procjenu uticaja, po potrebi i u skladu sa važećim propisima. Integrirana procjena klimatskih rizika će proaktivno prepoznati najranjivije zajednice u svim sektorima. Svi novi projekti će obuhvatiti punu procjenu društvenih i ekoloških uticaja (ili sličnu procjenu) da se za ranjive zajednice maksimalno iskoriste pozitivni uticaji.
Ekonomska	Preveliki ili visoki troškovi djelotvorne realizacije programa.	Poslovni argument za sprovođenje i podršku ovoj mjeri će biti predstavljen u analizi troškova i koristi
Druga	Nije primjenjivo	

MS2.1.2	<p>Unaprijediti komunikacione strukture između naučne/ istraživačke zajednice, javnih institucija odgovornih za planiranje i poslovnog sektora i formirati međusektorsko tijelo i procese za oblast klimatskih promjena, npr. NSOD da organizuje dvije radionice svake godine za svaki sektor sa ciljem da se razmotri povezanost javnih politika, istraživanja, poslovanja i programiranja za svaki sektor i to u oblasti prilagođavanja na klimatske promjene.</p>
Vrsta mjere	<p>Javne politike, razvoj kapaciteta i jačanje institucija</p>
Opis	<p>Prilagođavanje na klimatske promjene će zahtijevati da različiti sektorski akteri rade zajedno, da dijele informacije i rade na holistički način, budući da su klimatski rizici sa kojima se suočava Crna Gora složeni i višeslojni i da će zahtijevati saradnju istraživačke zajednice, javnih institucija i poslovnog sektora da bi se nosili sa tim problemima i iskoristili sve mogućnosti.</p> <p>Istraživačka zajednica: Istraživačka zajednica ima ključnu ulogu jer svojim stručnim znanjem i radom može da prepozna klimatske rizike i protumači kako će uticati na različite regione i sektore. Istraživačka zajednica isto tako može da bude efikasna u izradi strategija prilagođavanja i tehnologija. Saradnjom sa javnim institucijama mogu da obezbijede da se njihova saznanja prenesu u djelotvorne politike i rješenja.</p> <p>Javne institucije: Javne institucije imaju ključnu ulogu u finansiranju i sprovođenju programa i politika prilagođavanja. Javne institucije isto tako imaju moć da kreiraju podsticajno okruženje i zakonski okvir da podstaknu poslovni sektor.</p> <p>Organizacije civilnog društva imaju ulogu u sprovođenju programa, podizanju svijesti i uključivanju šireg skupa aktera. OCD takođe posjeduju visok nivo znanja o problemima i pokretačima ranjivosti kod grupa koje su najviše izložene rizicima od klimatskih promjena.</p> <p>Poslovni sektor ima ključnu ulogu u ulaganju u nove tehnologije i infrastrukturu otpornu na klimatske promjene. Takođe, može da koristi informacije iz naučne zajednice da prilagodi svoje poslovne modele u cilju smanjenja uticaja klimatskih promjena na svoje organizacije ili da bi iskoristili prednosti koje proizilaze iz klimatskih promjena.</p> <p>Da bi se unaprijedile ove veze i odnosi, NSOR će svake godine organizovati po dvije radionice za svaki ključni sektor, sa ciljem da se razmotri povezanost javnih politika, istraživanja, poslovanja i programiranja za svaki sektor i to u oblasti prilagođavanja na klimatske promjene. Rezultati tih radionica će biti jačanje institucija i razvoj odnosa sa projektima/ inicijativama i istraživačkim idejama koje će doprinijeti prilagođavanju na klimatske promjene.</p> <p>Radionice će podržati razmjenu informacija o klimatskim promjenama i analizama javnih politika, kao i prikupljanje i razmjenu podataka između svih relevantnih aktera (uključujući ekološke, meteorološke i socioekonomske skupove podataka). Sve radionice treba da rezultiraju potrebnim akcijama koje će se dodijeliti odgovarajućim akterima da bi se sprovele i pratile.</p>

Ranjivost / rizik koji se rješava	Primjenjivo na sve rizike						
Podržani strateški i operativni ciljevi	OCMS 2.1 Poboljšati međusektorsku saradnju u cilju rješavanja problema uzrokovanih klimatskim promjenama na pravedan i jednak način						
Povezanost sa postojećim politikama/planovima	Nacionalna strategija održivog razvoja - tematska oblast 5						
 Rodni aspekti, jednakost i implikacije	Ova aktivnost će omogućiti bolju komunikaciju između različitih grupa i uključivanje raznih aktera u prilagođavanje na klimatske promjene. Radionice će biti osmišljene na način da obuhvate različita mišljenja, uključujući ujednačeni doprinos u cilju ravnopravnog učešća muškaraca i žena.						
Status pripreme	Projektna ideja						
Proces realizacije i rokovi	Korak	Trajanje		Nosilac zadatka / Potrebna podrška			
	Oformiti tim i podijeliti zadatke u projektu	6 mjeseci		NSOR			
	Utvrđiti ko su ključni akteri iz istraživačke zajednice, javnih institucija i poslovnog sektora za svaki sektor	3 mjeseca		NSOR			
	Organizovati radionice svakih šest mjeseci za svaki sektor <i>Organizacioni tim treba da odredi predsjedavajućeg/ predsjedavajuću i da pošalje dnevni red prije sastanka.</i>	3 mjeseca		NSOR			
	Dostaviti zapisnik, sa akcijama i ishodima svakog sastanka <i>Akcije treba dodijeliti i pratiti.</i>	1 mjesec		NSOR			
	Pratiti i ocijeniti efekte sastanaka i pratiti akcije i ishode	Kontinuirano		NSOR			
Nosilac mjere	NSOR						
Vremenski okvir	Aktivnost	1. god.	2. god.	3. god.	4. god.	5. god.	6-10. god.
	Oformiti tim i podijeliti zadatke u projektu						
	Utvrđiti ko su ključni akteri						

	Organizovati radionicu svakih šest mjeseci za svaki sektor							
	Dostaviti zapisnik sa sastanka							
	Monitoring i evaluacija							
Akteri	Grupa aktera		Uključenost					
	NSOR		Koordiniše proces kroz rad tematskih radnih grupa					
	Istraživačka zajednica		Obezbeđuje podatke i podršku					
	Civilni sektor (NVO)		Obezbeđuje podatke i podršku Informisanje drugih					
	Poslovni sektor (Privredna komora i njeni koordinacioni odbori, ključna preduzeća)		Obezbeđuje podatke i podršku Informisanje drugih					
Indikativni troškovi	Kapitalni rashodi [€]	Op. rash. tokom 5 god. [€]	Razvojni / savjetodavni troškovi [€]					
	80.000	220,000						
Mogući instrumenti i izvori finansiranja	Instrument (sopstveni izvori, grant, zaduživanje, kapital, ostalo)	Izvor (lokalna uprava, državno preduzeće, vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, drugi)				Iznos u € / Udio u %		
	Sopstveni izvori	Vlada				20%		
	Grant	Međunarodni razvojni partner				80%		
Mjere uticaja (kvantitativni i kvalitativni pokazatelji)	<ul style="list-style-type: none"> - Broj godišnjih sektorskih sastanaka o prilagođavanju - Broj realizovanih akcija poslije radionice - Broj organizacija/ aktera koji prisustvuju radionicama - % žena koje učestvuju u radionicama 							
Dodatne koristi	Poboljšana saradnja, baza znanja i finansiranje će pomoći u rješavanju drugih ekoloških i društvenih pitanja u Crnoj Gori.							

	Oblast	Rizici	Opcije ublažavanja rizika
Potencijalni rizici projekta i opcije ublažavanja	Društvena	Nedostatak kapaciteta u organizacijama i kod aktera da u potpunosti učestvuju i da se angažuju na radionicama.	Po potrebi će biti obezbijeđena tehnička podrška, a troškovi za NVO će biti pokriveni.
		Nedostatak volje za saradnjom i zajedničkim radom.	Početne radionice će imati jasan uvod i diskusiju o koristima i značaju transparentnosti i saradnje, i predstaviti primjere prethodnih uspjeha.
		Isključivanje ranjivih i marginalizovanih grupa stanovništva iz radionica i/ili tokom realizacije akcija.	Pripremiti protokole saradnje i osigurati da učesnici poštuju iste.
			Raznolikost na radionicama će biti prioritet, a sve organizacije koje budu učestvovala će biti pozvane da pošalju različite predstavnike/ce da učestvuju na radionicama.
	Ekonomski	Visoki finansijski troškovi dogovorenih akcija koje se završe neostvarenim uticajima	Po potrebi, za sve akcije koje bi mogle da imaju negativan uticaj će biti potrebna procjena uticaja na društvo ili alternativna procjena.
	Ekološki	Nije primjenjivo	Nije primjenjivo
	Drugi	Nije primjenjivo	Nije primjenjivo

MS2.1.4	Izraditi obrazovne programe za škole, ustanove visokog obrazovanja (univerziteti/ cjeloživotno učenje) i programe za nadležne sektorske institucije koji podižu svijest, kapacitete i pripremljenost za klimatske promjene i njihov uticaj.
Vrsta mjere	Javne politike, razvoj kapaciteta i jačanje institucija
Opis	<p>Na svim nivoima jasno nedostaje svijesti, kapaciteta za rješavanje posljedica i pripremljenosti za klimatske promjene u Crnoj Gori. Prisutno je malo opšteg razumijevanja šta i kako, te zašto Crna Gora treba da se prilagodi na klimatske promjene. Ovaj manjak svijesti i znanja doprinosi visokoj ranjivosti zajednica i infrastrukture na klimatske rizike i otežava mogućnost ublažavanja uticaja ili maksimalnog korišćenja svake mogućnosti koja mogla da se javi sa klimatskim promjenama.</p> <p>Da bi se to riješilo, izradiće se obrazovni programi koji će se realizovati na različitim nivoima obrazovnog sistema, od srednjih škola do visokog obrazovanja (univerziteti i organizatori cjeloživotnog učenja), a zatim proširiti na ključne vladine institucije.</p> <p>Srednje škole - Analiziraće se i ažurirati školski obrazovni programi da bi sveobuhvatnije uključili ublažavanje i prilagođavanje na klimatske promjene. Novi obrazovni program će biti praćen javnom kampanjom za podizanje svijesti da bi se roditelji, staratelji i zajednice informisali o važnosti obrazovanja o klimatskim promjenama.</p> <p>Univerziteti i organizatori cjeloživotnog učenja - Ponuda studije na univerzitetima će biti analizirana, utvrdiće se dodatne studije i moduli i biće integrisani u ponudu univerziteta i organizatora cjeloživotnog učenja. Nova ponuda studija i modula će dodatno proširiti znanje i interesovanje studenata iz srednjih škola za prakse ublažavanja i prilagođavanja na klimatske promjene i povećati nivo vještina buduće radne snage.</p> <p>Za srednje škole i univerzitete/OCU, biće organizovani programi profesionalnog razvoja za nastavnike kako bi unaprijedili svoje razumijevanje i znanje o klimatskim promjenama, da bi stekli vještine za djelotvorno i angažovano podučavanje učenika i studenata iz tih predmeta. Primjeri planova časova, nastavnih materijala i kompleta sa materijalima će biti dostupni ustanovama u obrazovno ugroženim ili siromašnim područjima da bi se obezbijedilo da svi učenici/studenti imaju jednake mogućnosti za učenje.</p> <p>Vladine institucije: Trenutna ponuda obuke za vladine institucije i sektorske timove će se analizirati. Izradiće se revidirani program obuke i razvoja kapaciteta koji će se realizovati u svim institucijama, uz obaveznu obuku za ključne sektore koji će vjerovatno biti značajno pogođeni klimatskim promjenama (uključujući poljoprivredu, vode, zdravstvo i turizam). Za ove ranjive sektore će biti izrađeni specijalizovani programi prilagođeni rizicima i potrebama zaposlenih u datom sektoru.</p>

	Okvir za monitoring i evaluaciju će biti izrađen da bi se pratili kontinuirani uticaji revidiranog obrazovnog programa. Tu spada i izrada alatki za mjerenje djelotvornosti u povećanju svijesti, izgradnji kapaciteta i pripremljenosti za klimatske promjene. Biće uspostavljeni mehanizmi pružanja povratnih informacija da bi se dobili inputi od učenika i učenica/studentata i studentkinja, edukatora/ki i učesnika/ci svih obrazovnih programa i programa obuke u cilju omogućavanja kontinuiranog napretka.						
Ranjivost / rizik koji se rješava	<ul style="list-style-type: none"> - Nedostatak svijesti i slabi kapaciteti pojoprivrednika da se prilagode kao odgovor na klimatske promjene. - Nedovoljan broj zdravstvenih radnika i nedostatak kapaciteta za rizike povezane sa klimatskim promjenama. - Nepostojanje konkretnih smjernica za prilagođavanje na klimatske promjene i aktivnog/djelotvornog okvira održivosti. - Neadekvatan sistem upravljanja vodama sa slabim kapacitetima za smanjenje rizika 						
Podržani strateški i operativni ciljevi	<ul style="list-style-type: none"> - SCP 2. Izgradnja kapaciteta za prilagođavanje na klimatske promjene da bi se dobio otporan sistem proizvodnje hrane. - SCZ 1. Unaprijeđeni ljudski i tehnički kapaciteti zdravstvenog sektora da bi se omogućilo pravovremeno planiranje i odgovor na klimatske opasnosti, sa posebnim fokusom na marginalizovane grupe. - SCT 1. Obuka i izgradnja kapaciteta za sve relevantne aktere u sektoru turizma u cilju poboljšanja znanja i vještina za transformaciju sektora turizma u kontekstu izazova klimatskih promjena i za dobijanje podrške pri realizaciji aktivnosti prilagođavanja. - SCV 2. Unaprijeđeni kapaciteti za pripremu i odgovor na ekstremne hidrološke vremenske pojave da bi se smanjile povrede, smrtni slučajevi i oštećenje infrastrukture. 						
Povezanost sa postojećim politikama/ planovima	Nacionalna strategija održivog razvoja - Mjera 5.3.2. Strategija visokog obrazovanja 2021-2025 Strateški cilj 1 Strategija razvoja stručnog obrazovanja 2020-2024 Strategija obrazovanja nastavnika 2017-2024 Strategija obrazovanja odraslih 2015-2025						
 Rodni aspekti, jednakost i implikacije	Novi programi izgradnje kapaciteta će imati rodno senzitivni pristup klimatskim promjenama i prilagođavanju. Nove studije i module će pripremiti raznovrsna grupa praktičara da bi sadržaj odražavao različite perspektive. Obrazovnim ustanovama u siromašnim ili marginalizovanim područjima će biti obezbijedjeni resursi i podrška kako bi se obezbijedilo da se obrazovanje o klimatskim promjenama pravično nudi svim učenicima. Kontinuirani monitoring i evaluacija, kao i mehanizmi povratnih informacija, omogućavaju brzo prilagođavanje studija i modula potrebama svih učesnika/ca.						
Status pripreme	Projektna ideja						
Proces realizacije i rokovi	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr style="background-color: #4CAF50; color: white;"> <th style="width: 33%;">Korak</th> <th style="width: 33%;">Trajanje</th> <th style="width: 33%;">Nosilac zadatka / potrebna podrška</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Sastaviti tim koji će činiti akteri iz više institucija sa različitih nivoa (srednje, visoko, univerzitetsko obrazovanje, cjeloživotno učenje)</td> <td>2 mjeseca</td> <td>Zavod za školstvo</td> </tr> </tbody> </table>	Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / potrebna podrška	Sastaviti tim koji će činiti akteri iz više institucija sa različitih nivoa (srednje, visoko, univerzitetsko obrazovanje, cjeloživotno učenje)	2 mjeseca	Zavod za školstvo
Korak	Trajanje	Nosilac zadatka / potrebna podrška					
Sastaviti tim koji će činiti akteri iz više institucija sa različitih nivoa (srednje, visoko, univerzitetsko obrazovanje, cjeloživotno učenje)	2 mjeseca	Zavod za školstvo					

	iz obrazovnog sistema i ključnih sektorskih institucija				
	Prepoznatu ključne nedostatke u postojećem obrazovnom sistemu i relevantnim institucijama u pogledu klimatskih promjena, posebno prilagođavanja	6 mjeseci	Zavod za školstvo		
	Izraditi plan za budući obrazovni program i izgradnju kapaciteta (ažuriranje programa, dodavanje studija/modula, zasebne obuke)	6 mjeseci	Zavod za školstvo		
	Angažovati pružaoce usluga, napisati sadržaj i materijale	18 mjeseci	Zavod za školstvo		
	Izraditi okvir za monitoring i evaluaciju	3 mjeseca	Zavod za školstvo		
	Kreirati kampanju za podizanje svijesti	4 mjeseca	Zavod za školstvo		
	Organizovati obuku za nastavnike/ce	3 mjeseca	Zavod za školstvo		
	Započeti kampanju podizanja svijesti	12 mjeseci	Zavod za školstvo		
	Početi sa realizacijom novih studija/ modula/ programa/ obuka.	12 mjeseci	Zavod za školstvo		
	Monitoring i evaluacija	Kontinuirano	Zavod za školstvo		
Vremenski okvir	Aktivnost	1. god.	2. god.	3. god.	4.+ god.
	Sastaviti tim				
	Prepoznati nedostatke u obrazovnom sistemu				
	Izraditi budući plan				
	Ugovoriti usluge i napisati sadržaj i materijale				
	Izraditi okvir za monitoring i evaluaciju				
	Kreirati kampanju za podizanje svijesti				
	Organizovati obuku za nastavnike/ce				
	Započeti kampanju podizanja svijesti				
	Početi sa realizacijom novih studija/				

	modula/ obrazovnih programa i obuke				
	Monitoring i evaluacija				
Nosialc mjere	Zavod za školstvo				
Akteri	Grupa aktera		Uključenost (informisati, konsultovati, uključiti, sarađivati, osnažiti)		
	Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija		Nadgleda proces		
	Zavod za školstvo		Koordiniše proces Revidira obrazovne programe za osnovne i srednje škole		
	Agencija za kontrolu i obezbjeđivanje kvaliteta visokog obrazovanja		Akreditacija novih programa u visokom obrazovanju		
	Univerziteti		Izrada i realizacija novih programa obrazovanja		
	Škole		Izrada i realizacija novih obrazovnih programa		
Indikativni troškovi	Kapitalni rashodi [€]	Op. rash. tokom 5 god. [€]	Razvojni / savjetodavni troškovi [€]		
	510.000	980.000			
Mogući instrumenti i izvori finansiranja	Instrument (sopstveni izvori, grant, zaduživanje, kapital, ostalo)	Izvor (lokalna uprava, državno preduzeće, vlada, privatni sektor, međunarodni razvojni partner, drugi)	Iznos u € / Udio u %		
	Sopstveni izvori	Vlada	20%		
	Grant	Međunarodni razvojni partner	80%		
Mjere uticaja (kvantitativni i kvalitativni pokazatelji)	Broj studija na univerzitetu sa sadržajem o prilagođavanju na klimatske promjene			Polazna osnova	
	Broj studenata/studentkinja upisanih godišnje na studije koje imaju sadržaj o PKP			Polazna osnova	
	Broj ljudi koji rade u oblasti PKP			Polazna osnova	
	Broj aktera koji završe obuku o PKP godišnje			Polazna osnova	
	Broj učenika koji se obrazuje o PKP			Polazna osnova	
	% učenika/ca koji navedu da imaju dobro razumijevanje prilagođavanja na klimatske promjene			Polazna osnova	
Dodatne koristi	<ul style="list-style-type: none"> - Otvaranje novih radnih mjesta - Smanjene nejednakosti - Poboljšana koordinacija između srednjeg obrazovanja, univerziteta i vladinih institucija. 				

	Oblast	Rizici	Opcije ublažavanja rizika
Potencijalni rizici projekta i opcije ublažavanja	Društveni	<p>Pojedine grupe mogu da smatraju da je veće uključivanje klimatskih promjena u obrazovni sistem politički motivisano.</p> <p>Nedostatak interesovanja od strane učenika/ca i studenata/kinja i zaposlenih za ove teme.</p>	<p>Uključiti širok opseg različitih aktera da informišu o značaju obrazovanja o klimatskim promjenama i direktnim koristima za Crnu Goru.</p> <p>Izmjene obrazovnih programa će pratiti nacionalne kampanje za podizanje svijesti da se zajednice podrže da shvate značaj ove teme.</p> <p>Objaviće se uvođenje studija i modul, što će biti praćeno kampanjom za podizanje svijesti.</p>
	Ekološki	Nije primjenjivo	
	Ekonomski	Nepredviđeni troškovi povezani sa izradom obrazovnih programa, akreditacijom studija, plaćanjem nastavnika i materijala, itd.	Inicijalno prepoznavanje nedostataka u obrazovnim programima i planiranju će obuhvatiti informacije o budžetima opredijeljenim za škole i ustanove visokog obrazovanja.
	Drugi	Nije primjenjivo	

Dodatak B – Zaključci o klimatskoj ranjivosti

Detaljna procjena ranjivosti sprovedena je za svaki od sektora uključenih u NPP. U ovom dodatku je dat detaljni presjek komponenti ranjivosti svakog sektora, prikazanih po izloženosti, kapacitetu za prilagođavanje i osjetljivosti. Informacije u nastavku pružaju osnovu za mjere prilagođavanja koje su odabrane i određene kao prioritetne.

Poljoprivreda - Komponente klimatskog rizika za sektor turizma u Crnoj Gori

Izloženost	Povećanje srednjih godišnjih temperatura na kopnu	<p>Rast temperature do sada je imao zapažen uticaj na podsektor voća, koji je jedan od najbrže rastućih segmenata crnogorske poljoprivrede. Vegetacioni period se pomjera ka početku godine – cvjetanje sorti jabuka i šljiva i sazrijevanje grožđa i maslina se dešava nekoliko dana ranije, a fenofaze nekih biljaka su skraćene (REF). To izlaže usjeve višim temperaturama, kasnim prolječnim mrazovima i ekstremnim događajima, posebno u sjevernim regionima.</p> <p>Rast temperatura povezan je i sa zagrijavanjem zemljišta. Posebno su centralni i priobalni regioni izloženi sunčevom zračenju i eroziji zemljišta vjetrom. Povećanje temperature zemljišta i temperaturni prag od 10°C se javlja nekoliko dana ranije u odnosu na klimatsku normu.</p> <p>Očekuje se da će rast temperature ubrzati akumulaciju temperature u biljkama i ubrzati faze rasta, tokom kojih će se akumulirati manje biomase. Međutim, očekuje se da će povećana temperatura produžiti trajanje vegetacione sezone (predviđeno: 11 dana u brodotivim područjima, 18 dana u nizinama) i duži dio godine će imati povoljne toplotne uslove za ratarsku proizvodnju. Za pojedine usjeve, povoljni uslovi će pomjeriti lokacije ka sjeveru i većim nadmorskim visinama.</p>
	Smanjenje godišnjih padavina	<p>Djelovi Crne Gore su istorijski bili suvi, ali sa kraćim periodima kiše i većim brojem uzastopnih sušnih dana koji su već uočeni, i produženim sušama koje su predviđene, dostupnost vode sve više postaje problem u cijeloj zemlji. Posebno su pogođena ključna poljoprivredna područja u centralnom regionu – ravnice Zeta i Bjelopavlići, kao i obalna područja.</p> <p>To će uticati na dostupnost vode za poljoprivrednu proizvodnju i takođe povećati pritisak na vodosnabdijevanje i moguće sukobe oko korišćenja vode, posebno u sektoru turizma.</p>
	Povećana učestalost grada i jakih vjetrova	<p>Pojava grada i jakih vjetrova povećana je posljednjih godina, a predviđa se da će se taj trend nastaviti. U 2022. godini došlo je do ekstremnog grada koji je u jednom danu prouzrokovao velike štete na proizvodnji u Zeti, uključujući i na vinogradima i voćnjacima najveće nacionalne prehrambene kompanije „Plantaže“, sa procijenjenim troškovima od 8 miliona eura.</p>

	Povećana učestalost suša	Ključna poljoprivredna područja (doline Zeta i Bjelopavlići) i priobalno područje su blago do umjereno ranjivi na suše, dok neka područja unutar ovih regiona imaju visoku ranjivost (strme planinske padine duž obale). Očekuje se da će predviđeni veći broj uzastopnih sušnih dana i kraći kišni periodi izazvati povećanu aridnost i desertifikaciju.
	Povećana izloženost poplavama u nizinama	Nizinska područja, posebno ravnice Zeta i Bjelopavlići, region oko rijeke Bojane, djelovi doline rijeke Lim izloženi su fluvijalnim poplavama i već su bili pogođeni velikim poplavnim događajima u prethodnoj deceniji, što je rezultiralo štetom na usjevima i infrastrukturi, smanjenim prinosima, kvalitetom i sigurnošću poljoprivrednih proizvoda, natopljenošću tla vodom. Promjene u distribuciji padavina vjerovatno će povećati učestalost poplava.
	Povećana učestalost kasnog proljetnog i ranog jesenjeg mraza	Poljoprivredne površine na sjeveru postaju sve izloženije kasnom proljećnom i ranom jesenjem mrazu usljed klimatskih promjena. To posebno utiče na cvjetanje i sazrijevanje plodova, a time i na prinose i kvalitet.
	Bolesti stoke i biljne bolesti	Klimatske promjene dovode do veće podložnosti bolestima, povećane učestalosti novih bolesti u Crnoj Gori koje utiču na prinose i povećanih troškova proizvodnje.
	Promjene stanja morskih staništa	Na sektor ribarstva i akvakulture utiču promjene u slatkovodnim (prvenstveno Skadarsko jezero) i morskim (Jadransko more) staništima. Zagrijavanje utiče na temperaturu vode, salinitet, pH i dostupnost kiseonika, a time i na dinamiku populacije komercijalnih vrsta.
	Veća pojavnost invazivnih morskih vrsta	Pojavnost stranih i invazivnih vrsta se povećava u Jadranskom moru i već utiče na veličinu populacije autohtonih vrsta riba (uzrokujući lokalno izumiranje), uključujući komercijalne vrste (uključujući izazivanje lokalnog izumiranja), a time i ulove (Treći nacionalni izvještaj).
Osjetljivost	<p>Varijabilna topografija i visok procenat zemljišta na padinama (65% teritorije ima nagibe veće od 10%, 28% između 5-10%) čini zemljišta u poljoprivrednim područjima podložnim eroziji, posebno tokom ekstremnih vremenskih prilika, što rezultira gubitkom gornjeg sloja tla. To će se pogoršati usljed klimatskih promjena.</p> <p>Poljoprivreda se uglavnom odvija na otvorenom i na taj način je izložena uticajima klimatskih promjena na vremenske prilike, što će vjerovatno uticati na prinose.</p> <p>Sektor stočarstva ima visok procenat modernih visokoproduktivnih pasmina goveda koje su manje tolerantne na toplotni stres od autohtonih pasmina. Očekivani uticaji toplotnog stresa uključuju manju proizvodnju mlijeka, smanjenje stope plodnosti i teljenja, veću podložnost bolestima, gubitak tjelesne kondicije zbog manjeg unosa hrane.</p>	

		<p>Poljoprivredna infrastruktura za stočarstvo i biljnu proizvodnju (npr. štale, plastenici, infrastruktura za navodnjavanje...) je neprikladna za toplotne talase i ekstremne vremenske prilike, što vodi stresu i nižim prinosisima.</p> <p>Neka područja su historijski bila oskudna vodom, zbog geografskog položaja, topografije i geologije (karst), što će se pogoršati sa klimatskim promjenama.</p> <p>Proizvodnja se odlikuje upotrebom neadekvatnih sorti usjeva i hibrida i lošim sprovođenjem agrotehničkih mjera. Pored toga, postoji genetska erozija i nestanak autohtonih životinjskih rasa i biljnih sorti.</p> <p>Crnogorsku poljoprivredu, posebno u seoskim domaćinstvima, karakteriše nizak nivo prerade. Tako se proizvode proizvodi sa kratkim rokom trajanja, koji su osjetljiviji na kvarenje koje može nastati usljed povišenih temperatura i pojave štetočina i bolesti.</p> <p>Poljoprivredne aktivnosti se pretežno odvijaju na malim i teritorijalno raštrkanim poljoprivrednim gazdinstvima kojima nedostaju relevantna znanja i mehanizmi saradnje, što ih čini podložnim dejstvima klimatskih promjena. Većina vlasnika poljoprivrednih gazdinstava posjeduje neadekvatno obrazovanje i znanje. Čak 46% poljoprivrednika ima 55 ili više godina, a taj trend starenja je u porastu. Postoje društvene i kulturne barijere u prihvatanju promjena, usvajanju novih praksi i formiranju sindikata, što je sve potrebno za prilagođavanje.</p>
Kapacitet za prilagođavanje	Politički, zakonodavni i institucionalni okvir	<p>Ne postoje formalno uspostavljeni procesi planiranja prilagođavanja na klimatske promjene relevantni za sektor poljoprivrede. Koordinacija i planiranje prilagođavanja se vrše na ad hoc ili projektnim osnovama, bez jasno definisanih zainteresovanih strana, uloga i odgovornosti. Iako poljoprivredna politika prepoznaje klimatske promjene, ovo pitanje nije uključeno u strategije, zakonodavni i institucionalni okvir i nedostaju mu konkretne mjere prilagođavanja koje bi osigurale povećanje otpornosti sektora. Posebno su šeme podsticaja prilično ograničene u tom pogledu, a mjere prilagođavanja klimatskim promjenama nijesu izričito formulisane.</p> <p>Sprovođenje politika upravljanja zemljištem, politika dobrobiti životinja i dobrih poljoprivrednih praksi je generalno loše, što sve doprinosi kapacitetu sektora za prilagođavanje.</p>
	Baza podataka i znanja	<p>Baza podataka i znanja se odlikuje slabom informacionom osnovom o svim aspektima poljoprivrede. Mreža meteoroloških stanica je nedovoljna, pa je potrebno poboljšanje (nadogradnja opreme, sistema za upravljanje podacima i blagovremena distribucija informacija). Sistem ne pruža relevantne agrometeorološke informacije blagovremeno kako bi se poljoprivrednici pripremili. Postojeći podaci imaju lošu prostornu rezoluciju i vremenski niz nije pogodan za vršenje analize niti objedinjen u jedinstvenu bazu podataka.</p> <p>Postojeći programi izgradnje kapaciteta usmjereni na poljoprivrednike, savjetodavne službe i druge poljoprivredne stručnjake su neadekvatni za suočavanje sa izazovima klimatskih promjena. Integracija pitanja klimatskih promjena u inicijative za izgradnju kapaciteta i dalje je nedovoljna. Nedostaje integracija tradicionalnog i lokalnog znanja.</p>

	Infrastruktura	Proizvodnja na malim poljoprivrednim gazdinstvima zavisi od padavina ili lokalnog vodosnabdijevanja kao što su izvori i bunari podzemnih voda. U prigradskim područjima, poljoprivredna gazdinstva uglavnom koriste vodu iz javnih mreža za snabdijevanje, što takođe stvara konkurenciju sa sektorom vodosnabdijevanja.
	Kapaciteti zainteresovanih strana	Zainteresovane strane u poljoprivredi, posebno poljoprivrednici, imaju nizak kapacitet za prilagođavanje. To je prije svega zbog malih gazdinstava, male ekonomske moći, ali i starenja poljoprivrednika. Udruženja proizvođača su nerazvijena, a postoji opšti nedostatak saradnje i koordinacije među zainteresovanim stranama, što povećava njihovu ranjivost na klimatske promjene. Njihova svijest o klimatskim promjenama i njihovim uticajima i znanje o mogućnostima prilagođavanja su manjkavi, a postojeći programi izgradnje kapaciteta za poljoprivrednike, savjetodavne službe i druge poljoprivredne stručnjake su neprikladni za suočavanje sa klimatskim promjenama. Pored toga, postoje društvene i kulturne barijere koje usporavaju prihvatanje novih poljoprivrednih znanja i vještina potrebnih za suočavanje sa izazovima proizvodnje pod klimatskim promjenama.
		Postoji opšti nedostatak svijesti o klimatskim promjenama i njihovim uticajima među zainteresovanim stranama u sektoru. Zainteresovanim stranama takođe nedostaje relevantno znanje o aspektima poljoprivrede koji su od značaja za prilagođavanje klimatskim promjenama, kao što su upravljanje zemljištem u uslovima klimatskih promjena, alternativne poljoprivredne prakse i suočavanje sa novim štetocinama i bolestima.
		Nedostaje saradnja i koordinacija među zainteresovanim stranama. Postoji slaba koordinacija i saradnja između odgovornih institucija i drugih relevantnih aktera. Udruženja proizvođača su nerazvijena. Pored toga, postoji neadekvatna saradnja kako unutar zemlje, tako i sa međunarodnim istraživačkim centrima.
		Kapacitet za prilagođavanje se može poboljšati kroz razvoj ruralnog turizma koji povećava tražnju za lokalno uzgojenim poljoprivrednim proizvodima.

Izvor: (Procjena ranjivosti za sektor poljoprivrede 2022, Treći nacionalni izvještaj, Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2015-2020.)

Voda - Komponente klimatskog rizika za sektor vode u Crnoj Gori

Izloženost	Povećanje srednjih godišnjih temperatura	<p>Utjecaji izazvani klimatskim promjenama u različitim regionima, posebno dolini rijeke Zete i na sjeveru, pogoršavaju ranjivost na izazove vezane za vodu. Povećano isparavanje i smanjeni sezonski sniježni nanosi negativno utiču na dostupnost vode. Povećano korišćenje vode tokom ljeta smanjuje neto snabdijevanje vodom i pojačava konkurenciju, što dodatno otežava pristup adekvatnoj količini i kvalitetu vode. Rastuće temperature degradiraju kvalitet i produktivnost staništa, narušavajući vodene ekosisteme.</p>
	Smanjenje godišnjih padavina	<p>Učestalost dana sa padavinama preko 1 mm je značajno smanjena, dok je broj dana sa padavinama većim od 40 mm porastao, što signalizira sušniju klimu sa češćim ekstremnim padavinama. Klimatske projekcije predviđaju dalji pad, potencijalno do 20% širom zemlje, posebno u pogledu sniježnih padavina (gdje može doći do smanjenja od oko 70%–80%).</p> <p>Predviđene posljedice uključuju smanjeni protok (projektovano smanjenje prosječnog godišnjeg protoka do kraja 21. vijeka za 27%), sniženo obnavljanje vodonosnog sloja, opadanje nivoa podzemnih voda i povećan transport sedimenata zbog smanjenog oticanja i toplijih temperatura vode. Pored toga, smanjene zalihe vode (uključujući i za potrebe navodnjavanja), smanjen kvalitet vode, eskalirana konkurencija u borbi za oskudne resurse, ugrožena efikasnost crpljenja i niži godišnji prinosi za punjive sisteme, što potencijalno dovodi do povećanja troškova crpljenja podzemnih voda. Ovi utjecaji će se odraziti kroz postojeće i planirane hidrološke sisteme, utičući na njihovu funkcionalnost i performanse.</p> <p>Posebno ranjiva područja uključuju Bjelopavličku i Zetsku ravnici i slivove rijeka Lima i Tare. Ovi region i će se suočiti sa značajnim izazovima zbog ovih promjena u klimatskim obrascima.</p>

	<p>Povećan rizik od poplava</p>	<p>Klimatske anomalije pokazuju visoku korelaciju sa anomalijama površinskih voda, što pretežno rezultira povećanim rizikom od poplava. Ovaj rizik se prvenstveno manifestuje kroz dvije kategorije: (1) Fluvijalne poplave izazvane intenzivnim kišnim događajima tokom nekoliko dana, koje potencijalno dostižu 500-1000 litara po metru kvadratnom u ekstremnim slučajevima i pokrivaju velike površine; i (2) Meteorološke poplave koje obuhvataju pluvijalne poplave i bujice koje su lokalizovane i vjerovatnije u bujičnim ili urbanim sredinama.</p> <p>Ovi pomaci donose štetne uticaje na zdravlje, uz karakterističnu kompromitovanu sigurnost vode za piće i povećanu učestalost bolesti koje se prenose vodom. Dodatni problemi uključuju povećanu eroziju i transport sedimenata (uzrokujući povećanu sedimentaciju u akumulacijama), oticanje zagađujućih materija, smanjeno obnavljanje podzemnih voda i oštećenje infrastrukture.</p> <p>Posebno ranjiva područja uključuju južne regije oko Ulcinja, Sutomora, Kotor, Herceg Novog, Crkvica, djelove poluostrva Luštica i okolinu Skadarskog jezera, uključujući Virpazar, Ostros i Vladimir. Ostala ugrožena područja su Bjelopavlička i Zetska ravnica, kraška polja (posebno Nikšić i Cetinje), dolina Lima između Plava i Berana, dolina Ibra oko Rožaja i dolina Čehotine oko Pljevlja. Svi urbani centri su podložni bujicama, posebno priobalni gradovi.</p>
	<p>Rast nivoa mora i oluje</p>	<p>Djelovi obale od Bokokotorskog zaliva do ušća Bojane izloženi su djelovanju talasa i poplavama. Kombinacija intenzivnih talasa, morskih struja i rasta nivoa mora usljed klimatskih promjena ubrzava priobalnu eroziju i otežava održavanje prirodnih i izgrađenih nasipa na plažama i druge priobalne infrastrukture. To takođe povećava rizik od prodiranja morske vode, što dovodi do zaslanjivanja slatke vode i zemljišta. Antropogeni faktori, posebno neplanirana izgradnja i ometanje prirodnih potoka koji obnavljaju obalu sedimentom, mogu dodatno pogoršati ove prirodne procese.</p> <p>Veoma pogođeni regioni uključuju Ulcinjsku Solanu, Adu Bojanu i južni dio Velike plaže, Tivatska i Morinjska solila u Bokokotorskom zalivu. Analiza pokazuje da duž cijele obale postoje naselja u područjima ugroženim rastom nivoa mora.</p>
<p>Osjetljivost</p>	<p>Raznolika topografija i geologija Crne Gore doprinose njenoj ranjivosti na različite hidrološke događaje. Značajan dio zemljišta je na strmim padinama, što ga čini podložnim bujicama i brzom oticanju. Nizinama u blizini rijeka i jezera prijete opasnost od poplava. Raspodjela i obilje vodnih resursa značajno variraju širom zemlje, od sušnih kraških terena do regiona bogatih površinskim i podzemnim izvorima vode.</p> <p>Sjeverne i južne oblasti su posebno podložne jakim kišama zbog svojih topografskih karakteristika. Crnu Goru karakteriše oko 300 bujičnih slivova, što dodatno doprinosi njenoj ranjivosti na ove hidrološke izazove.</p> <p>Snabdijevanje vodom stanovništva, industrije i poljoprivrede zavisi prije svega od podzemnih voda, od kojih je većina u kraškim područjima, koja su osjetljiva na klimatske promjene.</p>	

	<p>Vodni resursi su pod velikim pritiskom različitih oblika upotrebe (potrošnja od strane ljudi; poljoprivreda i industrija; kao i skup načina korišćenja vode za druge svrhe osim potrošnje). Poseban pritisak dolazi iz energetskog sektora, koji čini 99% korišćenja industrijske vode, a svoje razvojne planove zasniva na korišćenju hidroenergetskog potencijala.</p>	
	<p>Zemljište kojim se neadekvatno upravlja povećava osjetljivost zemljišta na klimatske promjene – to uključuje neplaniranu urbanizaciju koja širi vodonepropusne površine, krčenje šuma (uključujući i nelegalnu sječu), intenziviranje poljoprivredne proizvodnje i neadekvatno upravljanje otpadom.</p>	
	<p>Ovo posljednje je posebno izraženo u južnom regionu, gdje se zbog nelegalnog odlaganja otpada i neplanirane urbanizacije začepljuju bujični kanali, što smanjuje njihov kapacitet za odvod vode i stvara uska grla, povećavajući silu vode koja izaziva agresivnu eroziju zemljišta.</p>	
	<p>Zaštita izvora vode je nedovoljna – samo 49 od oko 90 izvora koji se koriste za vodosnabdijevanje imaju određene zone zaštite. Glavno izvoriste za primorski region (izvoriste Bolje sestre u regionu Skadarskog jezera) ugroženo je ilegalnim vađenjem šljunka u njegovoj blizini.</p>	
	<p>Plaže i staništa na niskim djelovima obale osjetljivi su na obalne poplave, rast nivoa mora i rizik od nestanka.</p>	
Kapacitet za prilagođavanje	Politički, zakonodavni i institucionalni okvir	<p>Upravljanje vodnim resursima nije na odgovarajućem nivou i ne uzima u obzir procijenjene rizike od klimatskih promjena.</p>
		<p>Finansijski kapaciteti su ograničeni i postoji potreba za velikim finansijskim ulaganjima u vodnu infrastrukturu, za stvari kao što su unapređenje vodosnabdijevanja i postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, sistema za navodnjavanje i zaštitu od poplava.</p>
	Baza podataka i znanja	<p>Nedostaju detaljni, konkretni i kvantifikovani podaci o sektorskoj ranjivosti i potencijalima za klimatsko prilagođavanje.</p>
	Infrastruktura	<p>Sistem vodosnabdijevanja u velikoj mjeri zavisi od izvora podzemnih voda i nedostaju mu različite mogućnosti vodosnabdijevanja. Tehničke mjere kao što su rezervoari za vodu, desalinizacija i sl, se ne sprovode.</p> <p>Primorski region posebno zavisi od dva glavna izvora vode, koji postaju nepouzdana. 1) Regionalni sistem vodosnabdijevanja za primorski pojas napaja većinu primorskih naselja sa izvorista Bolje sestre na području Skadarskog jezera. Ovo izvoriste ugroženo je ilegalnim vađenjem šljunka, što je značajno smanjilo protok. Povećan pritisak na sistem snabdijevanja javlja se u ljetnjim mjesecima, tokom turističke sezone. 2) Uvoz vode iz Hrvatske za opštinu Herceg Novi, koji nije u nadležnosti Cme Gore i zavisi od političkih okolnosti.</p> <p>Romi i seosko stanovništvo su najugroženije grupe kada je u pitanju pristup vodi i poboljšanim uslugama vodosnabdijevanja, kao i vodi u dovoljnim količinama za potrebe domaćinstava.</p>

		Nedostaci postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, sistema za navodnjavanje i zaštitu od poplava.
		Neodrživo korišćenje vode iz javne mreže za snabdijevanje koje proizilazi iz velikih gubitaka do 60% koji se javljaju duž vodovodne mreže zbog zastarjele infrastrukture i nelegalnog crpljenja vode.
	Kapaciteti zainteresovanih strana	Postoji opšti nedostatak znanja, vještina i podataka donosilaca odluka i drugih zainteresovanih strana u vezi sa prilagođavanjem klimatskim promjenama.

Komponente klimatskog rizika za sektor zdravlja u Crnoj Gori

Izloženost	Rastuće temperature i toplotni talasi	<p>Trend rasta dnevnih temperatura uočljiv je u svim regionima Crne Gore, a najviše prosječne ljetnje temperature zabilježene su u područjima kao što su Podgorica i dolina rijeke Zete. Ovo povećanje temperature takođe je u korelaciji sa rastom pojave vrelih noći. Toplotni talasi postaju češći i traju duže u poređenju sa istorijskim podacima, što predstavlja posebno izražen rizik za urbane centre kao što su Podgorica i južni primorski gradovi kao što je Bar.</p> <p>Grupe koje su posebno osjetljive na povećanje temperature uključuju starije osobe, hronično bolesne pacijente, trudnice, djecu i socijalno marginalizovano stanovništvo (kao što su Romi i raseljena lica). Direktni uticaji na zdravlje uključuju toplotni stres i povećanu vjerovatnoću prerane smrti, posebno među starijim osobama i onima sa hroničnim oboljenjima. Trudnice su u riziku od povišenog krvnog pritiska zbog visokih temperatura.</p> <p>Indirektni uticaji na zdravlje uključuju produženu sezonu polena koja pogađa osobe sa alergijama i hroničnim respiratornim bolestima, neuhranjenost zbog smanjenih poljoprivrednih prinosa i smanjenog sadržaja hranljivih materija u žitaricama, kao i ekonomske štete od smanjene produktivnosti, onesposobljenosti i prerane smrti.</p>
	Smanjenje padavina i češća pojava i trajanje suša	U kombinaciji sa povećanom temperaturom i toplotnim talasima, indirektno će uticati na zdravlje kroz smanjenje dostupnosti vode i neuhranjenost zbog propadanja usjeva i smanjenog kvaliteta poljoprivrednih proizvoda. Osobe starije od 65 godina su najosetljivije na bolesti povezane sa toplotom jer žive u određenom stepenu stalne dehidracije, bez obzira na vremenske uslove. Osobe koje žive u sušnim ruralnim područjima (centralni i južni djelovi) su takođe u opasnosti, bez obzira na godine života.
	Pogoršanje kvaliteta vazduha	Uključuje povećanje koncentracije gasova i čestica sa efektom staklene bašte iz globalnih emisija, kao i lokalnih procesa. Šumski požari koji postaju češći usljed klimatskih promjena značajno povećavaju rizik. Kvalitet vazduha posebno utiče na pacijente sa hroničnim bolestima, kao i na zdravlje trudnica i razvoj fetusa.

	<p>Češće poplave u unutrašnjosti i obalne poplave</p>	<p>Poplave izazivaju niz direktnih uticaja na zdravlje kao što su utapanje, povrede, efekti na mentalno zdravlje i bolesti koje se prenose vodom i hranom (npr. crijevni paraziti, patogene bakterije). Ovi efekti mogu da se dogode prije, tokom ili nakon poplava. Poplave utiču na osnovnu dostupnost i sigurnost vode. One takođe mogu da izazovu ozbiljne poremećaje u infrastrukturi, što uključuje elektroenergetske, vodovodne, transportne i komunikacione sisteme koji su od suštinskog značaja za održavanje pristupa zdravstvenoj zaštiti i službama za reagovanje u vanrednim situacijama koje su od najvećeg značaja u takvim događajima.</p> <p>Obalna zona je takođe podložna povećanju nivoa mora i olujnim udarima, što će uticati na dobrobit kroz raseljavanje i smanjenje kvaliteta vode za piće.</p>
	<p>Povećana izloženost vektorskim bolestima i stranim i invazivnim vrstama koje predstavljaju zdravstveni rizik</p>	<p>Povećanje broja vektorskih (transmisivnih) zaraznih bolesti kao što su malarija, denga groznica, lajmske bolesti itd, povezano je sa varijabilnošću klime i očekuje se da će dodatno rasti kao rezultat klimatskih promjena. Takođe se može očekivati povećana izloženost stranim i invazivnim vrstama zbog pomjeranja njihovog areala, posebno morskim vrstama (npr. ribe naduvače, koje uzrokuju trovanje i probleme sa kožom).</p> <p>Zdravstveni sistem će trpjeti povećane troškove za liječenje bolesti povezanih sa klimatskim promjenama (lajmska bolest, malarija, lajšmanijaza, salmoneloza itd.).</p> <p>Ranjive grupe su one koje žive u blizini vodnih tijela i područja podložnih poplavama, kao i marginalne grupe sa ograničenom zdravstvenom zaštitom kao što su romsko stanovništvo, stanovnici udaljenih ruralnih područja.</p>
	<p>Povećana učestalost i trajanje šumskih požara</p>	<p>Šumski požari izazivaju direktne uticaje na zdravlje - respiratorni distres sindrom i povećan rizik od smrti i povreda. Oni takođe mogu da izazovu štetu na zdravstvenoj infrastrukturi i smanje pristup zdravstvenim uslugama zbog ometanja saobraćaja. Ruralne oblasti su posebno ranjive.</p>
<p>Osjetljivost</p>	<p>Starenje stanovništva i visok procenat ljudi sa dugotrajnom bolešću ili invaliditetom.</p> <p>U 2018. godini udio osoba starijih od 65 godina iznosio je 15,1%, a očekuje se da će u narednih 40 godina porasti na između 23,6% i 28,5% stanovništva. U 2016. godini udio ljudi sa teškoćama ili poremećajima zbog dugotrajne bolesti ili invaliditeta iznosio je 40% kod osoba starosti od 65 do 84 godine, a 61% kod onih starijih od 85 godina. Veća koncentracija starijih je na sjeveru.</p> <p>Određena područja već imaju loš kvalitet vazduha (kao što su Pljevlja, Bijelo Polje, Podgorica) zbog industrijskih i urbanih emisija, nedostatka čistih goriva, što će se pogoršati povećanom koncentracijom gasova sa efektom staklene bašte i čestica iz globalnih i lokalnih emisija (kao što su sagorijevanje nebezbednih goriva i šumski požari).</p>	

	<p>Prema sistemu rezultata (scorecard) SZO za zdravlje i životnu sredinu za Crnu Goru, 38% stanovništva ne koristi čista goriva i tehnologiju za kuvanje i grijanje.</p>		
	<p>Slabosti u sistemu vodosnabdijevanja otvaraju problematiku rizika po javno zdravlje tokom klimatskih ekstrema.</p> <p>Postojeći nedostaci u ovom sistemu proizilaze iz faktora kao što su nepostojanje zaštitnih zona oko izvora vode, neadekvatne sanitarne mjere za vodene akumulacije, zastarjela distributivna mreža sa značajnim gubicima i nepravilni protokoli dezinfekcije u većini opštinskih vodovodnih sistema. To čini sistem vodosnabdijevanja podložnim izazovima koje nose rastuće temperature, promjene u obrascima padavina i povećane vjerovatnoće ekstremnih suša ili poplava.</p> <p>Ova povećana ranjivost povećava potencijal za izlaganje različitim patogenima koji se prenose vodom, što kulminira značajnim opasnostima po javno zdravlje tokom klimatskih ekstrema. Posebno su ugrožene marginalizovane populacije poput romske zajednice i ruralnog stanovništva kojima nedostaju resursi i infrastruktura za efikasno ublažavanje ovih izazova.</p>		
	<p>Postoje geografsko-regionalne razlike u pristupu zdravstvenoj zaštiti u kombinaciji sa širim kontekstom isključenosti i ranjivosti koje doživljavaju pojedinci koji žive u sjevernim regionima i ruralnim područjima. Ove zajednice se suočavaju sa nizom izazova, uključujući ograničene ekonomske mogućnosti, veće stope siromaštva, značajne udaljenosti od zdravstvenih centara i nedostatak dostupnih usluga. Ti strukturni faktori pogoršavaju ionako krhku situaciju: stanovništvo koje stari u ruralnim i sjevernim oblastima nosi se sa podoptimalnim kvalitetom zdravstvene zaštite, dok vještije i mlađe demografske grupe migriraju ka urbanim i južnim regionima.</p> <p>Postoji nejednaka dostupnost resursa u primarnoj zdravstvenoj zaštiti za stanovništvo koje živi u određenim opštinama, što rezultira nemogućnošću blagovremenog pružanja određenih specijalističkih zdravstvenih usluga.</p>		
	<p>Velike zdravstvene nejednakosti zbog razlika u životnim uslovima; ponašanja vezana za zdravlje; obrazovanje, zanimanje i prihodi; usluge zdravstvene zaštite, prevencije bolesti i promocije zdravlja, kao i javne politike koje utiču na kvantitet, kvalitet i distribuciju ovih faktora. To takođe uzrokuje ograničenu mobilnost i pristup informacijama i zdravstvenim uslugama, posebno za ruralno stanovništvo, žene i marginalizovane grupe (kao što je romska populacija).</p>		
	<p>Kako je poljoprivredni sektor ranjiv na klimatske promjene, to će uticati na bezbjednost hrane i sigurnost u snabdijevanju hranom. Uticaji na zdravlje uključuju: neuhranjenost zbog smanjenog kvaliteta ishrane i prinosa, nebezbjednu hranu (zbog povećane upotrebe pesticida, bolesti stoke, kvarenje hrane na višim temperaturama, prisustvo invazivnih vrsta).</p>		
	Kapacitet za prilagođavanje	Politički, zakonodavni i	<p>Ne postoji formalno uspostavljen proces planiranja prilagođavanja na klimatske promjene za sektor.</p>
			<p>Usluge socijalne zaštite, posebno za starije osobe, su manjkave.</p>

	institucionalni okvir	Nedostaju određena finansijska sredstva za prilagođavanje zdravstvenog sektora klimatskim promjenama.
	Baza podataka i znanja	Ne postoje pouzdani podaci o uticaju klimatskih promjena na zdravlje ljudi, jer ovi podaci nijesu integrisani u obaveznu zdravstvenu evidenciju.
		Nedostatak podataka o ranjivim grupama.
	Infrastruktura	U mnogim ruralnim područjima nedostaju zdravstvene ustanove.
		Infrastruktura zdravstvene zaštite nije prilagođena za adekvatni odgovor na uticaje klimatskih promjena (nema relevantnih zaliha i tehnologija, neadekvatni uslovi rada, nedovoljni tehnički kapaciteti za rješavanje opasnih situacija, problemi sa odvodnjom vode).
Kapaciteti zainteresovanih strana	<p>Broj zdravstvenih radnika je nedovoljan - dostupnost zdravstvene zaštite stanovništvu nije adekvatna i u skladu sa strategijama i preporukama SZO.</p> <p>Zdravstveni objekti u Crnoj Gori su neujednačeno teritorijalno distribuirani, zapošljavaju mali broj ljudi i nijesu jednako dostupni u različitim regionima (sjeverni region ima manji pristup privatnom zdravstvenom sektoru).</p> <p>Zdravstveni radnici nemaju svijest i vještine vezane za opasnosti od klimatskih promjena. Postoje nedostaci u procjeni rizika i upravljanju kriznim situacijama.</p>	

komponente klimatskog rizika za sektor turizma u Crnoj Gori

Izloženost	Rastuće temperature i toplotni talasi	<p>Trenutno uočeni uticaji rastućih temperatura i toplotnih talasa na turizam prvenstveno se ogledaju kroz povećanu potrošnju energije za klimatizaciju i potražnju vode u najpopularnijim turističkim lokacijama u ljetnjim mjesecima.</p> <p>Brzo topljenje snijega, smanjena pouzdanost snijega, kao i kiša umjesto snijega u zimskom periodu smanjuju mogućnosti skijanja i značajno skraćuju sezonu skijanja. To je već uzelo danak na glavnim skijaškim centrima Kolašin i Žabljak, ali i na Vučju i Ivanovim Koritima. Tražnja za vještačkim snijegom povećava troškove održavanja skijaških staza i stavlja dodatni pritisak na vodne resurse.</p> <p>Očekuje se da će rast temperatura i trajanje i učestalost toplotnih talasa dodatno uticati na primorski turizam i turizam zasnovan na prirodi, jer će obavljanje turističkih aktivnosti (na plaži, planinarenje, biciklizam...) postati neugodnije i smanjiti uživanje turista. Primorska zona će biti sve manje privlačna turistima, posebno u mjesecima ljetnjeg špica. Tražnja za vodom i energijom za klimatizaciju nastaviće da raste u najpopularnijim turističkim lokacijama. Sličan gubitak privlačnosti može se očekivati i kod seoskog i turizma</p>
-------------------	--	--

		<p>zasnovanog na kulturi gdje se aktivnosti obavljaju na otvorenom. Gastronomski turizam takođe može da bude predmet negativnih uticaja na sisteme proizvodnje hrane (na primjer, proizvodnja vina).</p> <p>S druge strane, postoji niz novih mogućnosti:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Produženje turističke sezone do proljeća (april/maj) i jeseni (septembar, oktobar), kada je vrijeme prijatnije za turiste. - Kako zimska sezona postaje toplija, a snijega je sve manje, povećaće se mogućnosti za avanturistički biciklizam, planinarenje i penjanje. - Ljetnja sezona u zimskim odmaralištima postaje sve važnija i inovacije mogu da podstaknu razvoj proizvoda u turizmu zasnovanom na prirodi i aktivnostima, čime se obezbjeđuju povećane mogućnosti zapošljavanja i preduzetništva.
	<p>Rastuće temperature vode</p>	<p>Rastuće temperature vode utiču na privlačnost aktivnosti vezanih za vodu, kao što su plivanje i druge aktivnosti za razonodu. Ribarstvo i privlačnost posmatranja divljih životinja, koje obuhvata aktivnosti kao što su posmatranje ptica, ronjenje i ronjenje na dah, direktno su pod uticajem povišenih temperatura.</p> <p>Povećanje temperature takođe može izazvati promjene u kvalitetu vode zbog eutrofikacije, čime se mijenja sveukupno iskustvo posjetilaca. Sve više se šire invazivne vrste, uključujući i one koje su poznate po izazivanju direktne nelagodnosti turistima, kao što su otrovne ribe naduvače i meduze.</p> <p>U krajnjem, kumulativni efekat ovih faktora može dovesti do smanjenja atraktivnosti destinacije, a time i gubitka mogućnosti.</p>
	<p>Smanjenje padavina</p>	<p>Smanjene padavine povećavaju učestalost suša, utiču na vodosnabdijevanje i izazivaju nestašice, posebno u južnim turističkim područjima. Takvi uslovi utiču na biodiverzitet i estetiku pejzaža, posebno u obalnim močvarama, što može da naruši atraktivnost aktivnosti zasnovanih na prirodi u ovim područjima. Na sjeveru, smanjene sniježne padavine utiču na skijanje i intenziviraju potrebe za vodom za proizvodnju vještačkog snijega, čime se na vodu i druge resurse stavlja dodatni pritisak.</p>

	<p>Smanjena vremenska stabilnost i povećana učestalost klimatskih ekstrema</p>	<p>Eskalacija nepredvidivosti vremenskih obrazaca i naglo povećanje ekstremnih klimatskih događaja direktno utiču na privlačnost lokacije i njenu pogodnost za različite rekreativne aktivnosti. Bujice, grmljavine, oluje sa gradom i klizišta koja su pogađala Crnu Goru negativno su uticali na infrastrukturu, lokalna preduzeća i sigurnost, kako posjetilaca tako i stanovnika. Ove pojave su izraženije duž obale, gdje je njihov uticaj pogoršan faktorima kao što su neregulisana urbana ekspanzija, opstrukcije u bujičnim kanalima uzrokovane akumulacijom otpada i građevinskim aktivnostima i zastarjelom komunalnom infrastrukturom.</p> <p>Ova pojava posebno ugrožava obalni turizam i pomorski saobraćaj, kao i funkcionalnost i sigurnost luka kao što su Tivat i Budva. Shodno tome, smanjuje percepciju stabilnosti, privlačnosti i spokoja, što potencijalno dovodi do smanjenja stope posjeta.</p>
	<p>Povećana učestalost i trajanje poplava u unutrašnjosti</p>	<p>Poplave u unutrašnjosti najzastupljenije su u regionima oko Zete, Morače, Bojane, Lima i Skadarskog jezera. Povećana učestalost i produženo trajanje ovih poplava, povezanih sa naglim topljenjem snijega i promjenama u hidrološkim obrascima, predstavljaju značajnu bojazan za sigurnost kako posjetilaca tako i lokalnog stanovništva, uzrokuju poremećaje u poslovanju (uključujući restorane, smještajne kapacitete), turističkim kretanjima i obrascima i doprinose gubitku atraktivnosti.</p>
	<p>Povećana učestalost šumskih požara</p>	<p>U posljednjih 15 godina u Crnoj Gori je zabilježeno više od 1.000 velikih šumskih požara, spaljena je površina od oko 15.300 ha i oštećeno ili uništeno oko 500.000 m³ drvne sirovine. Šumski požari bijesne tokom vrhunca turističke sezone, utičući na sigurnost posjetilaca i stanovnika, turističku infrastrukturu, uključujući kampove, reputaciju i imidž destinacije. Takođe umanjuju estetiku pejzaža i utiču na percepciju turista o stabilnosti, privlačnosti i spokoju.</p> <p>Posebno su ugrožene šume u primorskom i centralnom regionu. Istraživanje sprovedeno 2020. godine pokazalo je da čestice koje se prenose vazduhom, a koje proizilaze iz požara, povećavaju rizik za vodene ekosisteme, sa posebnim uticajem na Skadarsko jezero. To ima posljedične implikacije ne samo za samo jezero, već i za okolne turističke centre, pa povećava opasnost po lokacije povezane sa turizmom.</p>
	<p>Zdravstveni rizici od bioloških agenasa</p>	<p>Zagrijevanje vodnih tijela dovodi do pojačane mikrobne aktivnosti i proliferacije cvjetanja algi. To ne samo da narušava prirodnu ravnotežu vodenih ekosistema, već i izaziva zabrinutost u pogledu kvaliteta i sigurnosti vode. Zagrijevanje je dovelo i do pojave stranih i invazivnih vrsta, od kojih neke predstavljaju značajne zdravstvene rizike, kao što su otrovne ribe i meduze. To ugrožava sigurnost turista koji se bave aktivnostima na vodi i ukupnu privlačnost primorskih destinacija.</p>

	Rast nivoa mora	<p>Projektovani porast nivoa Jadranskog mora, kao mora sa prirodnim bogatstvima, do kraja vijeka je 35 cm, što će uticati na mogućnosti za rekreaciju na njegovim plažama. Plaže postaju nedostupne ili neprivačne zbog erozije. Uticaji se proširuju na turističku infrastrukturu i stanovanje, što dovodi do gubitka privrednih dobara kao što su restorani, smještajni kapaciteti i plaže. Funkcionalnost vitalne infrastrukture kao što su luke, marine i brodogradilišta takođe je ugrožena, što kasnije smanjuje ukupnu turističku privlačnost primorskih regiona.</p> <p>Projekcije ukazuju da su najugroženija područja Ulcinj (posebno Ada Bojana), Bar, Tivat i djelovi Bokokotorskog zaliva (uključujući i Kotor).</p>
Osjetljivost		<p>Velika zavisnost sektora od primorskog turizma, koji je najranjiviji na uticaj klimatskih promjena (povećanje temperature, smanjena dostupnost i kvalitet vode, rast nivoa mora, požari, smanjenje biodiverziteta, invazivne vrste).</p> <p>Turističku ponudu Crne Gore karakteriše izražena sezonalnost, sa intenzivnim špicevima dolazaka turista tokom kratkih perioda. Napori da se produže ovi visoki nivoi sezonalnosti imali su ograničen uspjeh.</p> <p>Turizam karakteriše neujednačena geografska rasprostranjenost dolazaka turista: 85% turističkih posjeta je u primorskim gradovima, prije svega Budvi, Herceg Novom i Ulcinju. Od posjeta na sjeveru, najviše ih je u Kolašinu i Žabljaku (72%).</p> <p>Neodrživo korišćenje resursa u turističkim područjima – kao što su neplanirana urbanizacija, gubitak staništa, degradacija i eskalacija priliva otpada i otpadnih voda kolektivno narušavaju osnovne turističke resurse. Pored toga, ova pojava utiče na bujične kanale, povećavajući podložnost opasnostima i rizicima.</p> <p>Najpopularnije turističke lokacije, posebno na obali, zavise od ranjivih i manjkavih sistema vodosnabdijevanja koji nemaju različite mogućnosti snabdijevanja i sve više nijesu u stanju da zadovolje potrebe turista za vodom.</p> <p>Sektor izuzetno osjetljiv na krizne situacije zbog neodrživog razvoja (nedostatak pristupa u situacijama opasnosti, manjkavi kanalizacioni i vodovodni sistemi, infrastruktura niske energetske efikasnosti). Nedostaci u saobraćajnom sistemu zemlje čine ga sklonim produženim prekidima i ne dozvoljavaju supstituciju odredišta.</p> <p>Sva skijališta su ispod 2.000 metara, što je prag ispod kojeg su ugrožene sve turističke aktivnosti koje zavise od snijega. Postojeća infrastruktura za zimske sportove je neadekvatna, čak i s obzirom na trenutne obrasce korišćenja.</p> <p>Trenutno ne postoje mjere za zaštitu od rasta nivoa mora.</p>
Kapacitet za prilagođavanje		<p>Postoje izražene rodne razlike - muškarci dominiraju u vlasničkoj strukturi, posebno seoskih turističkih domaćinstava, dok su žene, sa manjim vlasničkim udjelom, ranjivije, posebno u sjevernom i centralnom regionu.</p> <p>Nedostaje diversifikacija proizvoda u odnosu na klimatske promjene.</p>

	<p>Sektor turizma ima planove da prepozna ekološka pitanja i očuvanje, ali ne uspijeva da se na smislen način uhvati u koštac sa klimatskom krizom.</p>
<p>Politički, zakonodavni i institucionalni okvir</p>	<p>Politika Crne Gore u oblasti turizma i dalje je u skladu sa SPM (sunce, pijesak, more) turizmom XX vijeka koji ima ograničenu sposobnost da generiše visoke prinose zbog žestoke konkurencije, opadanja popularnosti kod turista i zato što zavisi isključivo od konkurentnosti cijena. U vezi sa klimatskim promjenama, nema koordinisane strategije planiranja. Iako postoje brojni planovi, nijedan adekvatno ne uzima u obzir implikacije klimatskih promjena. Nepostojanje sveobuhvatne koordinacije i strateške implementacije podriva kapacitet takvih planova da ostvare koristi za turistički sektor i širu ekonomiju. Nepostojanje klimatske politike u kontekstu turizma moglo bi da naruši povjerenje investitora i ometa unapređenje ukupnog kvaliteta turizma u zemlji.</p> <p>Nedostaju konkretne smjernice za politiku klimatskog prilagođavanja i aktivan/efikasan okvir održivosti za turizam.</p> <p>Sektor turizma nije pravilno integrisan sa drugim sektorima u pogledu klimatskih promjena i trenutno odstupa od njih.</p>
<p>Baza podataka i znanja</p>	<p>Ne postoji sektorsko planiranje zasnovano na pouzdanim klimatskim podacima. Meteorološki i hidrološki podaci su nedovoljni za turizam (jer praćenje nije kreirano kao direktna pomoć planiranju turističke industrije), a integracije podataka u turističke planove nema. Osim klimatskih podataka, u planiranju turizma nedostaju i drugi podaci od značaja – kao što su podaci razvrstani po polu za procjenu rodno zasnovanih ranjivosti na klimatske promjene.</p>
<p>Infrastruktura</p>	<p>Ispodstandardna infrastruktura za zimske sportove, čak i u uslovima trenutne klime. Nadogradnja zahtijeva velika ulaganja.</p>
<p>Kapaciteti zainteresovanih strana</p>	<p>Vrlo ograničeni tehnički, finansijski i ljudski resursi i kapaciteti na svim nivoima unutar sektora za suočavanje sa prilagođavanjem klimatskim promjenama.</p> <p>Postoji značajno oslanjanje na neformalno i neregistrovano zapošljavanje, što rezultira neobučenom radnom snagom sa visokim stopama fluktuacije. To je ograničilo mogućnosti za promovisanje svijesti i izgradnju kapaciteta vezanih za prilagođavanje klimatskim promjenama.</p>

		<p>Sektor turizma nema vezu/koordinaciju sa naučno-istraživačkom (uključujući meteorološku) zajednicom koja bi mogla da mu pruži podatke i rješenja. Naučno-istraživačka zajednica, iako kompetentna, ili ne prepoznaje značaj odnosa sa sektorom turizma, ili joj nedostaju podsticaji da ovu oblast učini predmetom istraživanja.</p>
		<p>Sve su veći naponi u pravcu održivosti u sektoru – turistička industrija pokazuje svoju posvećenost održivoj budućnosti kroz uvođenje ekoloških praksi i dobijanje mnogih međunarodnih zelenih nagrada.</p>